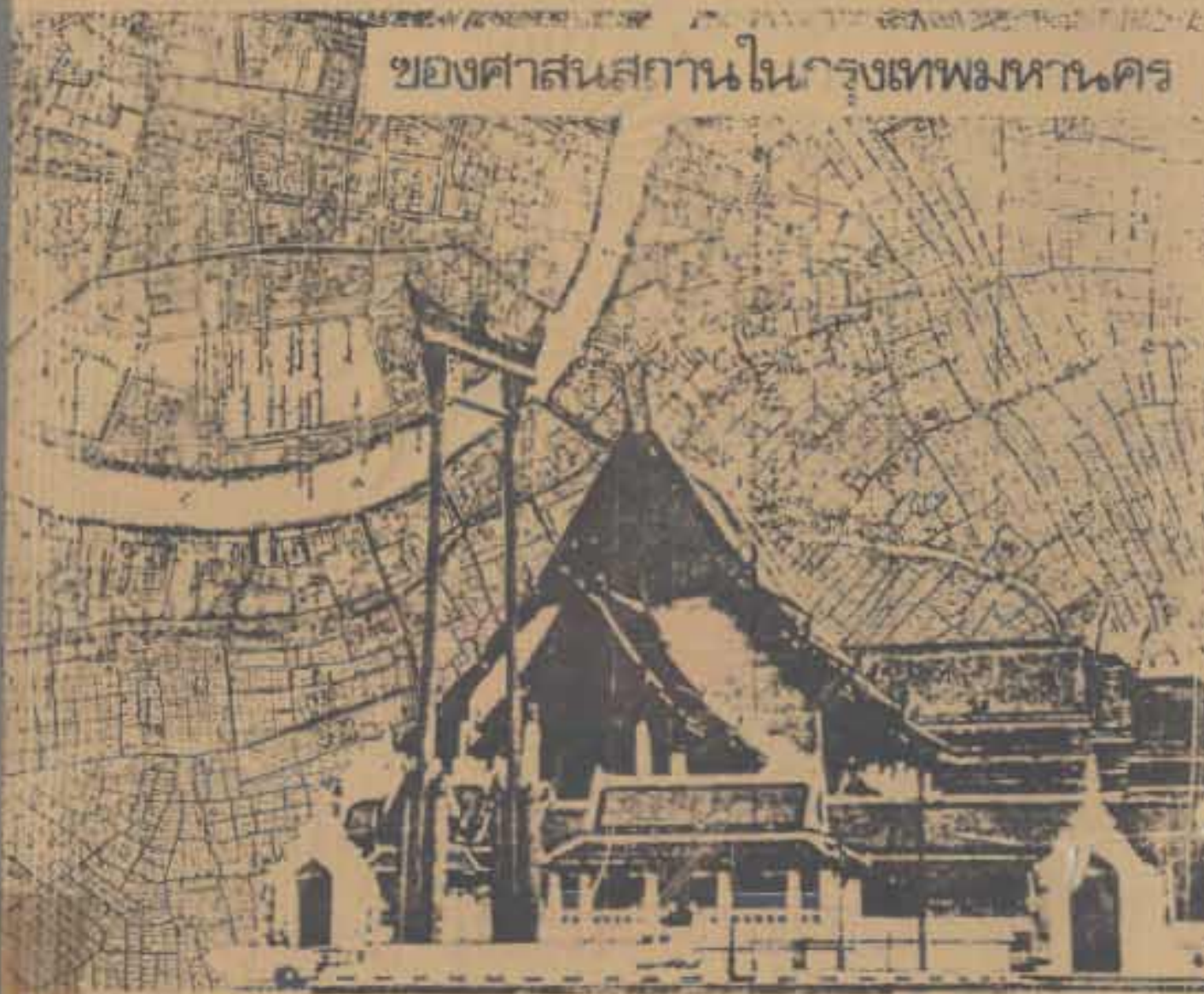

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และ สภาพแวดล้อม ของศาสนสถานในกรุงเทพมหานคร

เสนอโดย
สถาบันวิจัยและพัฒนา
กรุงเทพมหานคร

เนตรนภิส นาคะขำ
ปิยนภต บุญนาศ
บัตกิต งามสิทธิ์

รายงานวิจัยฉบับที่ ... เฝ้าสงก หน้ ...

ห้องสมุด
สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

I 15076684

107
385
16 78 87

สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายงานวิจัย
เรื่อง

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และสภาวะแวดล้อม
ในบริเวณศาสนสถาน ในกรุงเทพมหานคร

โดย

รองศาสตราจารย์ เนตรนภัส นาควัชร
ภาควิชา ภูมิศาสตร์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ปิยะนาถ มุขนาค
ภาควิชา ประวัติศาสตร์
อาจารย์ มิ่งพิลา จุลาศัย
ภาควิชา สถาปัตยกรรม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

RESEARCH

100081

ตุลาคม 2523

วันที่.....	๑๑/๑๒/๓๕
เลขที่.....	๐๒๔๕๕

๐๑/๕๕

กิติกรรมประกาศ

โครงการวิจัย เรื่อง การเปลี่ยนแปลงการไหลเวียนและสภาวะแวดล้อมในบริเวณ
ศาลาสถาบันในกรุงเทพมหานคร ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย คณะผู้วิจัยใครขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย นอกจากนี้ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วย
ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุภารา ดร.อภิชาติ วงศ์แก้ว คุณหญิง ใหญ่ธีระนันท์ ผู้อำนวยการ
สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย และ กงชวลิตภักกร วิวัฒน์ ผู้อำนวยการกองผังเมือง สำนัก
งานปลัดกรุงเทพมหานครที่กรุณาให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย และเจ้าหน้าที่ของกรมการ
ศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ที่ช่วยสนับสนุนทางค่านข้อมูล และความรู้ที่เกี่ยวข้องในการวิจัยครั้งนี้
พร้อมทั้งนิสิตที่ใกล้ชิดที่ช่วยเหลือในการสำรวจรวบรวมข้อมูล โดยเฉพาะนางสาวอัจฉรา กาญจนรัมย์
นิสิตภาควิชาประวัติศาสตร์ นายวรรณสิทธิ์ พิธีพันธ์ นิสิตภาควิชาผังเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลง-
กรณ์มหาวิทยาลัย

.....

สถาบันวิจัยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
สารบัญ	๒
สารบัญตาราง	๖
บทที่ ๑ บทนำ	๑
ความเป็นมาของการวิจัย	๑
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๑
บริเวณทำการวิจัย และวิธีการสุ่มตัวอย่าง	๒
ข้อมูลทำการวิเคราะห์	๗
วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล	๗
ประโยชน์ที่จะได้รับ	๗
บทที่ ๒ ข้อมูลทั่วไปของวัดในกรุงเทพฯ	๙
ประเภทของวัด	๙
จำนวนวัดและจำนวนสงฆ์ในกรุงเทพฯ	๑๒
ขนาดพื้นที่วัดในกรุงเทพฯ	๑๔
ความหนาแน่นของวัดในกรุงเทพฯ	๑๕
ความหนาแน่นของประชากรต่อวัดในกรุงเทพฯ	๑๕
อายุการสร้างวัดในกรุงเทพฯ	๒๐
บทที่ ๓ การใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมของวัดในอัคร	๒๑
ลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และการสร้างวัด	๒๓
ลักษณะการใช้ที่ดินของวัด	๒๔
บทบาทของวัดในอัคร	๓๐
สภาวะแวดล้อมทั่วไปของวัด	๓๕

	หน้า
ประชากรผู้อยู่อาศัย	37
การเปลี่ยนแปลงในอดีต	43
สภาวะแวดล้อมของวัดและบริเวณใกล้เคียง	53
บทที่ 4 การใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมของวัดในปัจจุบัน	63
ประเภทของกิจกรรมในวัด	63
การใช้ที่ดินในบริเวณวัด	74
การแบ่งแยกแนวเขตที่ดิน	75
ประเภทของการใช้ที่ดิน	78
สภาวะแวดล้อมในบริเวณวัด	88
การใช้ที่ดินบริเวณภายนอกพุทธศาสนสถาน	98
รายได้ของวัด	100
การให้เช่าอาคารและที่ดินเพื่อการพาณิชย์	105
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย	109
ประวัติความเป็นมาของการสร้างวัดในกรุงเทพฯ	109
ที่ตั้งของวัด	110
การเปลี่ยนแปลงค่านิยมของวัด	111
การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน	112
การเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อมของวัดและบริเวณใกล้เคียง	115
บรรณานุกรม	117
ภาคผนวก	125
ก. ข้อมูลทั่วไปของวัดจากกรมศาสนา	127
ข. บัญชีจัดสรรเงินอุดหนุนบูรณะวัดที่พระราชทานจากรัฐ	147
ค. จำนวนประชากรในวัด รวมทั้งกรุงเทพมหานคร	151

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	จำนวนตัวอย่างที่ได้รับการสุ่มแยกตามประเภทวัดและที่ตั้ง	3
2	รายละเอียดของวัดที่ได้รับการสุ่มแยกตามประเภทวัดและที่ตั้ง	4
3	ฐานะของวัดอารามหลวงในเขตกรุงเทพมหานคร	10
4	ขนาดพื้นที่วัดในกรุงเทพมหานคร	14
5	รายละเอียดเกี่ยวกับวัดจำแนกตามเขต	17
6	อายุของการสร้างวัดในเขตกรุงเทพมหานคร	20
7	ประเภทกิจกรรมในวัด	71
8	ประเภทกิจกรรมที่ทำในวัดจำแนกตามเขต	72
9	ลักษณะการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมต่าง ๆ	76
10	การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมทางศาสนาและกิจกรรมอื่น ๆ	77
11	การใช้ที่ดินเพื่อการศึกษา	79
12	การใช้ที่ดินเพื่อการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์	81
13	การใช้ที่ดินเพื่อการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์โดยเฉพาะห้องแถว	83
14	การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมอื่น ๆ - กิจกรรมที่เกี่ยวกับอาชีพ	86
15	การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมอื่น ๆ - สถานพักผ่อนหย่อนใจ	87
16	สภาวะแวดล้อมในบริเวณศาสนสถาน - 1	90
17	สภาวะแวดล้อมในบริเวณศาสนสถาน - 2	92
18	ปัญหาสภาวะแวดล้อม - 1	96
19	ปัญหาสภาวะแวดล้อม - 2	97
20	การใช้ที่ดินภายนอกบริเวณศาสนสถาน	99

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของการวิจัย

บริเวณศาสนสถานเป็นบริเวณที่มีลักษณะการใช้ที่ดินประเภทหนึ่งที่มีลักษณะแตกต่างไปจากการใช้ที่ดินประเภทอื่น พบทั่วไปในบริเวณชุมชนทั้งเขตเมืองและชนบท โดยเฉพาะในประเทศไทยที่มีการนับถือศาสนาต่าง ๆ มากมาย สำหรับกรุงเทพมหานคร บริเวณศาสนสถานประกอบด้วยศาสนสถานของศาสนาต่าง ๆ เช่น พุทธศาสนา คริสต์ศาสนา และอิสลาม เป็นต้น บริเวณดังกล่าวที่พบในปัจจุบัน นอกจากจะมีการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมทางศาสนาโดยตรง ยังมีการใช้ที่ดินประเภทอื่น ๆ มากมาย เช่น การศึกษา การอยู่อาศัย การพาณิชย์ ฯลฯ การใช้ที่ดินดังกล่าวอาจก่อให้เกิดปัญหาสภาวะแวดล้อมที่เสื่อมโทรม หรืออาจพัฒนาเป็นส่วนส่งเสริมให้ชุมชนมีสภาวะแวดล้อมที่ดีได้เช่นกัน การศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน และสภาวะแวดล้อมของพุทธศาสนาในกรุงเทพมหานคร จะเป็นแนวทางการพัฒนาศาสนสถานในอนาคตให้เหมาะสมต่อไป

เนื่องจากศาสนสถานในกรุงเทพมหานคร มีจำนวนมากและแบ่งแยกได้หลายประเภทตามศาสนาและนิกาย รวมทั้งมีประมาดจำกัด คณะผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาเพียงพุทธศาสนสถานเท่านั้น โดยเหตุนี้ เป็นประเภทที่มีจำนวนมากที่สุดและมีความสัมพันธ์กับสังคมมากที่สุดด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมของพุทธศาสนสถานในกรุงเทพ มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ

1. เพื่อศึกษาถึงลักษณะการใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมของพุทธศาสนสถานในกรุงเทพ ฯ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์และความสำคัญของศาสนสถานต่อชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบัน

3. เพื่อศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของการใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมของพุทธศาสนสถานและแนวโน้มที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต

บริเวณทำการวิจัย และวิธีการสุ่มตัวอย่าง

บริเวณซึ่งได้ทำการวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงใช้ที่ดิน และสภาวะแวดล้อมของพุทธศาสนสถานในกรุงเทพฯ ได้แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ

1. บริเวณซึ่งทำการวิจัยขั้นพื้นฐาน จะครอบคลุมวัดทั้งหมดในกรุงเทพฯ ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลเกี่ยวกับสภาพในอดีต หรือปัจจุบัน
2. บริเวณที่ทำการสำรวจและสังเกตการณ์ เกี่ยวกับการใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมของพุทธศาสนสถานในปัจจุบัน เป็นวัดที่ได้รับการสุ่มตัวอย่างจำนวน 100 วัด จากจำนวนวัดที่มีอยู่ทั้งหมด 394 แห่งในกรุงเทพฯ

ส่วนการสุ่มตัวอย่างนั้นเป็นการเลือกตัวอย่างโดยการสุ่มอย่างเป็นชั้นภูมิ ดังนี้

1. จัดแบ่งชั้นภูมิของวัดในกรุงเทพฯ ทั้ง 394 วัด ออกเป็น 2 ชั้นภูมิ ตามประเภทของวัด ได้แก่ อารามหลวง จำนวน 79 แห่ง และวัดราษฎร์ จำนวน 315 แห่ง
2. แบ่งประเภทของวัดดังกล่าวข้างต้นตามสถานที่ตั้ง (Location) โดยยึดเอาการแบ่งของกองผังเมือง กทม. เป็นหลัก คือ แบ่งเป็นเขตชั้นใน เขตชั้นกลาง และเขตชั้นนอก ทั้งนี้ยกเว้นเขตยานนาวา ซึ่งในหนังสือเป็นเขตชั้นใน
3. สุ่มตัวอย่าง 36 ตัวอย่าง จากวัดอารามหลวง และอีก 64 ตัวอย่าง จากวัดราษฎร์ สัดส่วนมากน้อยตามจำนวนวัดในแต่ละเขตตามรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 1

จำนวนตัวอย่างที่ได้รับการสุ่มแยกตามประเภทวัดและที่ตั้ง

ที่ตั้ง	อารามหลวง			รวม	วัดราษฎร์	รวม
	เอก	โท	ตรี			
เขตชั้นใน	5	8	13	26	24	50
เขตชั้นกลาง	1	-	5	6	24	30
เขตชั้นนอก	1	1	2	4	16	20
รวม	7	9	20	36	64	100

อนึ่ง บริเวณเขตศาสนาชั้นในซึ่งได้ทำการสำรวจเรื่องการใช้ที่ดินและสถานะแวดล้อม
นั้น หมายถึง พื้นที่ในบริเวณวัดและบริเวณข้างเคียงเท่านั้น ทั้งนี้ไม่ได้รวมเอาที่ธรณีสงฆ์หรือที่
กอบนาคด้วย เนื่องจากที่ธรณีสงฆ์หรือที่กอบนาคอาจจะอยู่ไกลจากวัดออกไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 2 รายละเอียดของวัดที่ได้รับการคุ้มครองประเภทวัดและที่ตั้ง

ที่ตั้ง	วัดหลวง			วัดราษฎร์
	เอก	โท	ตรี	
เขตชั้นใน	มกุฏมณีวิหาราม	ราชบูรณะราชวรวิหาร	สังเวชวัดยาราม	อินทรวินัย
	บวรนิเวศวิหาร	สระเกศ	สามพระยา	ใหม่อมตผล
	มหาธาตุ	จักรวรรดิราชवास	เทพศิคาราม	พลับพลาไชย
	ราชประภัสสทิศ-	ราชาธิวาสวิหาร	สัมพันธ์วงศาราม	พระพิเรนทร์
	มหาสีมาราม	ระสังโฆสิตาราม	เทวราชกุญชร	สุนทรธรรมทาน
	อรุณราชวราราม	ราชสิทธิาราม	เกร็ดวัลบัวรวิหาร	ชัยชนะสงคราม
		กัลยาณมิตร	เวฬุราชิน	โบสถ์
		บรมนิวาส	ทองธรรมชาติ	อัมพวัน
			ยานนาวา	แก้วฟ้าจุฬามณี
			มหาพฤฒาราม	จันทร์สโมสร
			อัมรินทร์าราม	มัสยิดนิกการาม
			สังกระจายวรวิหาร	ใหม่พิเรนทร์
			บุปผาราม	กัจจวน
				ประคูน
				บางไส้ไก่
				บางน้ำชน
				ทองเพลว
			กอน	
			จันทร์ใน	
			ไทย	
			ช่องนนทรี	
			หัวลำโพง	
			ควางแข	
			ทัศนารุณสุนทรการาม	

ที่ตั้ง	วัดหลวง			วัดราษฎร์
	เอก	โท	ตรี	
เขตน้กลาง	พระศรีมหาธาตุ		ชีโนรสาราม ศรีสุคาราม กุสิดาราม นवलนรคิศ วชิรธรรมสาชิต	กงมูลเหล็ก อัมพวา ลครท่า เพลงวิปัสณา นายโรง วัดใหม่ เทพนิมิตร อู่คี่บำรุงธรรม นาคปรก เทพลีลา นก ลากพร้าว รางบัว ลากปลาเค่า เพลง สามัคคีสุทธาวาส เสมียนนารี คอนเมือง กำแพง พรหมสุวรรณสามัคคี แจรงอน ประเสริฐสุทธาวาส โต ราษฎร์ศรีธาธรรม ธาตุทอง

ที่ตั้ง	วัดหลวง			วัดราษฎร์
	เอก	โท	ตรี	
เขตชั้นนอก	ราชโอรสาราม	ชัยพฤกษ์มาลา	รัชกาลิษฐาน หมิง	เวโร โก่เคี้ย สะพาน มะกอก เกาะ หนองแขม อุดมรังสี แก้วไพฑูรย์ บางบอน ทาชาม ทองสัมฤทธิ์ พระยาสุเรนทร สีชมพู ลำตอยกิ่ง สังฆราชา ทิพทาวาส

ข้อมูลที่ใช้การวิเคราะห์

1. ข้อมูลทางคาถาประวัติศาสตร์ทั้งหมดซึ่งเกี่ยวข้องกับการใช้ที่ดิน และสภาวะแวดล้อมของพุทธศาสนาในกรุงเทพฯ ทั้งแคสมีย์รัตนโกสินทร์
2. ข้อมูลจากกรมศาสนา และบทความหรือเอกสารต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการใช้ที่ดิน และสภาวะแวดล้อมของพุทธศาสนสถานในกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน
3. ข้อมูลจากการออกสำรวจ เก็บถาวรและสอบถามจากผู้อยู่อาศัยในบริเวณวัดที่ใช้การสำรวจ
4. ข้อมูลจากแผนที่ต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการใช้ที่ดิน เพื่อกิจกรรมประเภทต่าง ๆ

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

1. ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพในอดีต ใช้ทำการวิเคราะห์ และแยกเป็นหัวข้อความวัตถุประสงค์ของการศึกษา
2. ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพในปัจจุบัน ไม่ว่าจะ เป็นข้อมูลขั้นพื้นฐานทางกรมศาสนา หรือจากการสำรวจโดยดูหน้ามาแบ่งเป็นหมวด ทำตารางสถิติ และทำการวิเคราะห์ เป็นหัวข้อในแต่ละหมวด

ประโยชน์ที่จะได้รับ

บริเวณพุทธศาสนสถาน เป็นลักษณะการใช้ที่ดินประเภทหนึ่งในกรุงเทพมหานคร อันอาจก่อให้เกิดปัญหาสภาวะแวดล้อมเสื่อมโทรม หรืออาจพัฒนาให้เป็นส่วนส่งเสริมสภาวะแวดล้อมที่ดีของชุมชนได้ ดังนั้นผลจากการศึกษาของโครงการ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมของพุทธศาสนสถานในกรุงเทพฯ น่าจะมีส่วนในค่านำไปใช้ประโยชน์ต่อการวางแผนพัฒนาพุทธศาสนสถานในกรุงเทพฯ ให้ได้ผลมากขึ้น และยังมีส่วนในการฟื้นฟูรักษาของประชาชนทางศาสนาอีกด้วย

บทที่ 2

ข้อมูลทั่วไปของวัดในกรุงเทพมหานคร

ประเภทของวัด

ผลจากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประเภทของวัด พบว่า วัดในกรุงเทพมหานครที่มีจำนวนทั้งสิ้น 394 วัด เป็นวัดในชนบทจำนวน 201 วัด และวัดในกรุงเทพฯ 193 วัด และจากจำนวนวัดทั้งหมด 394 วัดนั้น แยกประเภทเป็นวัดราษฎร์จำนวน 215 วัด วัดราษฎร์นี้หมายถึงวัดที่ราษฎร เป็นผู้สร้างขึ้น ซึ่งอาจจะมีโอกาสยกฐานะขึ้น เป็นวัดหลวงหรือพระอารามหลวงได้ ส่วนอีก 79 วัด เป็นวัดหลวงหรือคำศัพท์เรียกว่า "พระอารามหลวง" ซึ่งหมายถึงวัดที่

1. พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง หรือ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์
2. เจ้านายหรือขุนนางทรงสร้าง หรือบูรณะปฏิสังขรณ์แล้วกลายเป็น

พระอารามหลวง

3. วัดราษฎร์ที่เจริญรุ่งเรืองงกงงามประกอบด้วยมีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่คณะสงฆ์กำหนดไว้ ขอพระราชทานยกขึ้นเป็นพระอารามหลวง

นอกจากนั้น พระอารามหลวง 79 วัด ยังไต่เบ่งออกเป็นชั้น ๆ เป็นชั้นเอก ชั้นโท และชั้นตรี และแต่ละชั้นยังเบ่งออกเป็นอันดับ ๆ อีก ซึ่งสาเหตุของการแบ่งหนักไปในเรื่องของชั้นสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ครองวัด หรือสมภารเจ้าวัดหลวงนั้น ๆ เป็นหลักสำคัญ โดยที่เกณฑ์เป็นเครื่องวัดชั้นพระอารามหลวงในกรุงเทพฯ ๓ คือ

1. ชั้นเอก วัดมีเจดีย์สถานสำคัญ วัดที่บรรจุพระบรมอัฐิ หรือวัดที่มีเกียรติอย่างสูง มีเจ้าอาวาสเป็นพระราชกณะผู้ใหญ่ขึ้นไป
2. ชั้นโท วัดมีเกียรติ เจ้าอาวาสเป็นพระราชกณะสามัญขึ้นไป
3. ชั้นตรี วัดมีเกียรติ หรือวัดสามัญ เจ้าอาวาสเป็นพระครูชั้นสูงขึ้นไป¹

¹ตำนานพระอารามหลวงของกรมศาสนา พ.ศ. 2506.

ตารางที่ 3 ฐานะของวัดอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร*

	ระดับชั้น	จำนวนวัด	ชื่อวัด
ชั้น เอก	ราชวรมหาวิหาร	4	พระเชตุพน มหาราชาตุยวราชรังสฤษฎ์ สุทัศน์เทพราราม อรุณราชวราราม
	ราชวรวิหาร	5	บวรนิเวศ (๕) ¹ ราชประดิษฐสถิต- มหาราม (๕) ราชบพิธสถิตมหา- สีมาราม (๕) เจริญมบพิตร ราชโอรสาราม
	วรมหาวิหาร	1	พระศรีมหาธาตุ (๕)
	รวม	10	
ชั้นโท	ราชวรมหาวิหาร	2	ชนะสงคราม สระเกศ
	ราชวรวิหาร	12	มกุฏกษัตริยาราม (๕) ราชบูรณะ- ราชวรวิหาร เทพศิรินทรवास (๕) โสมนัสวิหาร (๕) ปทุมคงคา ราชาธิวาสวิหาร (๕) สุวรรณาราม หงส์รัตนาราม โมลีโลกายาราม ราชहितถาราม บรมนิวาส (๕) ชัยพฤกษ์มาลา
	วรมหาวิหาร	3	จักรวรรดิราชาวาส ระสังโฆสิตาราม กัลยาณมิตร
	วรวิหาร	5	บพิตรพิมุข ไตรมิตรวิทยาราม ประยูรวงศ์วาสดวรวิหาร พิษณุภาคี- การณ อนงคาราม
	รวม	22	

¹ วัดกรรมมุกติ

	ระดับชั้น	จำนวนวัด	ชื่อวัด
ชั้นตรี	ราชวรวิหาร	4	บวรมงคล(ช) ปทุมวนาราม(ช) รัชฎาธิษฐาน
	วรวิหาร	32	ปรีณายกวรวิหาร ศรีทศเทพ(ช) สังเวทียาราม ราชนัคคาราม มหารพาราม เทพธิดาราม สัมพันธวงศาราม เทวราชกุญชร ราชผาคิดาราม(ช) อมรินทร์าราม ชีโนรสาราม พระยาท่า สรีสุภา- ราม กุสิดาราม ภคินีนาถ สังกระจายวรวิหาร นาคกลาง เครือวัลย์วรวิหาร(ช) มุขดาราม(ช) หิรัญรุจี จันทารามวรวิหาร อินทาราม ราชคฤห์ ทองธรรม- ชาติ เศวตฉัตร มหาพฤษาราม กาญจนสิงหาสน์ นวลนครคี อัปสรสวรรค์ คูหาสวรรค์ นางนอง วชิรธรรมสาธิต สามพระยา นรนาถสุนทริการาม(ช) บูรณศิริมาศยาราม(ช) คาวกิงฆาราม กฤตยาศรี โพนินิมิตร เวฬุราชิน ทองนพคุณ ยานนาวา ปากน้ำ นางชี
	สามัญ	11	
รวม		47	
รวมทั้งสิ้น		79	

จำนวนวัดและจำนวนสงฆ์ในกรุงเทพฯ

เมื่อเปรียบเทียบจำนวนวัดในกรุงเทพฯ 394 วัด พบว่า เขตชั้นใน¹ มีจำนวนวัดมากที่สุด คือมีจำนวนทั้งสิ้น 150 วัด โดยที่เขตธนบุรี และคูสีตี มีจำนวนสูงสุด คือ 25 และ 24 วัด ตามลำดับ เขตชั้นกลางมีวัดทั้งสิ้น 145 วัด แคว้นกอกน้อย และ ภาณีเจริญมีวัดถึง 55 วัด และ 30 วัดตามลำดับ นับว่าสูงที่สุดในระดับเขตย่อย ส่วนเขตชั้นนอกมีวัด 99 วัด โดยที่บางขุนเทียน และตลิ่งชันมีวัดจำนวนมากที่สุด

แต่เมื่อเปรียบเทียบจำนวนวัดต่อเขตแล้ว พบว่าเฉลี่ยประมาณ 16 วัด/เขต โดยที่เขตชั้นกลางมีจำนวนวัดต่อเขตสูงสุดเฉลี่ยประมาณ 24 วัด/เขต ส่วนเขตชั้นในแม้ว่าจะมีจำนวนวัดโดยรวมมากที่สุด แต่เนื่องจากมีเขตย่อยจำนวนมากที่สุดด้วย และเนื่องจากมีหลายเขตซึ่งมีจำนวนวัดน้อยด้วย เช่น ห้วยขวาง มีเพียง 2 แห่ง บางรัก 5 แห่ง ปทุมวัน 6 แห่ง เป็นต้น ทำให้มีวัดโดยเฉลี่ยต่อเขตต่ำที่สุด เฉลี่ยประมาณเพียง 13 วัด/เขต ส่วนจำนวนวัดโดยเฉลี่ยต่อเขตในเขตชั้นนอก เฉลี่ย 17 วัด/เขต

เมื่อเปรียบเทียบจำนวนสงฆ์ในระหว่างเขต พบว่า จากจำนวนสงฆ์ก่อนพรรษาทั้งสิ้นจำนวน 11,180 รูป เขตชั้นในมีจำนวนสงฆ์สูงที่สุด รองลงมาได้แก่ เขตชั้นกลาง และเขตชั้นนอกต่ำที่สุด โดยมีจำนวนทั้งสิ้น 5,496 3,952 และ 1,732 รูป ตามลำดับ และเมื่อเปรียบเทียบความหนาแน่นของสงฆ์ต่อวัดในแต่ละเขตแล้ว พบว่าความหนาแน่นของภิกษุสงฆ์เฉลี่ย 29 รูปต่อเขต และเขตชั้นในก็ยังคงเป็นที่ซึ่งมีความหนาแน่นของสงฆ์ต่อวัดสูงสุด เฉลี่ยประมาณ 38 รูปต่อวัด ทั้งนี้เนื่องจากมีวัดหลายวัดในเขตชั้นใน ซึ่งมีความหนาแน่นสูงกว่าที่อื่น ๆ ได้แก่ เขตพญาไท พระนคร

¹ตามการแบ่งของกองผังเมือง กทม.

เขตชั้นใน ไค้แก พระนคร ป้อมปราบ สัมพันธวงศ์ กุสีตี บางกอกใหญ่ ธนบุรี คลองสาน ยานนาวา บางรัก ปทุมวัน พญาไท และห้วยขวาง

เขตชั้นกลาง ไค้แก บางกอกน้อย บางเขต ภาณีเจริญ ราษฎร์บูรณะ พระโขนง และบางกะปิ

เขตชั้นนอก ไค้แก ตลิ่งชัน หนองแขม มีนบุรี บางขุนเทียน หนองจอก และลาดกระบัง

สัมพันธ์วงศ์ คลองสาน และป้อมปราบ โดยที่มีความหนาแน่นสูงถึง 54, 47, 46, 42 และ 41 ตามลำดับ ปัจจัยหนึ่งซึ่งทำให้กษัตริย์สงฆ์หนาแน่นในเขตชั้นใน เนื่องจากกษัตริย์ส่วนหนึ่งจากต่างจังหวัดได้เดินทางเข้ามาพำนักในวัดชั้นใน เพื่อการศึกษาชั้นสูงในกรุงเทพฯ

ความหนาแน่นของสงฆ์ต่อวัดในเขตชั้นกลาง ถือว่าอยู่ในระดับเฉลี่ยของกรุงเทพฯ คือ 28 รูป/1 วัด เขตซึ่งมีความหนาแน่นสูงสุดคือเขตบางกะปิ ซึ่งจำนวนสงฆ์ 39 รูป/1 วัด ส่วนเขตบางกอกน้อย และภาษีเจริญ แม้ว่าจะมีจำนวนสงฆ์มาก แต่จำนวนวัดก็มากด้วย ทำให้ความหนาแน่นของสงฆ์ต่อวัดไม่สูงเท่า

ส่วนความหนาแน่นของสงฆ์ต่อวัดในเขตชั้นนอกนั้น มีเพียง 21 รูป/1 วัด ทั้งนี้เพราะวัดในเขตนี้ส่วนใหญ่เป็นวัดเล็ก ๆ ซึ่งมีสงฆ์ประจำอยู่น้อยรูปมาก เช่น วัดโขนแถบลาดกระบัง ตลิ่งชัน และมีนบุรี ซึ่งมีสงฆ์เพียง 11, 14, และ 16 รูป/1 วัดตามลำดับ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขนาดพื้นที่วัดในกรุงเทพฯ

ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลจำนวนวัดทั้งสิ้น 353 วัด¹ ตามข้อมูลที่มี
 ได้พบว่าขนาดพื้นที่วัดโดยเฉลี่ยในเขตกรุงเทพมหานครประมาณ 8 ไร่/วัด ทั้งนี้ถ้า
 แยกตามขนาดของพื้นที่พบว่า วัดซึ่งมีขนาดพื้นที่ระหว่าง 5 - 10 ไร่ มีอัตราร้อยละ
 สูงสุด รองลงมาได้แก่ วัดที่มีขนาด 10 - 15 ไร่ โดยมีอัตราร้อยละ 36 และ 22
 ตามลำดับ ส่วนวัดที่มีขนาดพื้นที่กว่า 20 ไร่ มีอัตราร้อยละ 14 โดยที่วัดพระศรี-
 มหาธาตุ ในเขตบางเขน มีพื้นที่ใหญ่ที่สุด ประมาณ 83 ไร่ รองลงมาได้แก่ วัดราช-
 สิทธาราม ในเขตบางกอกใหญ่ มีพื้นที่ประมาณ 70 ไร่ ส่วนวัดที่มีขนาดพื้นที่ต่ำกว่า
 5 ไร่ มีอัตราร้อยละ 15 ของวัดทั้งหมด โดยที่วัดปรีณายกวรวิหาร ในเขตพระนคร
 วัดบางโคล่นอก ในเขตยานนาวา วัดดาวดึงส์าราม และอมรทาศึกคาราม ในเขต
 บางกอกน้อย มีพื้นที่ประมาณ 1 ไร่ เท่านั้น

ตารางที่ 4 ขนาดพื้นที่วัดในกรุงเทพมหานคร

ขนาดพื้นที่ไร่ - งาน - วา	จำนวนวัด	คิดเป็นร้อยละของทั้งหมด
ต่ำกว่า 5 - 0 - 00	51	15
5 - 0 - 0 ถึง 10 - 0 - 00	127	36
10 - 0 - 01 ถึง 15 - 0 - 00	79	22
15 - 0 - 01 ถึง 20 - 0 - 00	46	13
สูงกว่า 20 ถึง 0 - 01	50	14
รวม	353	100

¹ ข้อมูลจากกรมการศาสนา

ความหนาแน่นของวัดในกรุงเทพฯ

ผลจากการวิเคราะห์ความหนาแน่นของจำนวนวัดที่มีอยู่ต่อพื้นที่ใน กรุงเทพมหานคร พบว่า โดยเฉลี่ยความหนาแน่นของวัดในกรุงเทพฯ ประมาณ $5.9 \text{ กม}^2/\text{วัด}$ เมื่อเปรียบเทียบในระดับเขตพบว่า ความหนาแน่นของวัดจะสูงสุดในเขตเมืองชั้นใน โดยมีความหนาแน่น $1.3 \text{ กม}^2/\text{วัด}$ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตที่อยู่ใจกลางเมือง ซึ่งมีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่สูงสุด และมีวัดจำนวนมาก ได้แก่ เขตป้อมปราบ สัมพันธวงศ์ ซึ่งมีความหนาแน่นสูงถึง $.190 \text{ กม}^2/\text{วัด}$ และ $.210 \text{ กม}^2/\text{วัด}$ ตามลำดับ รองลงมาได้แก่ เขตพระนคร ธนบุรี บางกอกใหญ่ คลองสาน และกุศโลทัย ซึ่งมีความหนาแน่นไม่ถึง $1 \text{ กม}^2/\text{วัด}$ ทั้งสิ้น

เขตที่มีความหนาแน่นของวัดค่าที่ต่ำที่สุด ได้แก่ เขตชั้นนอก โดยมีความหนาแน่นประมาณ $10.51 \text{ กม}^2/\text{วัด}$ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เขตหนองจอก มีนบุรี ซึ่งเป็นเขตที่มีพื้นที่ขนาดใหญ่ และความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่เบาบาง มีความหนาแน่นของวัดเพียง 18.2 และ $13.4 \text{ กม}^2/\text{วัด}$ ตามลำดับ

ส่วนเขตชั้นกลาง ความหนาแน่นของวัดโดยเฉลี่ย $6.03 \text{ กม}^2/\text{วัด}$ โดยที่บาง เช่นและ เขตบางกะปิ ซึ่งมีพื้นที่ขนาดใหญ่และความหนาแน่นของประชากรของพื้นที่ต่ำ มีความหนาแน่นของวัดค่าที่ต่ำด้วย โดยมีความหนาแน่นเฉลี่ยประมาณ $12.1 \text{ กม}^2/\text{วัด}$ และ $10.6 \text{ กม}^2/\text{วัด}$ ตามลำดับ ส่วนเขตบางกอกน้อย ซึ่งมีพื้นที่ขนาดเล็กที่สุด และมีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่สูงสุด จะมีความหนาแน่นของวัดสูงสุดเช่นกัน โดยเฉลี่ยเพียง $4 \text{ กม}^2/\text{วัด}$

ความหนาแน่นของประชากรต่อวัดในกรุงเทพฯ

ผลจากการสำรวจความหนาแน่นของประชากรต่อวัดในกรุงเทพฯ-มหานคร พบว่า โดยเฉลี่ยประมาณ $14,527$ คนต่อวัด เมื่อเปรียบเทียบในระดับเขต พบว่า เขตชั้นใน ซึ่งเป็นเขตที่ประชากรหนาแน่นมาก มีความหนาแน่นของประชากรต่อวัดสูงสุด เฉลี่ย $24,983$ คน/วัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตพญาไท

และเขตห้วยขวาง ซึ่งมีวัดน้อย สูงถึง 79,200 คน/วัด และ 50,600 คน/วัด ตามลำดับ ส่วนเขตชั้นนอก ซึ่งมีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่ต่ำ มีความหนาแน่นของประชากรต่อวัดต่ำที่สุดควย ประมาณเพียง 4,733 คน/วัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตคลังชั้น ลาดกระบัง และหนองจอก มีความหนาแน่นของประชากรต่อวัดเพียง 2,200 คน/วัด, 3,200 คน/วัด และ 3,700 คน/วัด ตามลำดับ ในเขตชั้นกลาง ความหนาแน่นของประชากรต่อวัดประมาณ 13,866 คน/วัด และต่ำที่สุดในเขตภาษีเจริญ ขางกอกน้อย ซึ่งเป็นเขตที่มีวัดจำนวนมากกว่าที่อื่น ๆ มีความหนาแน่นของประชากรต่อวัดประมาณ 5,500 คน/วัด และ 6,800 คน/วัด ตามลำดับ

สถาบันวิจัยประชากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 5 รายละเอียดเกี่ยวกับวัดจำแนกตามเขต

ที่	เขต	จำนวนวัด	จำนวนประชากร ¹	จำนวนสงฆ์ ² กอนพรรษา	พื้นที่ ³ วัด/เขต กม ²	ความหนาแน่น ประชากร/พื้นที่ ⁴	ความหนาแน่น ประชากร/วัด	ความหนาแน่น ของวัด/พื้นที่ ⁵	ความหนาแน่น ของภิกษุ/วัด
	<u>เขตชั้นใน</u> ⁴								
1.	พระนคร	21	128,374	990	5.536	23,000	6,000	.260	47.1
2.	ป้อมปราบ	10	198,395	414	1.931	100,000	19,800	.190	41.4
3.	สัมพันธวงศ์	7	80,244	319	1.461	55,000	11,500	.210	45.6
4.	กุสิต	24	436,084	885	22.210	20,000	18,200	.930	36.9
5.	บางกอกใหญ่	13	97,162	518	6.180	16,000	7,500	.480	39.8
6.	ธนบุรี	25	247,289	665	8.626	29,000	9,900	.350	26.6
7.	คลองสาน	8	143,022	333	6.051	24,000	17,900	.760	41.6
8.	ยานนาวา	22	369,993	576	36.909	10,000	16,800	1.680	26.2
9.	บางรัก	5	119,119	147	5.536	22,000	23,800	1.110	29.4
10.	ปทุมวัน	6	230,768	223	8.369	28,000	38,500	1.390	37.2
11.	พญาไท	7	554,414	375	21.110	26,000	79,200	3.020	53.6
12.	ห้วยขวาง	2	101,289	51	9.505	11,000	50,600	4.750	25.5
	รวม	150	2,706,143	5,496	133.424	2,028,228	24,983.3	1.26	37.6

ที่	เขต	จำนวนวัด	จำนวนประชากร	จำนวนสงฆ์ ก่อนพรรษา	พื้นที่ เขต กม. ²	ความหนาแน่น ประชากร/พื้นที่	ความหนาแน่น ประชากร/วัด	ความหนาแน่น ของวัด/พื้นที่	ความหนาแน่น ของภิกษุ/วัด
	<u>เขตชั้นกลาง</u>								
1.	บางกอกน้อย	55	373,608	1,151	23.034	16,000	6,800	4.20	20.9
2.	บางเขน	14	347,907	431	169.310	2,000	24,900	12.090	30.8
3.	ภาษีเจริญ	30	166,267	933	53.947	3,000	5,500	1.800	31.1
4.	ราษฎร์บูรณะ	9	100,636	157	42.847	2,000	11,200	4.760	17.4
5.	พระโขนง	22	478,670	698	143.559	3,000	21,800	6.530	31.7
6.	บางกะปิ	15	194,565	582	158.781	1,000	13,000	10.590	38.8
	รวม	145	1,661,653	3,952	591.478	4,500	13,866.7	6.03	28.45

ที่	เขต	จำนวนวัด	จำนวนประชากร	จำนวนสงฆ์ ก่อนพรรษา	พื้นที่ เขต กม. ²	ความหนาแน่น ประชากร/พื้นที่	ความหนาแน่น ประชากร/วัด	ความหนาแน่น ของวัด/พื้นที่	ความหนาแน่น ของภิกษุ/วัด
1.	เขตชั้นนอก คลังชั้น	28	61,319	390	79.689	800	2,200	2.850	13.9
2.	หนองแขม	4	36,589	176	48.283	800	9,100	12.070	4.4
3.	มีนบุรี	13	48,889	202	174.331	300	3,800	13.410	15.5
4.	บางขุนเทียน	29	185,502	591	181.156	1,000	6,400	6.250	20.4
5.	หนองจอก	13	48,683	236	236.261	200	3,700	18.170	18.2
6.	ลาดกระบัง	12	38,349	137	123.895	300	3,200	10.320	11.4
	รวม	99					4,733	10.51	20.56
	รวมทั้งประเทศ	394	4,787,127	11,180	1,568,74	3,000	14,527	5.93	28.87

1. ข้อมูลประชากร จากกรุงเทพมหานคร เดือน เมษายน 2521
2. ข้อมูลจาก กรมศาสนา
3. ข้อมูลจาก กองผังเมือง กรุงเทพมหานคร
4. แบ่งเขตตามกองผังเมือง กรุงเทพมหานคร

อายุของการสร้างวัดในกรุงเทพฯ

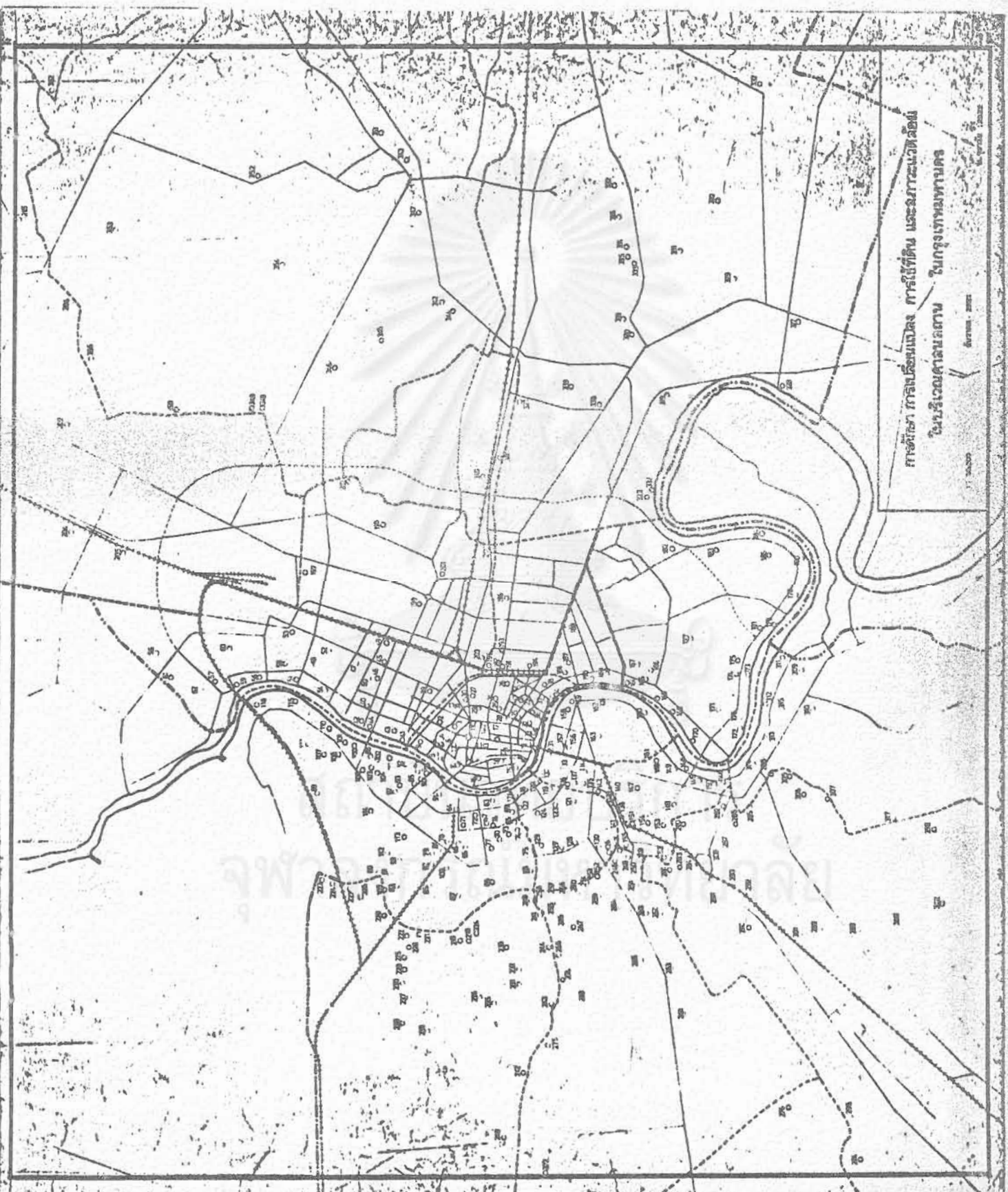
ผลจากการสำรวจถึงอายุของวัดในกรุงเทพมหานครจำนวน 176 วัด ซึ่งมีข้อมูลพบว่า วัดส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ เป็นวัดซึ่งสร้างขึ้นใหม่ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนกลางระหว่าง พ.ศ. 2394 - 2475 ซึ่งมีจำนวนถึง 78 วัด คิดเป็นอัตราร้อยละ 44 ของวัดทั้งหมด รองลงมาได้แก่ วัดซึ่งสร้างขึ้นใหม่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 52 วัด คิดเป็นอัตราร้อยละ 30 ของวัดทั้งหมด วัดก่งกลาวสวนใหญ่ เป็นวัดราษฎร์ ที่อยู่ในแถบ เขตเมืองชั้นนอก วัดที่อยู่เขตเมืองชั้นในมัก เป็นวัดซึ่งสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระหว่างรัชกาลที่ 1 - 3 ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2325-2393 ทั้งนี้คิดเป็นอัตราร้อยละ 19 ของวัดทั้งหมด ส่วนวัดซึ่งสร้างขึ้นในสมัยธนบุรี มีเพียง 4 วัด คือ วัดมหาพฤฒาราม วัดโพธิ์แก้ว วัดสังกระจายวรวิหาร และวัดราชสิทธิาราม อนึ่งวัดเก่าแก่ซึ่งสร้างมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและก่อนนั้นมีอยู่ 9 วัด ได้แก่ วัดพระเชตุพน วัดราชาธิวาสวิหาร วัดราชสิงขร และที่เขตภาษีเจริญมีถึง 5 วัด ได้แก่ วัดนวลนรดิศ วัดปากน้ำ วัดบางซื่อ วัดทองศาลางาม วัดท่าแพ และในเขตมีนบุรีอีก 1 วัด คือ วัดป่าเพ็ญเหนือ

ตารางที่ 6 อายุของการสร้างวัดในเขตกรุงเทพมหานคร *

ช่วงเวลาของการสร้างวัด	จำนวนวัด	คิดเป็นร้อยละ
สมัยอยุธยา ก่อน พ.ศ. 2310	9	5
สมัยธนบุรี พ.ศ. 2311 - 2325	4	2
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2393	33	19
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง พ.ศ. 2394 - 2475	78	44
สมัยปัจจุบัน พ.ศ. 2475 - ปัจจุบัน	52	30
รวม	176	100

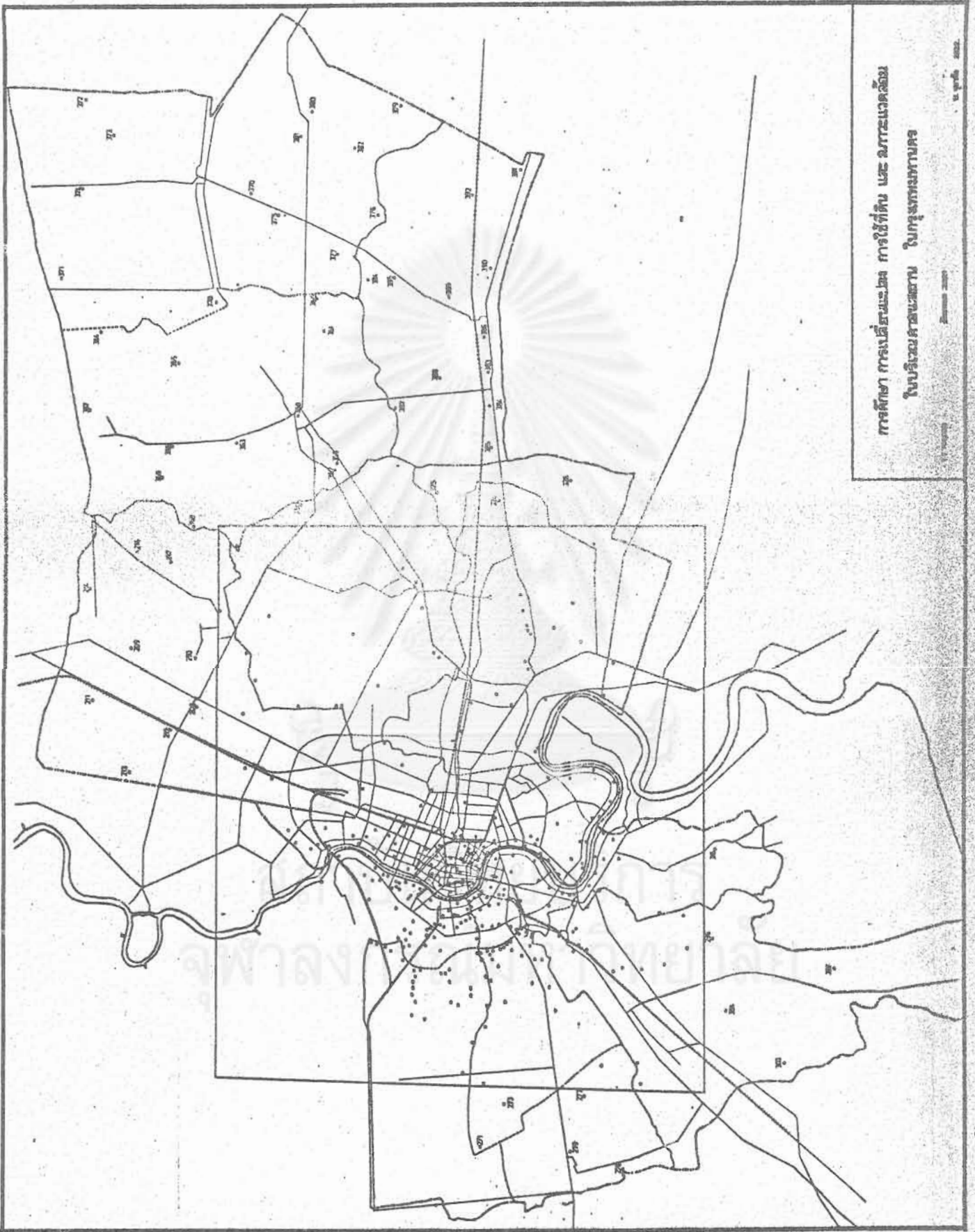
* ข้อมูลจากกรมศาสนา

ภาพที่ ๑ ตำแหน่งที่ตั้งของวัดในกรุงเทพฯ (ก)

แผนที่การเปลี่ยนแปลง การใช้ที่ดิน และสภาพแวดล้อม
ในบริเวณศาลากลาง ในกรุงเทพมหานคร

ภาพที่ ๒ ตำแหน่งที่ตั้งของวัดในกรุงเทพฯ (ข)

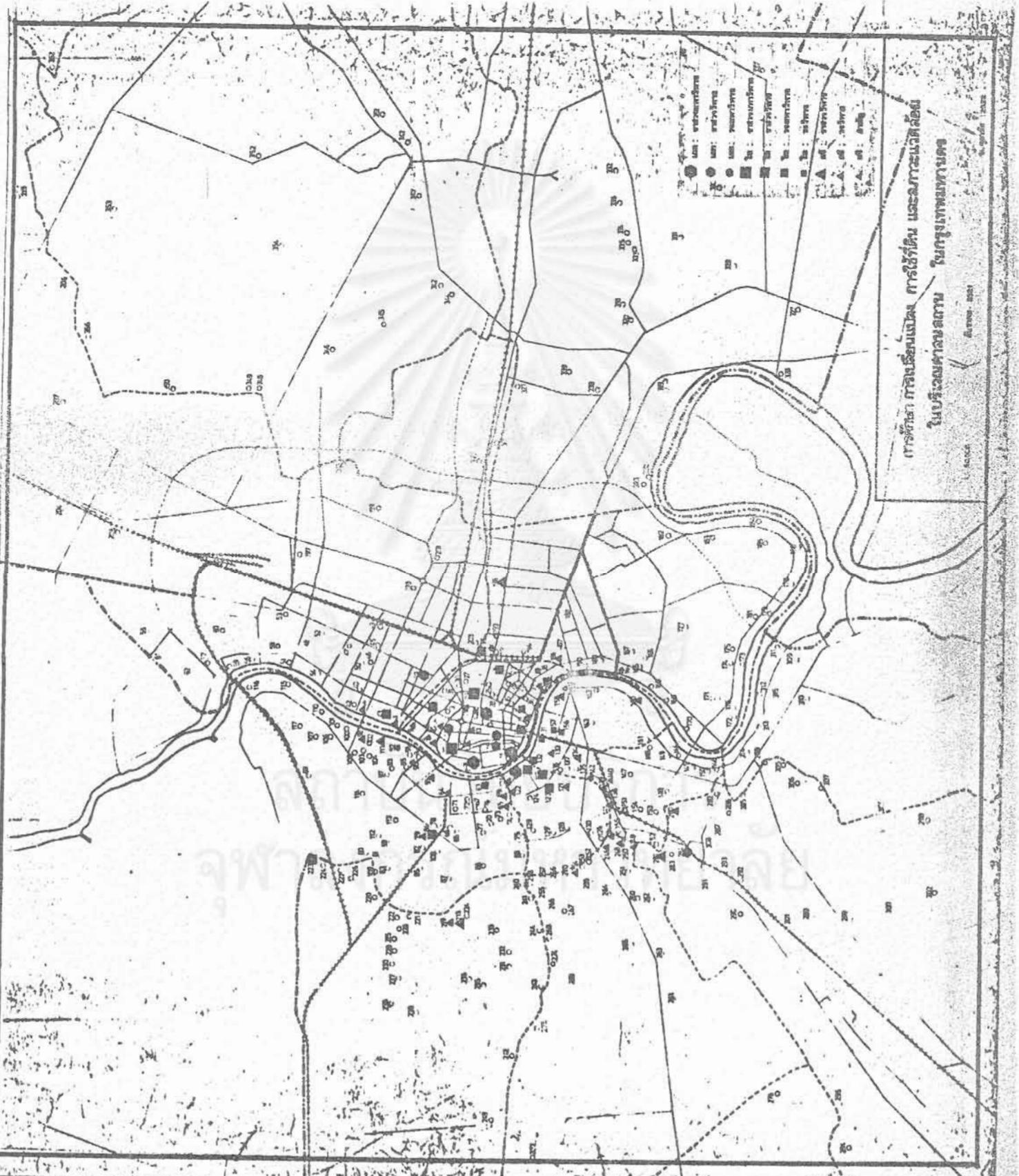

การศึกษา การเปลี่ยนแปลง การใช้ที่ดิน และ อากาศแวดล้อม
ในบริเวณศาลเจ้าแม่ลิ้ม บุญบุญสม กรุงเทพมหานคร

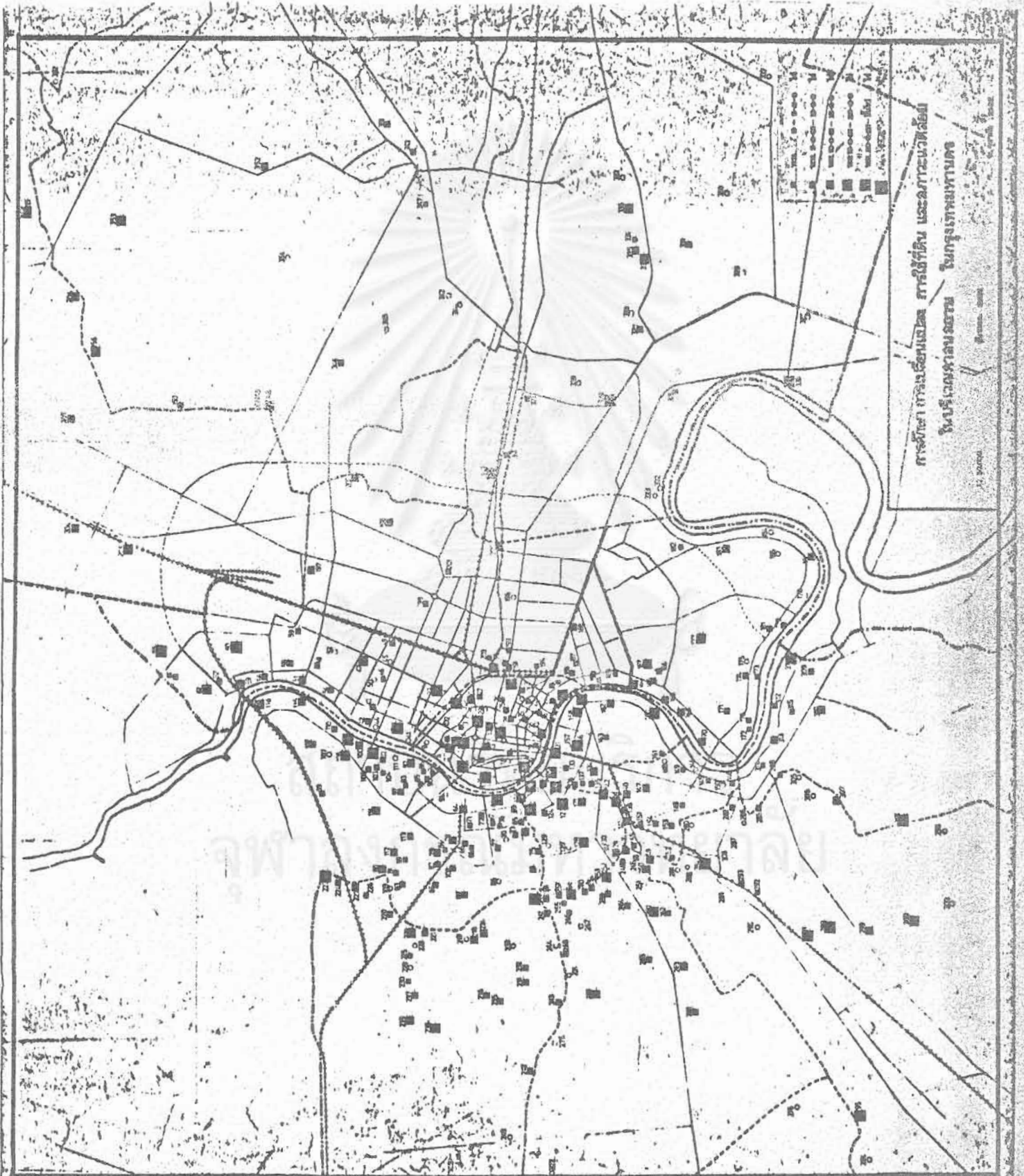
หน้า ๑๑๑

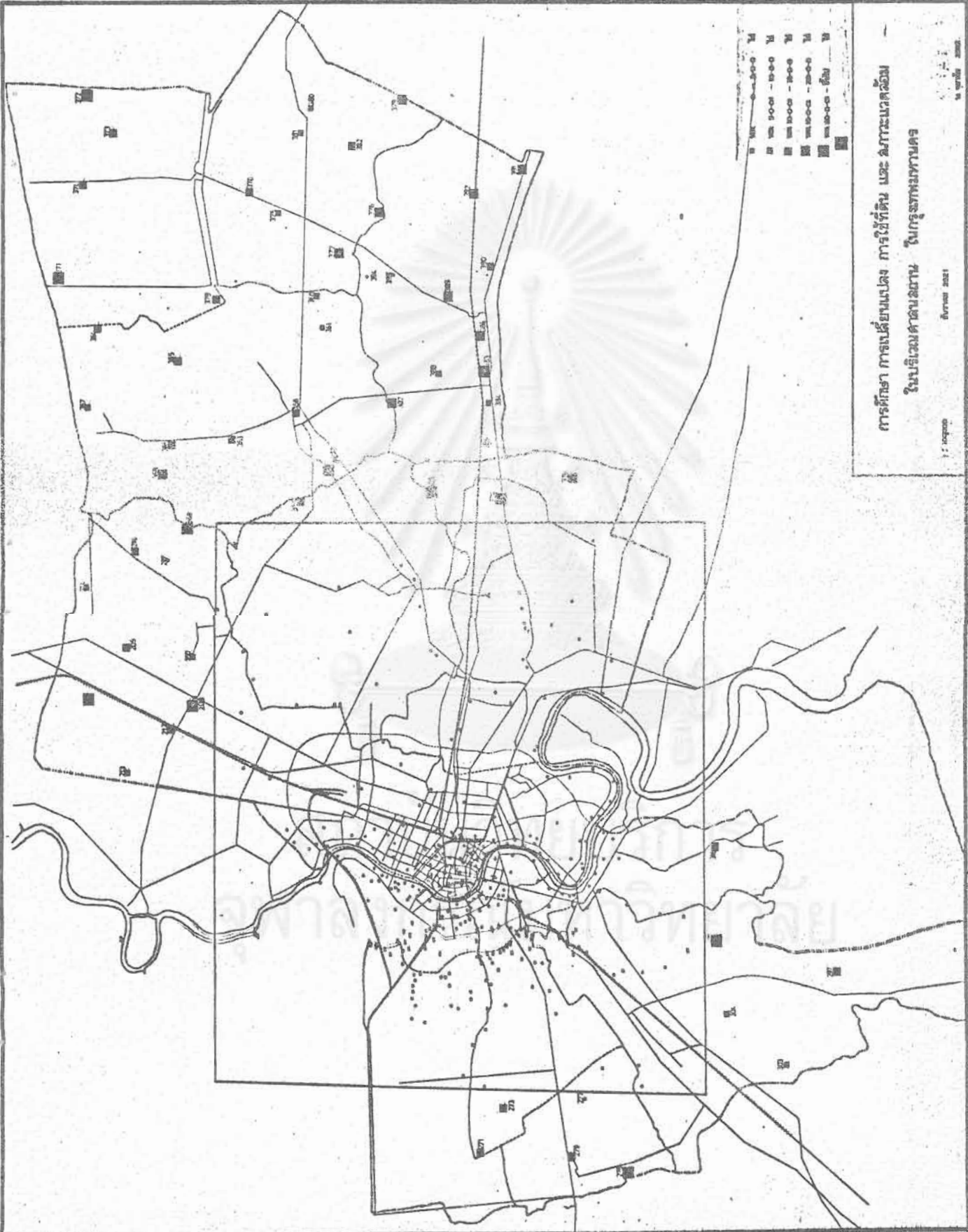
หน้า ๑๑๑

หน้า ๑๑๑

ภาพที่ ๔ ขนาดของวัดในกรุงเทพฯ (ก)

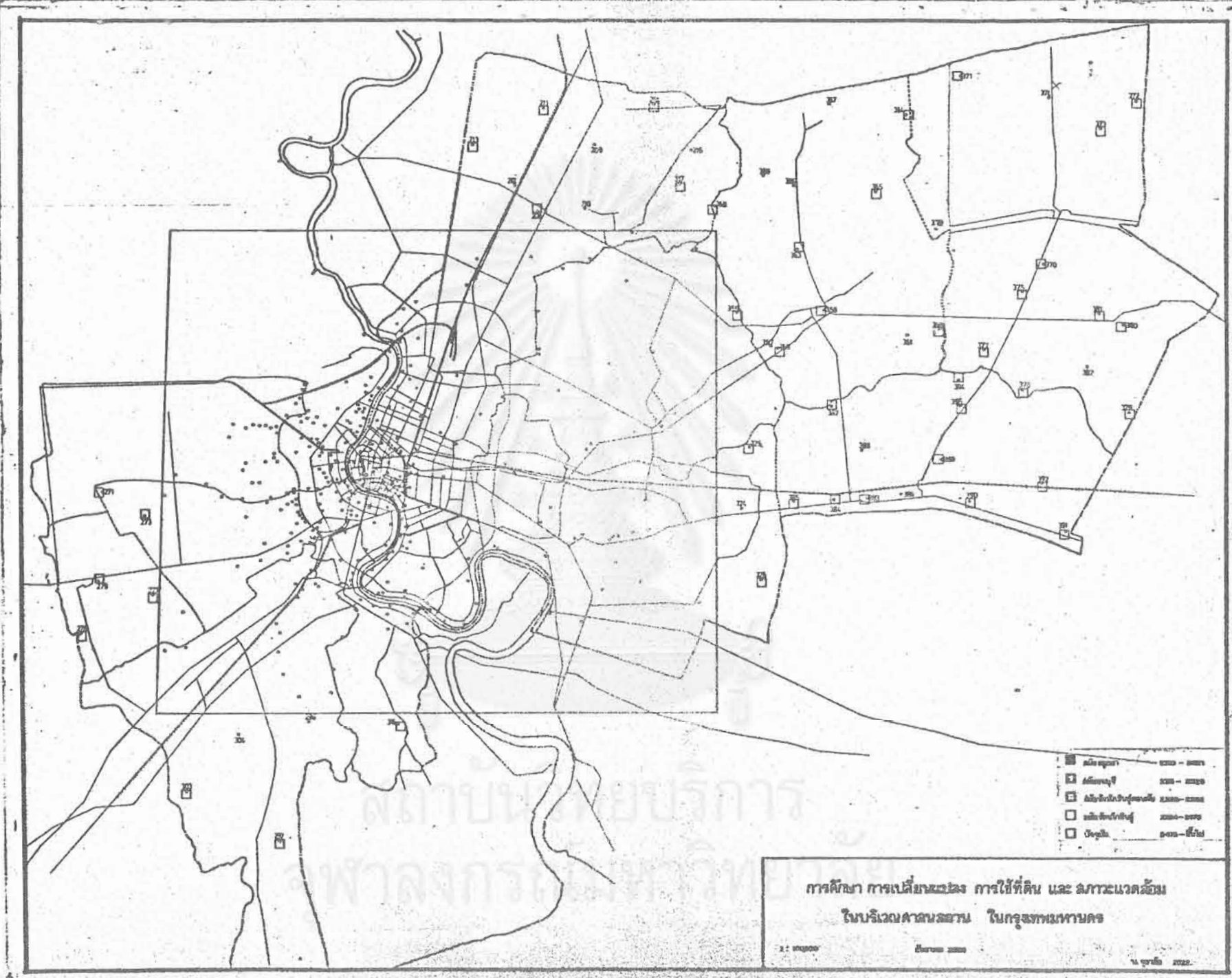
- ขนาด 100-200 ไร่
- ขนาด 200-300 ไร่
- ขนาด 300-400 ไร่
- ขนาด 400-500 ไร่
- ขนาด 500-600 ไร่
- ขนาด 600-700 ไร่
- ขนาด 700-800 ไร่
- ขนาด 800-900 ไร่
- ขนาด 900-1000 ไร่
- ขนาด 1000 ไร่ขึ้นไป

การศึกษา การเปลี่ยนแปลง การใช้ที่ดิน และ ลักษณะแวดล้อม
ในบริเวณศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในกรุงเทพมหานคร

กรุงเทพฯ 2521

17 10/2520

หน้า ๑๖ จาก ๒๐

■	สถานีขนส่ง	๒๒๖๖ - ๒๒๗๓
□	สถานีรถไฟ	๒๒๗๓ - ๒๒๗๖
□	สถานีรถไฟกรุงเทพ	๒๒๗๖ - ๒๒๗๘
□	สถานีรถไฟสายใต้	๒๒๗๘ - ๒๒๗๙
□	สถานีรถไฟสายเหนือ	๒๒๗๙ - ๒๒๘๐

การศึกษา การเปลี่ยนแปลง การใช้ที่ดิน และ ลักษณะแวดล้อม
 ในบริเวณศาลากลาง ในกรุงเทพมหานคร

๑ : ๑๐๐๐๐

ปี ๒๕๒๕

๑๑ ตุลาคม ๒๕๒๕

บทที่ 3

การใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมของวัดในอดีต

วัดในกรุงเทพมหานคร เริ่มมีความสำคัญขึ้น หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า เมื่อ พ.ศ. 2310 และพระเจ้าตากสินได้เข้ามาตั้งมั่นอยู่ที่กรุงธนบุรี ทั้งนี้ได้หมายความวาบริเวณกรุงเทพฯ หรือบางกอก (หมายถึงบริเวณกรุงเทพฯ และธนบุรีในปัจจุบัน) ในสมัยเดิมไม่มีวัดอยู่เลย ปรากฏหลักฐานทางโบราณวัตถุ¹ ว่า แถบเมืองบางกอกเคยเป็นที่ตั้งวัดในสมัยอยุธยาเป็นจำนวนมาก เมื่อพระเจ้าตากมาตั้งเมืองหลวงใหม่ที่ไค้มีการปฏิสังขรณ์ซ่อมสร้างวัดหลายแห่ง เช่น วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) วัดบางยี่เรือเหนือ (วัดราชคฤห์) วัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทาราม) วัดท้ายตลาด (วัดโมลีโลกยาราม) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างวัดขึ้นเพียง 2 วัด คือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และวัดสุทัศน์เทพวราราม² แม้ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวรารามขึ้นเท่านั้น เพิ่งจะมาปรากฏการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์

¹ น. ๗ ปากน้ำ, ศิลปกรรมในบางกอก, (พระนคร: โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2514)

² สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุภาพ, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย. (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471), หน้า 28 - 29. สันนิษฐานว่าเป็นเพราะบ้านเมืองยังไม่มั่นคง เพิ่งจะมาตั้งหลักแหล่งเป็นครั้งแรกที่กรุงเทพฯ ทั้งยังไม่แน่นอนว่าจะตั้งมั่นอยู่นานแค่ไหน จึงยกประเทศที่เคยบรรจุอัฐิเอาไว้ที่วัด อันเป็นเหตุให้มีการสร้างวัดสำหรับรักษาอัฐิของวงศ์ตระกูล ดังเช่นในสมัยอยุธยา เปลี่ยนมาเป็นเอาอัฐิมาไว้ที่บ้าน จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สร้างวัดน้อยลง

วัดมากในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวัดเพียง 4 วัด คือ วัดเทพธิดาราม วัดราชนัคคา วัดยานนาวา และวัด เจริญพระเกียรติ¹ นอกจากนั้นมักเป็นการปฏิสังขรณ์วัด เก่าขึ้นใหม่โดยใ้รับการ อุปถัมภ์จากบรรดาเจ้านาย ขุนนาง และผู้มีอันจะกินในสมัยนั้น เห็นจะเป็น เพราะ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาในการบุญการกุศลมาก โดยเฉพาะการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัด จนมีคำกล่าวกันเสมอว่า "ในสมัยรัชกาลที่ 3 ใครสร้างวัดวาอารามก็เป็นคนโปรก"² จึงทำให้พวกข้าราชการบริพาร ตลอดจน ขุนนางทั้งหลาย ซึ่งมีกำลังคนและกำลังทรัพย์ ขวนขวายกันก่อสร้าง ปฏิสังขรณ์วัดและ ถวายพระเจ้าแผ่นดินโดยถือว่าเป็นราชการบ้านเมืองอย่างหนึ่งด้วย³ กรมพระยาคำรง ราชานุภาพ ทรงวินิจฉัยสาเหตุที่รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดว่า เป็นเพราะทรงปรารถนาให้สภาพบ้านเมือง เป็นเหมือนสมัยที่กรุงศรีอยุธยา ยังรุ่งเรือง อยู่⁴ อย่างไรก็ตามแนวความคิดเรื่องการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดยังปรากฏมาจนถึง รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ทรงสร้างวัด โนมถึง 5 วัด และทรงปฏิสังขรณ์วัดในกรุงเทพฯ อีก 22 วัด⁵ หลังจากสมัยรัชกาล ที่ 4 เป็นต้นมาประเพณีการสร้างวัดโดยพระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์ก็ค่อย ๆ หมดไป

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 165 - 7.

² เสถียร ศกุนตลา, ประวัติศาสตร์ไทยฉบับพัฒนาการ, พิมพ์ครั้งที่ 8 (พระนคร: อักษรเจริญทัศน์, 2513), หน้า 204.

³ น. ณ ปากน้ำ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 28 - 29.

⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องสถานที่ต่าง ๆ ซึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ ธนากร, 2464), หน้า 62 - 75.

ลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และการสร้างวัด

เมื่อพิจารณาตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ บริเวณพื้นที่กรุงเทพฯ อยู่ไกลปากอ่าว เป็นบริเวณที่ลุ่ม ตามแผนที่กรุงเทพฯ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ชาวฝรั่งเศสทำขึ้น ไคระบุว่า ผังตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยามีที่คอนอยู่ 4 แห่ง 1 เท่านั้น คือ

1. บริเวณพระบรมมหาราชวัง
2. บริเวณทองตมปอย (สนามนางเลิ้ง)
3. บริเวณทองตมวัวล้าพอง (หัวลำโพง)
4. บริเวณทองตมวัดคอน

นอกจากบริเวณดังกล่าวแล้ว ที่ดินส่วนใหญ่มักเป็นที่ลุ่ม เช่น หนองบอน (สนามหลวง) บึงบอน (บริเวณที่ตั้งวัดสุทัศน์เทพวราราม) เป็นต้น ตรงวัดคหบดีหรือวัดศาลาสีหน้า ในปัจจุบัน ในสมัยอยุธยาเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ได้โปรดให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว โปรดให้ย้ายตัวเมืองธนบุรีมาตั้งที่วัดอรุณราชวราราม สถาปนาทางภูมิศาสตร์และภูมิหลังทางประวัติศาสตร์สำคัญคือการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นอย่างยิ่ง เพราะเมื่อมาตั้งเมืองหลวงครั้งแรก ณ กรุงเทพมหานครนั้น ปรากฏว่าเป็นเมืองค้ายอยู่ในท่าเล็ มีพลเมืองหนาแน่น ทั้งมีกำแพงเมืองป้อมปราการและวัดอยู่แล้ว² เมื่อกรุงธนบุรีได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นราชธานีนั้นปรากฏว่าได้มีการปฏิสังขรณ์วัดในแถบธนบุรีหลายแห่ง แม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ปรากฏว่าได้มีการปฏิสังขรณ์วัดในแถบกรุงธนบุรีอยู่เสมอ เพราะพวกขุนนางตระกูลใหญ่ ๆ ตั้งถิ่นฐานอยู่ในแถบนี้

เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเป็นที่ลุ่ม มีแม่น้ำลำคลองมาก การคมนาคมในสมัยก่อนจึงใช้แม่น้ำลำคลอง เป็นเส้นทางจราจรที่สำคัญ จึงมักมีการสร้างวัดขึ้นสอง

¹ เรือง อรรถวิบูลย์. "ระพี", วารสารวัฒนธรรมไทย, 16(พ.ย.20), 32.

² คุรุยละเอียกในชัย เรืองศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 กานต์ดง, (กรุงเทพฯ: กิตติวรรณ, 2519), หน้า 268 - 278.

ข้างลำคลอง คลองที่สำคัญมักอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นฝั่ง
กรุงเทพฯ มากกว่าทางฝั่งตะวันออกซึ่งเป็นฝั่งธนบุรี เช่น คลองบางกอกใหญ่ คลอง
บางกอกน้อย คลองกาวิเศษ และคลองบางขุนเทียน ดังนั้นจึงปรากฏวัดเป็นจำนวน
มากตามสองฟากคลองในเขตธนบุรี ส่วนวัดในกรุงเทพฯ เองจะมีมากขึ้นเมื่อมีการ
ขยายเมืองหลวงมายังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา และมาทำการก่อสร้างปฏิสังขรณ์
อย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ 3 อย่างไรก็ดีตามอาจสรุปได้ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
มีการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดขึ้นมากมาย ทั้งในเขตกรุงเทพฯ และธนบุรี อันรวม
เป็นกรุงเทพมหานครในปัจจุบันนี้

ลักษณะการใช้ที่ดินของวัด

วัดแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ วัดหลวง และวัดราษฎร์¹ วัดหลวง
เป็นวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างปฏิสังขรณ์ขึ้น หรือตระกูลโคสร้างปฏิสังขรณ์วัดขึ้น
แล้วก็นอมเกลียดวาย ส่วนวัดราษฎร์ ก็คือวัดในชุมชนมิใช่ชุมชนหนึ่ง ซึ่งไม่ใคร่ถวาย
เป็นของหลวง สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุกาญจนโกศลคึกษา การสร้างวัดใน
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีลักษณะ 2 ประการ คือ 1) สร้างเป็นวัดพุทธเจดีย์ 2)
สร้างเป็นวัดอนุสาวรีย์ วัดแบบแรกขึ้นอยู่กับว่า ราษฎรที่ก่อการจะมีวัดในละแวกบ้าน
ก็เลือกหาพระภิกษุแล้วอาราธนาให้มาอำนวยการสร้างวัด วัดชนิดนี้จึงปลูกสร้างกุฏิ
พระสงฆ์ก่อน แล้วจึงสร้างศาลาการเปรียญและโบสถ์ต่อมา ตรงข้ามถาสร้างเป็น
วัดอนุสาวรีย์ ผู้สร้างจะสร้างโบสถ์ก่อนสิ่งอื่นและสร้างสิ่งต่าง ๆ ตามมาภายหลัง²

¹ สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุกาญจนโกศลคึกษา, "อธิบายตำนานพระอารามหลวง",
ตำนานพระอารามหลวง, (กรุงเทพฯ: อรรถการพิมพ์, 2515), หน้า ห - ฮ. (พิมพ์
เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสาวเรีจวรรณกิจ (บุญ เสขะนันท์) ณ
เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง วันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2515).

² สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุกาญจนโกศลคึกษา, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดใน
ประเทศไทย, หน้า 30 - 31.

วัดหนึ่ง ๆ จะมีการแบ่ง เขตวัดออกเป็น เขตพุทธาวาส สังฆาวาส และเขตที่กัลปนาและธรณีสงฆ์¹

เขตพุทธาวาส ประกอบด้วย โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระปรารังค์ พระธาตุ มณฑป เป็นต้น

เขตสังฆาวาส ประกอบด้วย กุฏิ ศาลาการเปรียญ เสนาสนะสงฆ์ หอฉัน หอไตร และ ฌาปนสถาน เป็นต้น

สำหรับเขตที่ดินวัด² ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครทำกรให้เจ้าเก็บผลประโยชน์หรือไม่เพียงใด แต่วัดเป็นสถานที่ที่มีที่ดินมากตามประเพณีนิยมในการอุทิศที่ดินให้วัด ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ในสมัยอยุธยา ปรากฏการกัลปนาที่ดินในเขตวัดเป็นอันมาก เช่น การอุทิศที่ดินและผู้คนในสมัยพระเจ้าทรงธรรม เมื่อคราวพบรอยพระพุทธรูปที่สระบุรี เพื่อกัลปนาผลประโยชน์ซึ่งเก็บได้ไว้ใช้จ่ายในการรักษาพระมหาเจดีย์สถานที่พระพุทธรูป³ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็ปรากฏการสืบทอดประเพณี

¹พิจารณาจากหลักฐานทางสถาปัตยกรรมของวัด อย่างเช่น วัดราช- สิทธาราม วัดสระเกษ วัดพระเชตุพน ฯ วัดมหาธาตุ ฯลฯ จะมีการแบ่ง เขตวัด เป็นเขตพุทธาวาส และสังฆาวาสออกจากกันอย่างชัดเจน เรื่องนี้เป็นประเพณีนิยม ส่วนที่ดินวัดมีอยู่แน่นอนคงปรากฏว่าเมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 วัดจะมีปัญหาเรื่องที่ดินที่มีอยู่ เขาไปอาศัยอยู่นานแล้วและไม่ไ้ให้เขาเขาที่แก่วัด แต่เรื่องที่ดินวัดนี้เป็นปัญหา เพราะที่ดินบางแห่งไม่ได้อยู่ติดกับวัดก็มีมาก

²การอุทิศที่ดินให้วัดมี 2 แบบ คือ 1. ถวายที่ธรณีสงฆ์ คือ โอบนกรรม- สิทธีที่ดินถวาย เป็นของสงฆ์สำหรับเป็นผลประโยชน์บำรุงวัด และ 2. ถวายกัลปนา คือ พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอุทิศผลประโยชน์อันเป็นส่วนหนึ่งของหลวงซึ่งเกิดขึ้นจากที่ดิน เรือกสวน ไร่นา เป็นต้น ใ้หน้าไปไว้บำรุงวัดใดวัดหนึ่ง แต่ไม่ไ้ให้กรรมสิทธิ์ ในที่ดินเหมือนประเภทแรก

³กระแสดินฐ์ "พระนาคท้าวทราย" ปาฐกถา. 2 (มกราคม 2493): อ้างในสมสมัย ศรีสุทรพรรณ, โฉมหน้าศักดินาไทย. (กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์จักษุ, 2517), หน้า 197 - 8.

นี้ จากประวัติวัดสังข์กระจายซึ่งพระสมณเอกในสมัยรัชกาลที่ 1 โคปฏิสังขรณ์ระบว่า พระสมณเอกผู้นี้หลังจากที่โคปฏิสังขรณ์วัดแล้วโคอุทิศที่ดินที่ติดกับวัดให้เป็นสมบัติของวัดทั้งหมด¹ และในสมัยรัชกาลที่ 4 อันเป็นช่วงปลายของประเพณีนิยมการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2343 รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริจะสร้างวัดโสมนัสวิหาร ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จ่ายพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสฯ ซึ่งที่ดินริมคลองผดุงกรุงเกษมสำหรับให้เป็นวัด และเป็นที่ดินสงฆ์ เช่น เกี่ยวกับครุฑทรงปฏิสังขรณ์วัดชัยพฤกษ์มาลา ก็ทรงจัดซื้อที่ดินถวายเพิ่มเติมจากเดิม²

เอกสารเกี่ยวกับประวัติวัดต่าง ๆ ไม่ค่อยมีข้อความระบุถึงการอุทิศที่ดินให้วัดอย่างแน่นอน อาจเป็นเพราะ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังไม่มีระเบียบและกฎหมายในการจัดการกับที่ดิน ผู้มีจิตศรัทธาจึงมักใช้การอุทิศที่ดินถวายวัดโดยไม้อาจมีหลักฐานกำหนดขอบเขตที่ดินที่แน่นอนลงไป อย่างไรก็ตาม สมัยเมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ยังไม่มีปัญหาเรื่องที่ดิน เนื่องจากประชากรของประเทศยังมีน้อยมาก ตามบันทึกของบาทหลวงปาลเลกซ์ ซึ่งเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวว่า มีประชากรในกรุงเทพฯ ประมาณ 404,000 คน³ เท่านั้น (ในจำนวนนี้มีชาวไทย 120,000 คน) ฉะนั้นการอุทิศที่ดินให้วัดจึงทำได้ง่าย เพราะที่ดินยังไม่มีราคา

¹ กรมศิลปากร, ประวัติวัดสังข์กระจาย. (พระนคร: โรงพิมพ์ศิริพร, 2510), หน้า 15 - 16. พระสมณเอกที่ระบุถึงนี้คือ เจ้าจอมแฉ่น หรือที่รู้จักกันในนามว่า "คุณเสื่อ" เป็นผู้มัทพาทมากในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 1

² น. ๗ ปากน้ำ, ศิลปะในกรุงเทพมหานคร ภาคแรก. (กรุงเทพฯ: โอเคียนสตรี, 2521), หน้า 160 และ 248.

³ สังฆราชปาลเลกซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ดาวหน้า, 2516), หน้า 53 - 54.

นอกจากการถวายที่ดินในแก่วัดดังกล่าวแล้ว การบำรุงรักษาวัดที่สร้าง และปฏิสังขรณ์ขึ้นก็ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญมาแต่โบราณ ในสมัยอยุธยา มีการอุทิศบุคคล สำหรับคนดูแลรักษาวัดและทำประโยชน์ในแก่วัด จะพบว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงบริจาคชายฉกรรจ์ 66 คน 224 สมโนครวั¹ สำหรับทำงานซ่อมแซมบำรุงวัดและปฏิบัติพระสงฆ์ มักจะเรียกบุคคลเหล่านี้ว่า ชาวพระเลกวัด หรือโยมสงฆ์

จากพระอัยการตำแหน่งนายทหารหัวเมือง ปราบกฏศักดินาของพระภิกษุสามเณร ดังนี้

สามเณรธรรม	เสมอณา	300	สามเณรที่มีไครธรรม	เสมอณา	200
ภิกษุธรรม	เสมอณา	600	ภิกษุที่มีไครธรรม	เสมอณา	400
พระครุธรรม	เสมอณา	2400	พระครุที่มีไครธรรม	เสมอณา	1000 ²

การให้ค่าว่าเสมอณา แสดงว่า พระภิกษุสามเณรไม่ได้รับที่ดินมาครอบครองโดยตรง แต่ได้รับผลประโยชน์จากที่ดินของวัดซึ่ง เป็นที่สำหรับเก็บผลประโยชน์บำรุงวัดและพระสงฆ์ การเก็บผลประโยชน์ เช่นนี้จะใช้กับพระอารามหลวง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดิน เจ้านาย หรือขุนนางอุปถัมภ์อยู่ สำหรับวัดราษฎร์ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการเก็บผลประโยชน์เหมือนวัดหลวงหรือไม่ แต่ที่แน่นอนคือวัดราษฎร์จะไม่มีเลกวัด เพราะเลกวัด เป็นผู้ที่พระมหากษัตริย์ทรงอุทิศให้เฉพาะวัดหลวงโดยที่เลกวัดนั้น ๆ ไม่ตองมาทำงานให้รัฐอีก³

¹กรมศิลปากร, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ. (พระนคร: ศิวพร, 2517), หน้า 5 (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ปุ่น ปุณฺณสิริ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวส์ วันที่ 23 เมษายน 2517).

²กฎหมายตรา 3 ดวง เล่ม 1, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), หน้า 315.

³ห้องสมุดวชิรญาณ, หมายรับสั่ง ร.3 จ.ศ.1205 เลขที่ 6 ตอนที่ 33, พระศรีธรรมมุณีวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร เลขสม 6 คน.

เกี่ยวกับการจัดการผลประโยชน์ที่ดินซึ่งมีและที่กลับนาของวัด
ปรากฏในประชุมประกาศของรัชกาลที่ 4 ว่า ผู้ที่มาอาศัยที่ดินวัดทำประโยชน์
อย่าง เช่น การเช่านาจะต้องเสียค่าเช่าเหมือนกับมีการไปเช่าที่ของผู้อื่นทำ และจะ
ต้องเสียค่าเช่าในอัตราราคาทั่วไปที่เช่า ๆ กับ ¹ โดยที่ผู้เช่าจะต้องเสียค่าเช่า
ให้แก่วัด และเสียค่านาหรือภาษีที่เรียกเก็บจากการทำนาให้แก่รัฐ แต่ในกรณีพิเศษ
พระมหากษัตริย์อาจจะยกทั้งค่าเช่าและค่านาให้แก่วัดทั้ง ² ส่วน ²

สำหรับผลประโยชน์ที่วัดได้รับจากที่ดิน ก็จะแบ่ง เป็นสามส่วน คือ
ใช้บำรุงศาสนวัตถุ ศาสนธรรม และศาสนบุคคล กล่าวคือ ส่วนแรกจะใช้เพื่อซื้อ
ดอกไม้ ธูปเทียนและน้ำมันสำหรับบูชาพระ หรือใช้เพื่อซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ปูชนีย-
วัตถุ ส่วนที่สองใช้ในการบำรุงพระธรรม เช่น สร้างพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา
หรือทำคัมภีร์พระธรรม เป็นต้น ส่วนสุดท้ายนำไปใช้ในการบำรุงพระสงฆ์ ³

ได้มีการอนุญาตให้ผู้คนเข้ามาปลูกสร้างบ้านเรือนบนที่วัดได้ อย่าง เช่น
ในกรณีวัดราชสีหราชาราม (วัดพลับ) ทางวัดได้อนุญาตให้ผู้คนได้อาศัยปลูกกระท่อมเล็ก
กระท่อมน้อยไปตามความพอใจในที่ว่างบนที่ดินของวัด ⁴ โดยที่วัดไม่เก็บผลประโยชน์
เหตุนี้ เป็นดังนี้เพราะตามธรรมเนียมพระภิกษุสามเณรอยู่ได้ด้วยการช่วยเหลือ

¹ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาค 6 ประกาศปีจอ พ.ศ.2405 ปีกุน
พ.ศ.2406 ปีชวด พ.ศ.2407, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466),
หน้า 49. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนเมรุพงศ์
สิริพัฒน์ ณ พระเมรุทองสนามหลวง เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.2466).

²เรื่องเกี่ยวกับ.

³ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, อ้างใน สมสมัย ศรีสุทนต์พรรณ, โฉม-
หน้าศักดิ์นาไทย, (กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์จำกัด, 2517), หน้า 203.

⁴จดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 13/2, สำเนาพระราชหัตถเลขา
เรื่องรามัญถือกรรมสิทธิ์ที่ดินของวัด.

ของชาวบ้าน¹ ชาวบ้านก็จะบำรุงวัดด้วยการใส่บาตร หรือทำบุญในคราวเทศกาลต่าง ๆ แม่แก้วก็จะคอยการสิ่งใด ชาวบ้านในเขตใกล้เคียงวัดก็จะมีจิตศรัทธาบริจาคให้ ฉะนั้นวัดจะไม่กระทำการรุนแรงกับชาวบ้าน เพราะต้องอาศัยซึ่งกันและกันในขณะเดียวกัน ชาวบ้านก็ไม่เอาเปรียบวัด ตัวอย่างของความเคร่งครัดของคนไทยที่มีต่อสถาบันวัด คือ การถือกินถอนหนึ่ง เขาไปทิ้งในลานวัด เพราะถือว่าถ้าเขาไปเหยียบบ่าในวัด กินในวัดจะติดมือติดเท้ากลับมาบ้านด้วย จึงต้องนำกินไปทกแทน หรือคหิโบราณที่เชื่อกันว่าการ เขาไปปลุกบานอยู่ใกล้วัดเป็นเสียดจัญไร ก็มีคำพังเพยว่า "ปลุกเรือนใกล้วัด ไม่ปักหลังคา"³ ย่อมแสดงว่าคานิยมในสมัยก่อนห้ามการปลุกบานใกล้วัด ก็เป็นผลดีที่ทำให้วัดสะอาด สงบไม่วุ่นวาย

¹ในพระไตรปิฎก. มีพุทธพจน์กล่าวถึงการที่พระภิกษุสามเณรมีชีวิตอยู่เนื่องด้วยชาวบ้านหลายคนดังนี้

- บรรพชิตพึงพิจารณาอยู่เนื่อง ๆ ว่า ความเป็นอยู่ของ เขาเนื่องด้วยผู้อื่น (อง ทสถ 24/48/92.)
- ภิกษุทั้งหลาย พรหมณ์ และคฤหบดีทั้งหลาย เป็นผู้มัวอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย บำรุงเธอทั้งหลายด้วยจีวร บิดหม้อตกร เสนาสนะ และคิลานปัจจัย เกษไชยบริวาร แม่เธอทั้งหลายก็จง เป็นผู้มัวอุปการะมากแก่พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมด้วยอรรถและพยัญชนะอันบริสุทธิ์ บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง แก่พรหมณ์ และคฤหบดีเหล่านั้นเถิด (ขุ. อิติ. 25/287/314).

²สัมภาษณ์ เรือง อรรถวิบูลย์, เจ้าหน้าที่กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา, 16 พฤษภาคม 2522.

³เรื่องเดียวกัน.

บทบาทของ วัดในอดีต

สาเหตุที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งในการที่ก่อให้เกิดมีการสร้างและปฏิสังขรณ์ วัดขึ้นมาก คือ การที่วัดเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคม ในสมัยรัตนโกสินทร์หรือก่อนหน้านั้นก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า วัด เป็นศูนย์กลางของชุมชน นับแต่เกิดจนกระทั่งตาย คนไทยต้องใช้บริการจากวัดทั้งนั้น อาจกล่าวได้ว่าวัดมีประโยชน์และมีบทบาทต่อชุมชนดังนี้ คือ

1. วัดเป็นที่พึ่งทางจิตใจ

ในวัดมีพระผู้ซึ่ง เป็นผู้นำชาวบ้าน การที่พระได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน เพราะชาวบ้านถือว่า พระเป็นผู้มีคุณธรรม ละทิ้งความสุขทางโลก ถีอสังโยชน์ และยังเป็นผู้มีความสามารถสามารถช่วยจึงพร อมที่ที่จะเชื่อฟังและปฏิบัติตาม ในทำนองเดียวกัน พระภิกษุสงฆ์ซึ่งได้รับการอนุเคราะห์ด้วยปัจจัย 4 จากชาวบ้าน ก็ต้องอุปการะชาวบ้านด้วย การแสดงธรรมสนองตอบชาวบ้าน หรือคอยให้คำปรึกษาสั่งสอน เป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้าน ฉะนั้นบางครั้ง เมื่อชาวบ้านเกิดปัญหาคับข้องใจ พระจะเป็นที่ปรึกษาปัญหา และให้คำแนะนำในการทำให้ปัญหาที่มีอยู่นั้นน้อยลงหรือหมดไป ในทางปฏิบัติ บางครั้งพระจะเป็นผู้ระงับกรณีพิพาทของชาวบ้าน จะพบว่าชุมชนต่าง ๆ ในอดีตให้ความเชื่อต่อพระภิกษุสงฆ์มาก ¹ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าวัดนอกจากจะให้ความสงบร่มเย็นแก่สังคมแล้ว วัดยังเป็นผู้นำให้ชาวบ้านไปถึงความสงบที่แท้จริง ด้วยการประพฤติปฏิบัติธรรมะ โดยมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ชี้แนะ เพื่อให้ถึงซึ่งความสุขอย่างยั่งยืน คือ นิพพาน² นอกจากนั้นวัดยังเป็นที่พักพิงหรือที่ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ อันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของคนในระยะเวลาต่าง ๆ ของชีวิต เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การตาย เป็นต้น

¹ เจ้าพระยาทิพพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503), หน้า 75 - 76.

² ความคับกิเลสและกองทุกข์

วันที่ 19/12/98

เลขที่ 03452

วัด เป็นแหล่งอบรมทางปัญญาทั้งแก่เด็กและผู้ใหญ่และคนชรา ในสมัย
 คหรัชนโกสินทรไม่มีสถานใดที่ให้บริการในคานนี้ใดคั้งไปกวาวัด การให้บริการ
 หลักของวัด คือ การอบรมพระภิกษุสามเณรให้ใครับความรูทั้งคานคันถุระและวิปัสสนา
 ธุระ¹ คังจะเห็นไคจากรูปแบบสถาปัตยกรรมของวัดในสมัยแรกคั้งกรุงเพทฯ จะ
 ปรากฏกุฎิพระสงฆ์ทั้งฝายคันถุระ และวิปัสสนาธุระในวัดคิ้ววกับ² ส่วนการให้
 การศึกษาโดยทั่วไปนั้น เป็นประเพณีมาแต่โบราณที่วัดให้การศึกษาแก่เด็กผู้ชาย เริ่ม
 แต่เมื่อโกนจุกอายุประมาณ 13 - 15 ปี บิดามารดาจะพาเด็กไปรับไชพระสงฆ์ถวาย
 การ เป็นศิษย์วัดรับไชพระ พระก็จะสอนหนังสือให้วันละเล็กละน้อย เพื่อให้เป็นพื้นฐาน
 ที่จะเตรียมตัวบวชเมื่ออายุครบ 20 ปีต่อไป มีขอนาสังเกตวาคคนไทยส่วนใหญคอง
 ฝานขบวนกรนี้ แม่แต่บุตรของขุนนางหรือพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินก็คามา
 เนื่องจาค เป็นประเพณีที่ เป็นคคินิยมวาคูที่ใครับการศึกษาจากพระภิกษุจะเป็นผู้มีควม
 รูควมสามารถ ในสมัยคหรัชนโกสินทรไม่มีหลักสูตรการศึกษาที่แน่นอน เพราะการ
 เรียนการสอนไม่เป็นระบบ รัฐไม่ไคจัดการศึกษาประชาชนคองขวนชววยศึกษาหา
 เรียนเอง ถ้าไม่ถายทอดตามตระกูล ก็จะไม่ใครับความรูจากวัดโดยพระภิกษุสงฆ์
 เชี่ยวชาญในคานคาง ๆ ซึ่งส่วนมากจะเป็นก้าสอนทางพุทธศาสนา ไวยากรณ์ ภาษา
 บาลี ภาษาไทย และวิชาชีพ (เช่น เลข การ เกษคร หัตถกรรม การแพทย) และ
 วิชาขางคั้งหลาย (การก่อสร้าง การเขียนภาพ การหล่อพระพุทธรูป³ เป็นต้น)
 วัดที่มีพระภิกษุสงฆ์เก่งในคานใดก็จะมีลูกศิษย์พากันไปฝากตัวเรียนควย บทบาท

¹ คันถุระ คือ การเล่าเรียนปริยัติ คู่กับวิปัสสนาธุระ คือการ เรียน
 ทางปฏิบัติ

² ฎรายละเล็กละน้อยใน อนุสรณ์ 25 พุทธศตวรรษ ประวัติวัดมหาธาตุ
 ยุวราชรังสฤษฎิ์ พุทธศักราช 2500, (มปท, 2500), หน้า 311 - 2.

³ เอกสารประกอบนิทรรศการมหาจุฬาลงกรณ์ ครบรอบ 32 ปี
 วันที่ 4 - 5 สิงหาคม พ.ศ. 2522.

ของวัดที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 3 อีกประการหนึ่ง คือ วัดท่าหน้าที่เป็นมหาวิทยาลัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวัดพระเชตุพนให้เป็นแหล่งรวมของความรู้ทั้งมวล ทำให้ความรู้อันต่าง ๆ แทนที่จะสูญไปพร้อมกับยุคตาย ก็โคกกลายเป็นสิ่งที่ศึกษาหาความรู้ได้จากศิลาจารึกที่ปรากฏอยู่ที่วัด 1 นอกจากนี้ อาจกล่าวได้ว่า วัดเป็นแหล่งรวมของเด็ก ๆ เพราะมาเรียนกันที่วัดเป็นส่วนใหญ่ เมื่อมีเวลาว่างก็มักใช้เวลาไปกับการเที่ยวเตร่และสนุกสนุกสนาน 2 วัดจึงเป็นศูนย์เยาวชนไปควย วัดจะเป็นสถานที่ส่งเคราะห์ห่มตระหลานของชาวบ้านทั้งที่ยากจนและร่ำรวย วัดจึงเป็นเสมือนโรงเรียนกินนอนในอดีต.

3. บทบาทด้านการสังคมสงเคราะห์

3.1 เป็นศูนย์รวมศิลปวัฒนธรรม ตลอดจน เป็น เสมือนพิพิธภัณฑ์ โดยเป็นที่รวมของศิลปกรรมด้านจิตรกรรม สถาปัตยกรรม ปรากฏกรรม คุรียงคศิลป์ วรรณคดี และนาฏศิลป์ จะรวมอยู่ที่วัด เพราะพระมีเวลามากไม่ต้องประกอบงานอาชีพที่มีโอกาสฝึกฝนศิลปะเหล่านี้ สำหรับคุรียงคศิลป์และนาฏศิลป์ แม้พระจะเล่นไม่ได้ เพราะฝึกวินัยสงฆ์ แต่บางวัดก็มีไว้สำหรับให้เด็กฝึกหัดและใช้เวลาในการเล่นในงานวัด ประกอบกับชาวบ้านมักจะอุทิศสิ่งของที่มีค่าของตนให้แก่วัด เพราะถือเป็นการบุญการกุศล วัดจึง เป็นพิพิธภัณฑ์ไปในตัวควย

3.2 จัดเป็นสถานพยาบาล สมัยคนกรุงเทพฯ ไม่มีโรงพยาบาลที่รักษาคนและสัตว์ วัดไถ่หน้าหน้าที่นี่ เพราะไม่ว่าจะเป็นโรคทางจิตใจหรือโรคทางกาย วัดไถ่ให้การรักษายุ้เจ็บป่วยตามภูมิรัฐสมัยนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีกฎหมายของพระสงฆ์ 10 ข้อ ประกาศตามพระภิกษุสงฆ์เป็นหมอนวด หมอยา

¹ หอสมุดควชิรญาณ, หมายเหตุ ร.3 จ.ศ.1205 (พ.ศ.2386) เลขที่ 8 ตอนที่ 12 ทรงมีพระราชศรัทธาให้จารึกคำรายาและสรรพอักษรต่าง ๆ ลงในแผ่นศิลาวัดพระเชตุพน ฯ.

² สังฆราชปาล เลกัวซ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

หมอก¹ แสดงว่าบทบาทของวัดในค่านี้อาจจะกระทำกันทั่วไป มิฉะนั้นคงจะไม่ประกาศออกมาเป็นกฎหมาย ซึ่งถ้าจะประเมินผลกันแล้ว กฎหมายที่ออกมาไม่สามารถจะขจัดสภาพการของวัดในค่านี้อได้ เพราะยังปรากฏประกาศห้ามในทำนองเดียวกันอีกในสมัยรัชกาลที่ 4

3.3 วัดเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ปรากฏว่าวัดเป็นสถานที่พักผ่อนที่รื่นรมย์ อาจกล่าวได้ว่าเป็นอุทยานหรือสวนสัตว์ เพราะ "มีผู้นำนกยูง ห่าน หรือไก่อย่างละคู่ไปถวายพระเพื่อประดับวัด" ลางคนที่มีศรัทธาแตกลากันนำ หมู ลิง เตา ไปปล่อยในป่าใกล้ ๆ วัด² วัดหลายวัดในอดีตจึงใจสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นอุทยาน เช่น วัดราชคฤห์ วัดอินทารามโต และอีกหลายวัดที่มุ่งความรื่นตามธรรมชาติ และรักษาธรรมชาติไว้ให้ไคมากที่สุด เช่น วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ไม่ยอมให้ทางราชการตัดต้นไม้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะทรงเสด็จมาทอดพระกรฐ์ในวัด

3.4 การให้บริการด้านอาชีพ เกิมวัดในกรุงเทพฯ ไม่มีสุสาน ไม่มีที่เผาศพ เพราะไม่นิยมให้มีป่าช้าในเขตกำแพงเมือง ถือว่าเป็นสิ่งอูจาดของบ้านเมือง ใครตายก็ขามออกทางประตูแล้วเอาไปไว้ที่วัดสระเกศหรือวัดอื่น ๆ นอกกำแพงเมือง³ สำหรับศพผู้มีบรรดาศักดิ์มักนิยมไปอาบนิจศพที่วัดสุวรรณาราม เพราะรัชกาลที่ 1 ทรงสร้างสถานที่ถาวร เป็น เมรุปูนไว้ แต่อาเป็นพระศพเจ้านายชั้นสูงศักดิ์ก็สร้าง เมรุกลาง เมือง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการขยายที่อาบนิจศพที่วัดอรุณราชวราราม และวัดสระเกศขึ้นอีก แต่ก็ยังไม่นิยมให้มีการอาบนิจศพใน

¹กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, (พระนคร:โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505) หน้า 190.

²สุชีพ ปุณฺณภาพ, "การปฏิบัติธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์", ในราชประดิสฐศิษยานุสรณ์ นวกะ 2508, 115:63.

³น. ณ ปากน้ำ, ศิลปกรรมในบางกอก, หน้า 24 - 25.

เขตกำแพงเมืองอยู่เหมือนเดิม ความเชื่อของคนไทย การอุทิศบุญกุศลใหญ่ตาย ก็ต้องอาศัยพระภิกษุสามเณร เป็นผู้รับวัดอุทิศจ่ายต่าง ๆ อันจะเป็นทางผ่านไปสู่มัจจุราชโดยบทบาทของวัดประเภทนี้เป็นมาทุกยุคทุกสมัย

4. วัดเป็นสถานที่ชุมนุมพบปะสังสรรค์

เอนกหน้าที่ของวัดที่ทราบกันโดยทั่วไปทั้งในอดีต และปัจจุบัน คือ วัดเป็นสถานที่ชุมนุมพบปะสังสรรค์กันในการทำบุญ การรื่นเริงในคราวเทศกาลทางศาสนา แคมพบาทยในอดีตรจะเห็นได้ชัดมาก เพราะวัดเป็นตัวแทนของสถานรับมรดกจะทุกชนิด วัดเหมาะที่จะเป็นสโมสร สถานบันเทิง มหรสพ เพราะมีสถานที่กว้างขวาง และมีที่อยู่ภายในบริเวณย่านกลางของชุมชน มองดูผิวเผินหน้าที่ของวัดในค่านี้น่าจะไม่ใช่อะไรสำคัญ แต่ความจริงแล้ว เป็นผลสำคัญต่อชีวิตของคนไทยโดยอ้อม เพราะทำให้ชาวบ้านผูกพันตัวเองกับวัด มีผู้กล่าววาทิต "เป็นแหล่งสมาคม เป็นรมดีสถาน เป็นลานเลือกคู่"¹ แสดงว่า นอกจากวัดจะเป็นสถานที่ให้ความบันเทิงแล้ว ยังเป็นสถานที่พบปะของคนหนุ่มสาวสิ่งที่ยืนยันความขื่อนี้คือ วรรณคดีไทย เรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งแต่งในสมัยรัชกาลที่ 2 เพราะขุนแผนกับนางวันทองก็พบกันและรักกันในวัด

วัดเป็นที่พักผ่อน วัดเป็นที่ให้บริการแก่ชุมชนโดยไม่คิดมูลค่า โดยเฉพาะในการ เป็นสถานที่พักผ่อนสำหรับผู้เดินทาง ในวัดจะมีศาลาสำหรับเป็นที่หลับนอน โดยอย่างที่พักสมควร จากประวัติวัดมหาพฤฒาราม หรือวัดท่าเกวียน พบว่าวัดนี้พักพอลาเกวียนไครวมกันสร้างขึ้น เนื่องจากในสมัยก่อนการ เดินทางมาสู่เมืองหลวงใช้เกวียนเป็นพาหนะ ก็จะแวะพักที่วัดท่าเกวียน เช่นเดียวกับวัดยานนาวาหรือวัดคอกควายเดิม เล่ากันว่าพอลาคควายมักนอนควายมาพักอยู่ที่วัดนี้ จึงเรียกชื่ออย่างนั้น

กล่าวได้ว่าวัดมีความสัมพันธ์กับชุมชนตลอดชีวิต นับตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ฉะนั้นจึงได้นิยมการสร้างวัดในสมัยคนรักคนโกลนทรักกันมาก เนื่องจากวัดเป็น

¹พ.ท. ประสาร ทองภักดี, "การเผยแพร่ศาสนาโดยอาศัยพระสงฆ์ และโรงเรียนในพุทธศาสนากับสังคมไทยในปัจจุบัน, (พระนคร: ศิวพร, 2503), 116.

ทั้งโรงเรียน โรงแรม โรงพยาบาล โรงหนัง โรงละคร โรงเลี้ยงเด็ก ศูนย์เยาวชน
สโมสร พิพิธภัณฑ์ แหล่งรวมศิลปกรรม คลังวัสดุ อุทยานสวนสัตว์ สถานสงเคราะห์เด็ก
คนชรา และผู้เจ็บป่วย เป็นที่หลบภัยใช้ประโยชน์สาธารณะ เมือง เป็นสุสาน และให้
ความสงบทางจิตใจทั้งไกลแล้ว จึงทำใหญ่สร้างวัดเห็นว่าการกระทำดังกล่าว
เป็นกุศลอย่างชนิดมหากุศลทีเดียว

สภาวะแวดล้อมทั่วไปของวัด

การสร้างวัดในสมัยก่อน มักสร้าง เป็นเขต เฉพาะแยกออกจาก เขตของ
ชาวบ้านอย่าง เห็นได้ชัด กล่าวคือ วัดมักมีคอกล้อมรอบวัด ข้างในวัดมีกำแพงวัดอีก
ชั้นหนึ่ง คอกคอกนั้นนอกจากต้นไม้ใหญ่ บริเวณของ ชาวवास เขามาปลูกใน เขตวัดแล้ว
ยังใช้เป็นทางคมนาคมสัญจรไต่ควาย ลักษณะการสร้างวัด เช่นนี้ทำให้วัด เป็นที่สงบสงัด
เหมาะสำหรับ เป็นที่ศึกษาปฏิบัติธรรม แต่เมื่อถึงคราวนักชดถุกษัตริย์ เป็นสถานที่ครึก
ครื้นสนุกสนานสำหรับชาวบ้าน

วัดโคกขี้การ เอาใจใส่โดยมีข้าพระ เลกวัด คุณแลรักษาพระอาราม
โดยตรง เช่น วัดพระเชตุฯ มีการอธิษษาพระโศกแลวัดคังที่ไกลกล่าวมาแล้ว นอก
จากนี้สาธารณสุขในวัดก็ทำกันอย่าง เข้มแข็ง เห็นได้จากพระราชกฤษฎีกาที่จารึกบน
ศิลาในวัดพระเชตุพน ฯ ห้าม ขวนนำหมาก ขากเสลด น้ำลาย ถายปัสสาวะ ขูดราก
ถากเปลือก เก็บใบ หักกิ่ง คอกผลของต้นไม้ และตามท่าลายรูปปั้น ศิลา กระจมือง
เครื่องประดับ รวมทั้งจับตอกรูปวาดเขียนให้เลอะเลือนไป¹ ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะถูก
ปรับสินไหมพินหนึ่ง และไต่รับค่าสามแขงต่าง ๆ

สภาพแวดล้อมของวัดจะเห็นได้โดยชัด เจนจากบันทึกของสังฆราช
पाल เลอกัวซ์ ซึ่ง เข้ามายู่ในกรุง ฯ สมัยรัชกาลที่ 3 ตรีรัชกาลที่ 4 ดังนี้

¹ หองสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 เลขที่ 320,
พระราชกฤษฎีกา ราชานุสาสน์จารึกลง เสาศิลาวัดพระเชตุพน ฯ.

".... วัดหลวงนั้นงดงามมาก อย่างยากที่จะเปรียบกับโบสถ์ใด ๆ ในยุโรปได้ ลางวัดมีมูลค่าถึงเงินหนัก 200 แ่งง์โตส์ (กว่า 4 ล้านฟรังก์) ในบริเวณกำแพง เมืองนั้นเมื่ออยู่ถึง 11 วัดด้วยกัน และยังมีนอกบริเวณกำแพง เมืองอีกราว 20 วัด วัดเซกุน เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ มีองค์ยาวถึง 50 เมตร และปิดทองทั้งองค์ วัดบวรนิเวศน์ทองโชนของค่าเปลว (สำหรับปิดทองเท่านั้น) หนักกว่า 450 อองซ์ (1 ใน 12 ของปอนด์) วัดหลวงแห่งหนึ่ง เป็นอารามที่ใหญ่โตมาก จุกิษุไต 400 - 500 รูปและศิษย์วัดอีกนับพันคน เป็นพื้นที่ดินอันกว้างใหญ่ หรือจะกล่าวให้ถูกต้องก็ควร เป็นอุทยานใหญ่ ซึ่งในตามกลางมีสิ่งปลูกสร้างมากหลาย เช่น เก๋งแบบจีนราว 20 เก๋ง โรงใหญ่ทอดเหยียดไปตามริมแม่น้ำหลายคุหา มีโรงธรรมสวนะใหญ่ มีโบสถ์ใหญ่ 2 หลัง หลังหนึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร อีกหลังหนึ่งเป็นที่พระสงฆ์เจริญพระพุทธรูป มีกุฏิงาม ๆ ประมาณ 200 - 300 หลัง ก่ออิฐถือปูนและเสริมด้วยไม้ เป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุ มีบ่อน้ำและสวน มีสถูปเจดีย์ปิดทองราว 12 องค์ ประดับด้วยกระเบื้องสี ลางองค์สูงถึง 200 - 300 ปอนด์ มีหอรบั้ง เสาหงส์ทองคำกับธงคัตเป็นรูปจระเข้ สิงโตและรูปหินแกรไนท์หรือหินอ่อน นำมาจากประเทศจีน กอนริบสุกของพื้นที่ทั้งสองค่านี้อาจู เซอซิแมนต์ มีโรงสำหรับจอดเรือและโรงเก็บฟืนสำหรับตapanิกิจ มีสะพาน มีกำแพงกันเซก...."¹

เกี่ยวกับสิ่งก่อสร้างในวัดในสมัยแรกตั้งกรุง เทพ ฯ คือ ในสมัยรัชกาลที่ 1 สันนิษฐานว่า คงจะไม่ใช่เป็นส่วนสำคัญของสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ภายในวัด ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงนิยมสร้างวัด โดยใช้ศิลปกรรมแบบจีน นิยมก่อสร้างโดยใช้อิฐฉาบปูน จะเห็นได้จากกฎพระภิกษุวัดต่าง ๆ ที่เื้อทำการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3

¹ สังฆราชบาล เลกัวัช, เรื่อง เคียวกัน, หน้า 59 - 61.

แต่ก็ยังคงต้องอาศัยไม้อยู่ก็ ซึ่งต้อง เกณฑ์มาจากหัว เมืองต่าง ๆ¹ โดยเฉพาะไม้
ขอนสักซึ่งต้องนำมาใช้สร้างวัด และพระราชวังปึละมาก ๆ สำหรับสิ่งก่อสร้างของผู
อยู่อาศัยในวัดโดยทั่วไป ไม่มีหลักฐานที่แน่นอน แต่คงจะใช้หลังคาที่มุงด้วยจากเป็น
ส่วนใหญ่ เพราะแม้เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ปรากฏว่าบ้านของประชาชนที่ปลูกอยู่
ใกล้วัดยังคงมุงด้วยจาก ซึ่งรัฐบาลเองก็กลัวว่าจะทำให้เป็นสาเหตุของไฟไหม้ลุกลาม
ไปถึงวัดใด² ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการ เกณฑ์ให้พนักงานดับไฟอยู่ เเวรยามกันทั้ง
กลางวันกลางคืนในฤดูหนาว³ ย่อมแสดงว่าวัดคงจะ เกิดไฟไหม้อยู่ ๆ

ประชากรผู้อยู่อาศัย

ประชากรที่อาศัยอยู่ในวัดในสมัยรัตนโกสินทร์ ประกอบด้วย พระภิกษุ
สามเณร เณร ชี ข่าพระ เลกวัดหรือโอมสงฆ์ และลูกศิษย์วัด

จำนวนพระภิกษุในวัดกรุง เทพ ๆ แต่ละแห่งจะมีประมาณ 100 - 600
รูป รวมพระภิกษุในกรุง เทพฯ ทั้งหมดประมาณ 10,000 รูป⁴ (สถิติประมาณปลาย
รัชกาลที่ 3)

¹ท้องสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1193 เลขที่ 24,
เรื่อง เกณฑ์ไม้สักปลูกสร้างวัดและซ่อมแซมพระ นคร.

²หจข. ร 5. น5. 12/28 หรือเรื่องอำนาจลมอมคนในมังกับ
อังกฤษเอาจากชั้นมุงหลังคากรวัดไฟนอกกำแพงพระ นคร ๆ หน้าวัดวังนี้ ขอพระดำริ,
(11 พ.ย. 121).

³ท้องสมุควชิรญาณ, หมายรับสั่ง ร.3 จ.ศ.1203 เลขที่ 3 ตอนที่ 6
และ 7 เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคไปผูกพันหริมา ณ พระอุโบสถวัดนางนอง
ธนบุรี.

⁴สังฆราช ปาลเลกซ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 476 - 477.

การดำเนินชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ตามบันทึกของสังฆราชपाल เลกัวซ์ มีดังนี้ คือ พระภิกษุสามเณรต้องตื่นแต่เช้า สรงน้ำ แต่งกายแล้วไปทำวัตรเช้า จากนั้นจึงมาลงเรือ และพายไปรับบิณฑบาตรจากชาวบ้าน ซึ่งจะใส่บาตรถวายข้าว ปลา ผักผลไม้ และขนม เสร็จแล้วจึงกลับวัด กินอาหารไว้สำหรับฉันเช้าและเพล ที่เหลือจึงให้ลูกศิษย์วัด หลังจากฉันภัตตาหารแล้วพระภิกษุอาจจะสนทนากัน หรือไปธุระที่อื่น บางองค์อาจท่องหนังสือ ศึกษาภาษาบาลี หรือสอนหนังสือเด็ก หักให้อานและเขียน¹

พระภิกษุจะได้รับการนิมนต์ให้ไปเทศน์ตามบ้าน ผู้นิมนต์จะต้องจัดเตรียมของถวายพระ โดยถวายเงินประมาณ 80 บาท (1 ชั่ง) และมีสิ่งของต่าง ๆ อีก เช่น พลุ บาสุม ใบชา น้ำตาลกรวด เทียน ขาวผาร ปลาแห้ง ฯลฯ² สำหรับคิดกันที่เทศน์

ผู้ที่บวชเป็นพระจะได้รับประโยชน์หลายอย่าง คือ ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน เป็นไพร่ และไม่ต้องเสียภาษีทุกชนิด³ นอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ตัวเองแล้ว บิณฑบาตรและญาติพี่น้องก็จะได้รับประโยชน์ด้วย ถ้าหากพระภิกษุรูปนั้นจะศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นเปรียญและเป็นพระราชาคณะ ญาติโยมของพระที่เป็นไพร่ก็จะได้รับพระราชทานให้เป็นโยมสงฆ์ สำหรับพระภิกษุรูปใดที่ไม่ปรารถนาจะบวชอยู่ตลอดชีวิต⁴ ก็สามารถลาสิกขาบทได้และจะไปรับราชการอยู่กรมใดก็ไปตามใจสมัคร⁵ ถ้าหากยัง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 484 - 485.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 484.

³ ควอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และ ยุพา ชุมจันทร์, (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2519), หน้า 88 - 89.

⁴ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 คำนึงสังคม, (กรุงเทพฯ : กิตติวรรณ, 2519), หน้า 176.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

คงบาท เป็นพระภิกษุและภิกษุณี เสด็จขึ้นก็จะได้รับการถวายนิจกัทร เป็นประจำเกือบ สกิดิวัตรการถวายนิจกัทรในสมัยปลายรัชกาลที่ 3 และสมัยรัชกาลที่ 4 มีดังต่อไปนี้

พระราชกณะ	อันคัม 1	เดือนละ	20 บาท	ปีละ	240 บาท
พระราชกณะ	อันคัม 2	เดือนละ	19 บาท	ปีละ	228 บาท
พระราชกณะ	อันคัม 3	เดือนละ	18 บาท	ปีละ	216 บาท
พระราชกณะ	อันคัม 4	เดือนละ	16 บาท	ปีละ	192 บาท
พระราชกณะ	อันคัม 5	เดือนละ	12 บาท	ปีละ	144 บาท
พระเปรียญ	7 ประโยค	เดือนละ	10 บาท	ปีละ	120 บาท
พระเปรียญ	5 ประโยค	เดือนละ	8 บาท	ปีละ	92 บาท
พระเปรียญ	4 ประโยค	เดือนละ	6 บาท	ปีละ	72 บาท
พระเปรียญ	3 ประโยค	เดือนละ	2 สลึง	ปีละ	6 บาท ¹

(รวมทั้งพระสงฆ์ขอมุจรในพระอารามหลวง)

ปกติพระภิกษุสงฆ์จะได้รับการนิมนต์ไปในการประกอบพิธีต่าง ๆ อยู่เสมอ ทั้งงานพิธีเกี่ยวกับประเพณีต่าง ๆ เช่น ครอบ สาราท ก่อพระเจดีย์ทราย หรือประเพณีเกี่ยวกับการ เกิดการตาย การแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ จะพบว่าพิธีทาง พุทธศาสนาจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับอุบายเสมอ และพระภิกษุสงฆ์จะเป็นเสมือนเนื่อ นามบุญที่รับผลแห่งกุศลที่ผู้มีจิตศรัทธาทำขึ้น

อย่างไรก็ตาม พระภิกษุสงฆ์ก็มีตั้งแต่ประหลูศักดิ์และไมศักดิ์ มีบุญบั้งดีเกี่ยวกับ ความประพฤติกองพระภิกษุไวยา

¹ หองสมุควาจิรญาณ, จดหมายเทศน์ ร.3 จ.ศ.1190 เล่มที่ 2

รายนามสมเด็จพระราชาคณะและราชาคณะ พระครุฑานา เปรียญวัคต่าง ๆ ที่ได้รับ นิจกัทร. และอยู่ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถ์เลขา (ฉบับที่ 35 พระบรมราชโองการไต่กรวยทูลกรมหมื่นบวรวิริงษ์), (พระนคร: โรงพิมพ์หม่อมหมอกฎ, 2521), หน้า 417 - 418.

*.....ในบรรดาพระทั้งหลาย มีลางรูปที่เคร่งคองพุทธบัญญัติอย่างกวดขัน บริโภคแต่ผักและถั่วเท่านั้น ท่านถือสรวอยประจำ 108 เม็ดไว้ในมือ พลังภาวนามนต์ภาษาบาลีไม่ลดละ ท่านเค้นโดยไม่มองใคร ลกสายตาต่ำ สีหน้าเคร่งแสดงว่าบ้าเพื่อบุคคล แต่พระชวณมากไม่ค่อยสะกุงสะเทือนต่อการที่จะเกินคุกกันตามถนนหนทาง มองชาย มองชวรา วิ่งจากขานนี้ไปขานโนน และประพฤตินิครินียอุมบอย ๆ ความเฉื่อยชา ความเกียจคราน ความชอบพเนจร ความทะนงใจ ความอวดดี ความหยิ่งยะโส ความตะกตะ และกวางประพฤตินิครินียอุมบอยคล่องธรรมก็มีอยู่ไม่น้อย เหมือนกับในพระลางรูป¹

เนื่องจากการบวชเป็นพระไ้รับการอุปถัมภ์จากทั้งพระเจ้าแผ่นดิน ขุนนาง ข้าราชการ และประชาชน ทำให้มีผู้เขามาบวชอยู่มาก ซึ่งก็ยอมมีทั้งผู้ตั้งใจปฏิบัติธรรมและผู้ที่เขามาอาศัยผาเหลืองอยู่ จึงปรากฏว่ามีพระที่ไม่ละทิ้งนิสัยเดิม ทั้งสุรา สุมณี กินกัญชา เล่นการพนัน พกอาวุธ นิคประเวณี² เป็นต้น อยู่เสมอ ไม่เฉพาะแต่พระภิกษุเท่านั้น บรรดาสามเณรที่เขาบวชอยูในวัดเพื่อศึกษาเล่าเรียนชั่วระยะหนึ่งหรือจะบวชเป็นเณรจนกระทั่งอุปสมบท ก็โคประพฤตินิสัยไม่ดี เหมือนพระภิกษุก็มีปรากฏ³ อย่างไรก็ตาม สามเณรจะไ้รับการอบรมศึกษาเล่าเรียนกับพระภิกษุผู้มีความรูสอนใหอ่าน เขียนหนังสือ พร้อมทั้งฝึกหัดภรรยาและนิสัยไปในตัว

¹สังฆราชปาลเล็กวิช, เรื่องเดียวกัน, หน้า 495.

²ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาค 5 (ประกาศปีมะแม พ.ศ.2402, ปีวอก พ.ศ.2403, ปีระกา พ.ศ.2404), (พระนคร:โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466) หน้า 5 - 16. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ณ เมรุทองสนามหลวง, ธันวาคม 2466).

³เรื่องเดียวกัน.

ฆราวาสที่เข้ามาอยู่ในวัดทั้งหญิงและชาย จะปรากฏในรูปของ เณรและ
ชี เณรหรือดาเถนจะเป็นผู้ชายที่อายุครบ 20 ปีแล้ว แต่ไม่บวชเป็นพระ บวชเป็น
เณรรักษาศีล 8 หรือ ศีล 10 พวกเขาจะมุ่งขานหมาว รับใช้กิจการในวัด มีกิจ
ประจำวัน คือ กวาดถนนหนทางในบริเวณวัด และทำความสะอาดโบสถ์วิหาร¹
จากประกาศของรัชกาลที่ 4 ทำให้ทราบว่า มีผู้ที่อายุเกิน 20 ปี หลบหลีกราชการ
เข้าไปบวชเป็น เณรอาศัยอยู่ในวัด บางคนก็ประพฤติพลาด เณร จนต้องประกาศ
อนุญาตให้ผู้ที่จะเป็น เณรได้จนถึงอายุ 24 ปี ถ้าอายุเลยจากนี้แล้วจาไม่บวชเป็น
พระก็ต้องสึกหรือมิฉะนั้นจะเป็น เณรได้อีกก็ต่อเมื่ออายุ 70 ปีขึ้นไปแล้ว² ส่วนผู้หญิง
ที่อยู่ในวัดหรือชี ก็สมานาน เลกวัดที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ไกล ๆ วัด³ อยางไรก็คืน
สมัยรัชกาลที่ 5 ทรงล้มเลิกระบบไพร่และทาส ทำให้ชาวพระ เลกวัด ที่เคยทำงาน
ในวัดหมดไปโดยปริยาย

สำหรับลูกศิษย์วัดจะมีหน้าที่ปฏิบัติพระสงฆ์ น่าสัง เกตว่าบางคนหลบหลีก
จากการเกณฑ์แรงงานมาหลบ เป็นลูกศิษย์วัดก็มี⁴ มีเรื่องน่าสนใจจากประชุมประกาศ
ของรัชกาลที่ 4 ว่า ในสมัยนี้เมื่อมีผู้ทำการ เสด็จหาที่เคราะห์ก็มักจะนำโกมาปลดอย
ในวัดเสมอ ๆ แคมโกไหล่ออยู่เฉพาะวัดที่ปฏิบัติกรรมฐาน ส่วนวัดอื่น ๆ มักจะไม่
โกไหล่อเพราะลูกศิษย์วัดมักจะมีโกในเวลากลางคืนนำไปแลกกับหมี่และเหล้าเอา
มากินกันทั้งภิกษุ สามเณร และศิษย์วัด นอกจากนี้ลูกศิษย์วัดยังนำเพ็ญคน เป็นผู้ซื้อ

¹สังฆราชपाल เลกวัช, เรื่องเดียวกัน, หน้า 495.

²ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาคปริณิถนะส่วนที่ 1, (พระนคร:
โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2467), หน้า 8. และ เรียง อรรถวิบูลย์ "พระ เณร
เณร ชี", วารสารวัฒนธรรมไทย, 7 (มกราคม 2511) : 30.

³เรื่องเดียวกัน. และพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราดิวิจิตร,
วัชรามพิชิตกิตติมหาสิมาราม พ.ศ. 2412, (พระนคร: โรงพิมพ์มหาสมุทรราชวิทยาลัย,
2492), หน้า 20 - 21.

⁴ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาค 5, หน้า 5 - 6.

เป็น กัญชา มาให้พระภิกษุสามเณรในวัด รวมทั้งร่วมกับพระ เณร ในวัดเล่น
การพนันต่าง ๆ ¹ จนต้องออกกฎหมายห้ามและบัญญัติโทษไว้

อย่างไรก็ตาม การดำเนินชีวิตของโลกศิษย์วัดรวมทั้งสาม เณรก็ตั้ง
อยู่ในกฎเกณฑ์ของระเบียบพจนศกวรร กังจะเห็นได้จากหนังสือประณม ก กา กัง
ต่อไปนี้

....ข้าไหวอาจารย์เจ้า ทุกคำเขาพร่าสั่งสอน เวลาจะเข้านอน
เรียกไปสอนทศราตรี ลูกนั่งให้เจียมตัว สิ่งชั่วเอาตัวหนี วิชาอันที่ดี
ให้ไต่ถามที่ซัดสน อาจารย์ท่านบอกให้จำใส่ใจไว้เป็นผล คำเขาเจ้า
จงมัน สัจวัคยาโยให้ชื่นใจ อุตสาหกรรมภัย ปฏิบัติเป็นนิจไป น้ำฉันและ
น้ำใส ศักมาไว้ให้ครบครัน ประทีปชะวาลา จุดบูชาทุกคืนวัน ควัน
กล่าวเขานวดฉัน อาจารย์นั้นก็เอ็นดู เห็นท่านจำวัคแล้ว จงคลาดแคลว
ออกมาอยู่ คอยยอคอยมองดูหีบประคองยาให้คง คำมีคณิกเวลา
จงอุตสาหหมั่นระวัง พุกจาอย่าให้คง จะลูกนั่งอริชยาไสย สี่พันแล
ชันน้ำ อันเคยทวนมาไว้ กระจอนอันนอยใหญ่ จงตั้งไว้แทบปลายถิ่น
เห็นท่านมิสะบาย อยารุ่นวายให้ไต่ยิน จะเกินคอยประคิน อยากหมิ่น
ท่านอาจารย์ เวลาฉันจังหัน เรงมาพลันอย่าอยุณาน เกลือกวาดาน
อาจารย์ ท่านจะเรียกหาไซสอย ประเคนแควนิงอยู่ จงเง็บหุกระวัง
ครันแล้วเมื่อภายหลัง ยกส้ารับกัลป์ออกมา เครื่องเคนอันเหลืออัน
จงชวนกันกินเถิกหนา สิ่งไรไม้มบุครา เก็บเอาไว้ฉันพอเพล....²

¹ เรื่องเดียวกัน.

² หองสมุควาจิรญาณ, หม่อกัษรศาสตร์ เลขที่ 160 คุ 113 ชั้น 4/5

การเปลี่ยนแปลงในอภิศ

วัดเริ่มมีความยุ่งยาก เกี่ยวกับการจัดการภายในวัดตั้งแต่ประเทศไทย
ไต่ทาสันธิสัญญา กับ ประเทศตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 (เริ่มทศวรรษสันธิสัญญาเบาริง
ใน พ.ศ. 2398) ทำให้สภาพเศรษฐกิจของไทย เปลี่ยนไปจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอน
ต้น โดยมีลักษณะที่ขยายตัวและซับซ้อนขึ้น จึงจะพบว่าได้มีการ เริ่มตั้งบริษัทห้าง
ร้านในกรุงเทพฯ ขึ้นหลายแห่ง ¹ เช่น โรงเลื่อยไม้ โรงสีไฟ โรงน้ำตาล
ออกเรือ และทางคาง ๆ อีกหลายแห่ง ในขณะที่การค้าขายทางน้ำ คือ แพและ
รานค้าความลำแม่น้ำก็มีความสำคัญอยู่มากในการติดต่อซื้อขาย เนื่องจากวัดมักตั้ง
อยู่ริมแม่น้ำลำคลอง จึงปรากฏว่ามีกรณีสงฆ์และบริเวณแม่น้ำลำคลอง ที่ติดกับวัด
มีความสำคัญในทาง เศรษฐกิจ เพิ่มขึ้น

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ในสมัยแรกตั้งกรุงเทพฯ เมื่อมีการสร้างและ
ปฏิสังขรณ์วัด ทางวัดมักอนุญาตให้ประชาชน เข้ามายู่อาศัยใดโดยไม เก็บค่าเช่า
ซึ่งเป็นนโยบายที่จะให้หมู่ผู้นับถัมภ์พระและวัดด้วยปัจจัย 4 ในกรณีนี้ผู้ที่มาอาศัยที่
วัดท่ากิน เมื่อได้รับผลประโยชน์จากเรือสวนไร่นาก็จะเก็บไว้กินบ้าง และถวาย
วัดบ้าง ² แต่พอมาถึงในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 วัดเริ่มตื่นตัวในการ เก็บค่าเช่าที่ท่ากิน

¹ชัย เรืองศิลป์, ประวัติศาสตร์ 2352 - 2453 กานเศรษฐกิจ
(เอกสารพิมพ์ที่ 14), หน้า 386.

²หจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 4. 5/5, เรื่องที่ดินวัดโสมนัสวิหาร
(23 มี.ค. 118 - 7 มี.ย. 119), ภาสกรวงศ์ถึงสมมติอมรพันธ์. กล่าวไว้ใน
สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดโสมนัส เป็นที่เปลี่ยวจึงทรงอุทิศ
ที่ดิน เป็นอารามวัดอุปัชฌาย์ของพระ และผู้คนมาอยู่ เป็นเพื่อนพระและอุปถัมภ์
พระสงฆ์ ประชาชนเหล่านี้อาศัยที่ดินของวัด และให้ผลประโยชน์แก่วัดบ้าง ไม่ให้
บ้าง แต่ไม่ใ้หมายควมว่าวัดทุกวัดจะเป็น เช่นกรณีนี้ มีวัดที่ไ้ได้รับผลประโยชน์
บนที่ดินถวาย แต่ไม่ใ้ทำอย่างจริงจัง เหมือนกับในสมัยรัชกาลที่ 5.

บนที่ธรณีสงฆ์ มักมีการไ้ประมาณกันในระหว่างผู้ที่เขาอาศัยอยู่เดิมและผู้ที่มาขอเช่าใหม่อยู่เสมอ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีเหตุการณ์สำคัญที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของวัดทั้งสภาพการใช้ที่ดิน และสภาพแวดล้อมอยู่ 2 ประการ คือ

1. การเลิกระบบทาส เริ่มตั้งแต่วันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2417 มีผลทำให้ระบบทาสหมดไปในปี พ.ศ. 2448²
2. การเลิกระบบไพร่ เริ่มค่นจากการออกพระราชบัญญัติเลิกทาสและเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443) และสิ้นสุดด้วยการออกพระราชบัญญัติเลิกทาสและเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2442) อันเป็นการเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานลงอย่างสิ้นเชิง แต่สำหรับในกรุงเทพฯ ขอบบังคับดังกล่าวมีผลอย่างจริงจังในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2451³

การเลิกระบบทาสและไพร่ เท่ากับทำให้วัดสูญเสียกำลังงานของวัด คือ พวกข้าพระ เลกวัด และโยมสงฆ์ เป็นผลให้วัดประสบความลำบากในการดูแลวัด วัดต้องสูญเสียผลประโยชน์ที่เคยได้รับไป กล่าวคือ กอนการเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานพวกข้าพระ เลกวัด โยมสงฆ์ เหล่านี้จะมีหน้าที่ปฏิสังขรณ์ ดูแลรักษาความสะอาด ปฏิบัติรับใช้พระสงฆ์ รวมทั้งทำประโยชน์บนที่ธรณีสงฆ์ เมื่อยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงาน ก็ไม่มีบุคคลดังกล่าวมารับใช้และทำงานให้วัด วัดจึงมีขโมยเช่า

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เสถียร สุภโสภณ, ประวัติศาสตร์ไทยฉบับพัฒนาการ, (พระนคร: อักษรเจริญทัศน์, 2512), หน้า 92 - 94.

³ ชัย เรื่องศิลป์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 343 - 4.

มาดักเอาสิ่งของมีค่าไป ทั้งวัดก็สกปรกรุงรัง¹ เป็นเหตุให้วัดต้องร้องเรียนเจ้าหน้าที่ของรัฐ ขอให้ช่วยเหลือในด้านการเงินแก่วัดเพื่อนำไปใช้เป็นค่าจ้างผู้ดูแลวัดต่อไป²

รัฐบาลไม่สามารถให้ค่าตอบแทนการ เลิกการ เกณฑ์แรงงานแก่วัดเป็นเงินใดทุกวัด จึงแก้ปัญหาความยุ่งยากของวัดโดยให้ความช่วยเหลือทางการเงินทดแทนแรงงานวัดที่ขาดไปบ้าง และให้คำแนะนำเกี่ยวกับการจัดเก็บผลประโยชน์ในวัด³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงกล่าวถึงวิกฤตการณ์นี้ และการอุดหนุนของวัดในปี พ.ศ.2442 ว่า "ต่อไปภายหน้าวัดทั้งหลายจะตั้งอยู่ได้ก็ด้วยมีที่กัลปนา ซึ่งให้เกิดประโยชน์พอบ้างพระอาราม"⁴

หลังจาก พ.ศ.2435 เป็นต้นมา มีการทำประโยชน์บนที่ธรณีสงฆ์และที่ริมแม่น้ำวัดหลายวัดโดยมีการทำสัญญาเช่าหลายฉบับระหว่าง เสนาบดีกระทรวงธรรมการซึ่งทำหน้าที่แทนวัด กับผู้เช่าระหว่างปี พ.ศ.2438 - 2439 เพื่อประกอบธุรกิจต่าง ๆ ที่สำคัญคือ โรงเลื่อยไม้ ทาเรือจ้าง ที่จอกแพ ที่สวน เขาที่วัดปลูกโรงเรือน⁵ เป็นต้น น่าสังเกตว่าในสัญญากำหนดระยะเวลาการให้เช่าเพียง

¹ หจช, ศ 29/2, กระทรวงธรรมการถวายเลขวัด ข้าพระวัดสุทัศน์ และจะขอเบิกเงินตอกระทรวงพระคลังไปใช้ในการรักษาวัด ร.ศ.117, 118.

(5 ก.พ.117 - 28 เม.ย. 118).

² เรื่องเดียวกัน.

³ หจช, ศ.8.3/2 เงินบำรุงพระอาราม (เลข ข้าพระ) (11 มกราคม 120 - 17 พ.ค.125), มหิศร วิชิตวงศ์.

⁴ พระราชกัตถ์เลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472), หน้า 205.

⁵ หจช, เอกสาร รัชกาลที่ 5 ศ.4.5/2, เรื่องขอเช่าที่ธรณีสงฆ์ในวัดต่าง ๆ และมีสัญญาเช่า 11 ฉบับ (23 มีนาคม 114 - 15 ตุลาคม 115)

3 ปีเป็นอย่างมาก มีการเรียกเงินล่วงหน้า และอัตราค่าเช่าไม่แน่นอนแล้วแต่สภาพของที่ดินที่สิ่งซี เช่น การให้เช่าสวน ราคาวาละ 1 - 2 บาท ¹ (ระหว่างปี พ.ศ. 2442 - 2443)

ในกรณีวัดร้าง วัดที่อยู่ใกล้เคียงกับวัดร้างจะได้รับผลประโยชน์จากวัดร้างนั้น ๆ มาในช้อย่าง เช่น วัดสุทัศน์ได้รับประโยชน์จากที่ธรณีสงฆ์ วัดร้างสามวัด คือ วัดทองลม วัดพนม และวัดแหลม ²

เกี่ยวกับการจัดการผลประโยชน์ของวัด พระไม่สามารถเข้ามายุ่งเกี่ยวกับเรื่องการเงิน เพราะมีพระวินัยห้ามไว้³ การจัดการผลประโยชน์ในที่ธรณีสงฆ์จึงต้องใช้ฆราวาสซึ่งรู้จักกันในนามของไวยาวัจกร เป็นผู้เก็บและทำบัญชีเกี่ยวกับรายรับรายจ่ายของวัด มีหน้าที่ทำสัญญากับผู้เช่า เก็บเงินผู้เช่า ปล่อยเช่าออกในกรณีที่ไม่ทำตามสัญญา ตลอดจนหาวิธีเพิ่มรายได้ในแก่วัด และเป็นตัวแทนของวัดติดต่อกับรัฐบาล ⁴ ไวยาวัจกรได้รับเงินรายได้เป็นเปอร์เซ็นต์ของค่าเช่าที่วัดได้รับ อย่างไรก็ตามแม้ไวยาวัจกรจะได้รับรายได้จากวัด แต่ก็มีบางคนที่ทำการทุจริตในเรื่องการการเงิน ⁵

¹ หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 ค 4.5/4 ที่วัด 4 วัด ในบริเวณสวนกุศิศ (28 ก.ย. 118), ภาสกรวงศ์ถึงสมมตอมรพันธ์.

² เรื่องเดียวกัน.

³ ระเบียบ ฐิติญาโณ, พระมหา, พระวินัยปิฎกย่อ เล่ม 1, (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2519), หน้า 82 - 83. กล่าวไว้ในพระวินัยปิฎก เล่มที่ 2 มหาวิภังคนิสสัคคิยปาจิตตีย์ วรรคที่ 2 โกสิยวรรค สิกขาบทที่ 9 มีความว่า "อนึ่ง ภิกษุใดถึงความซื่อขายด้วยรูปะ มีประการต่าง ๆ เป็นนิสสัคคิยปาจิตตีย์" คำว่า "ถึงความซื่อขาย" หมายถึง การแลกเปลี่ยนสิ่งที่เป็นภุมิทัณฑ์ จะเป็นลักษณะใดก็ตามล้วนเป็นนิสสัคคิยปาจิตตีย์ทั้งนั้น

⁴ Craig Jams Reynolds, "Monastery Land Labor Endowments in Thailand: Some Effects of Social and Economic Change" Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol. XXII, Part II, pp.190

⁵ เรื่องเดียวกัน.

สำหรับวัดที่ไม่สามารถจัดการผลประโยชน์บนที่ธรณีสงฆ์ของวัด เนื่องจากไม่มีทุนหรือเหตุผลอื่น ๆ กรมพระคลังข้างที่จะเข้ามาดำเนินการขอเช่าที่ธรณีสงฆ์ โดยกรมพระคลังข้างที่ต้องเสียเงินให้แก่วัดโดยคิดแบ่งจากเงินผลประโยชน์ที่กรมพระคลังข้างที่เก็บได้¹ ส่วนวัดที่พอจะมีทุนก็มักจัดการทำโรงแถวหรือสิ่งอื่น ๆ ขึ้นเอง เพราะได้รับผลประโยชน์มากกว่าจะให้อื่นเช่ามาทำ²

แม่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงสนับถุนนในการทำประโยชน์บนที่ธรณีสงฆ์โดยไม่ทรงมีพระราชประสงค์จะให้ทิ้งที่ไว้เปล่า ๆ ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างตึกแถวว่าทำให้วัดใดประโยชน์บ้านเมืองสวยงาม และวัดก็มีขอบเขตวัดที่เห็นอย่างแจ่มชัด ไม่ต้องกลัวที่จะถูกร้างกรรมสิทธิ์เหมือนเมื่อก่อน³

ขอบกพร่องประการหนึ่งเกี่ยวกับที่ธรณีสงฆ์ คือ วัดไม่ค่อยมีขอบเขตที่ดินที่แน่นอน มักอาศัยคำบอกเล่าสืบ ๆ กันมาหรือจำ ๆ กันไว้ วัดจึงมีกรณีฟ้องร้องกันอยู่เสมอ แม้แต่การขอเช่าที่ธรณีสงฆ์ ก็ไม่มีประจักษ์พยานหลักฐานที่แน่นอน ผู้เช่ามักจะไปขอเช่ากับเจ้าอาวาส ดังนั้นเมื่อผู้ให้เช่า คือ เจ้าอาวาสรูปก่อน

¹ หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.4.5/5, เรื่องที่ดินวัดโสมนัสวิหาร (23 มี.ค. 118 - 7 มี.ย. 119), ภาสกรวงศ์ถึงสมมตอมรพันธ์ และ เอกสารรัชกาลที่ 7 ค.20/3 ที่ธรณีสงฆ์วัดโสมนัสวิหาร, กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิเศษถึงกรมราชเลขาธิการ.

² หจข, คช 7.6/41, เรื่องอำนาจชุมชนขอเช่าที่ธรณีสงฆ์วัดประทุมคงคา ทำทณเรือจ้าง (30 ก.ค.- 8 ส.ค. 2449), อำนาจชุมชนถึงวิจิตรวงษ์ผู้ไกร.

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, (พระสมุห: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472) หน้า 204.

มรดกภาพลง วัดก็มักสูญเสียที่ธรณีสงฆ์ไป รัฐบาลเห็นปัญหานี้จึงไต่ถามพระราชา
บัญญัติปกครองรักษาที่วัดขึ้น¹ นอกเหนือไปจากระบบการบริหารงานของวัดที่ไม่
เป็นระบบระเบียบ²

ใจความในพระราชนิพนธ์ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 121 ที่เกี่ยวกับ
ที่ดินของวัดนั้น ระบุว่าที่วัดหรือที่ธรณีสงฆ์ พระเจ้าอยู่หัวทรงปกครองและที่วัดร้าง
อยู่ในความดูแลของ เจ้าพนักงาน³ นอกจากนี้ยังได้เกิดตำแหน่งผู้ดูแลผลประโยชน์
วัดขึ้นใหม่ คือ มรรคนายก⁴ เป็นพนักงานดูแลผลประโยชน์ภายในวัดแทนพระสงฆ์
มีหน้าที่จัดการให้ที่ธรณีสงฆ์เกิดผลประโยชน์ อาจทำสัญญาให้เช่ากับผู้อื่น
(ถ้ากินระยะเวลาไม่เกิน 3 ปี ถ้าหากเกินกว่านี้จะต้องได้รับอนุญาตจากกระทรวง
ธรรมการ) มีอำนาจที่จะให้การประมวล กำหนดอัตราค่าเช่า เป็นโจทก์ในคดีฟ้องร้อง
สามารถให้ไวยาวัจกร เก็บค่าเช่า และเป็นนายเงินในการดำเนินงานวัด⁵ แต่ก็
ห้ามไม่ให้มรรคนายกโอนกรรมสิทธิ์ที่วัดหรือที่ธรณีสงฆ์ และไม่ใหญ่เงินในนามของ
วัดหรือของสงฆ์โดยไม่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาล หน้าที่อีกประการหนึ่งของมรรคนายก

¹ หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 ค4.5/7, เรื่องที่กัลปนาหรือธรณีสงฆ์
วัดสุทิวราราม (17 ก.ค. 119), กรมราชเลขาการ ถึง เจ้าพระยาภาสกรวงษ์.

² ใน พ.ศ. 2444 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ
ไต่ถามใบลาออก เพราะสภาวะทางเงินของท่านได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับกระทรวง
ธรรมการ ทุกรายละเอียดใน

³ หจข, ร.5 ค4.5/7, เรื่องเดียวกัน.

⁴ มรรคนายก (มักจะเรียกว่า มรรคทายก) เป็นหัวหน้าสำนัก มีวัด
ละหนึ่งคน เป็นกฤหัสถ์ พวกสำนักมรดกกันยกย่องขึ้นเองจากผู้ที่รู้วิธีทางศาสนาพอจะ
เป็นผู้นำนักบุญได้และเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์ มีศีลธรรม ในสมัยนี้มรรคนายกจะเป็นบุคคล
ที่มีฐานะทางสังคมสูง กล่าวคือ เป็นผู้มาจากตระกูลสูง เช่น กรมพระบารามปรปักษ์
มรรคนายกวัดอรุณ กรมพระนเรศวรฤทธิ เป็นมรรคนายกวัดชนะสงคราม

⁵ หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5. ศ. 25/1, ขอมีบังคับสำหรับมรรคนายก
จักเรื่องกัลปนา (16 พ.ค. 121 - 23 พ.ค. 127).

คือ ทองยี่นบ็ญซึ่งมกลุ่ยประจำป็รายไค่ - รายจ่ายของวัดคอกกระทรวงธรรมการ
การ เปลี่ยนแปลงคร้งนี้ทำไหรายไค่ของวัด เพิ่มขึ้น รายไค่ที่เพิมขึ้นนี้ ส่วนหนึ่ง เป็น
เพราะมรรคนายกของวัดไค่จัดการธุกิจใหม่ ๆ เช่น การอาปนกิจศัพ เป็นตน

ปรากฏวาระหวาง พ.ศ.2446 - 2453 มีรายงานจากมรรคนายก
ของวัดตาง ๆ ในกรุงเทษ ฯ ถึงรัฐบาลเพิมย 20 วัด รายงานคังกล่าวแสดงสถิติ
รายไค่ธุกิจตาง ๆ คังนี้

1. คาเซาที่คิน
2. คาเซาที่สวน
3. หองแถว
4. โรงแถว
5. ไทเซาที่หน้าวัด เก็บลาเวือจาง
6. เรือโรง
7. ไทเซาที่ริมน้ำจอกไมซอนสัค
8. ไทเซาที่ปลูกโรงพักพลตระเวณ
9. อาปนกิจศัพ
10. ไทเซาที่เขียบใบเรือโปะ
11. ไทเซาที่ตั้งร้านคาในงานนัคชัคฤกษ์
12. ชายอิฐหักกากปูน ²

จะหพบว่ววัดที่มีที่ธรณีสงฆ์จะไค่รายไค่จากผลประโยชน์ เป็นตัวนใหญ่
นอกจากที่มีผู้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินไค่แก่วัด สำหรับวัดที่ไม่มีที่ธรณีสงฆ์จะอยูไค่

¹ เรืองเดียวกัน.

² หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.25/3, รายงานมรรคนายก (รศ.
122 - 22 มีนาคม รศ.129).

ควมการบริจาค เช่น กรณีวัดสร้อยทอง¹ ความสัจใจทำให้เห็นวาระบไถส่วนใหญ่วัดจะนำไปบำรุงและปฏิสังขรณ์วัด บางส่วนก็ไถนำมาเป็นค่าจ้างคนงานในใหญ่และรักษาความสะอาดของวัด คัดคนไม่ลายหน้าและนำมาใช้ในกิจการสงฆ์ เช่น ถวายเป็นค่าอาหารพระภิกษุสามเณร เป็นเงิน เคื่อนสำหรับอาจารย์สอนพระปริยัติธรรม² เป็นต้น

ค่าเช่าที่เรียกเก็บจากผูมาเช่านี้มีแนวโน้มในทางสูงขึ้นอยู่เสมอ ถึงตัวอย่างของจีนที่ขอเช่าที่ขาย เลนหน้าวัดปทุมคงคาจอกแพและเรือ ค่าเช่าปีละ 240 บาท ในปี พ.ศ.2444 เก็บค่าเช่าเพิ่ม 28 บาท และอีก 3 ปีต่อมาขึ้นค่าเช่าอีก 120 บาท เป็นปีละ 400 บาท³ สาเหตุหนึ่งที่มีการขึ้นค่าเช่า คือ มีผู้ต้องการแบ่งกันประมูลที่จึงทำให้ค่าเช่าสูงขึ้น จะพบว่าในปลายรัชกาลที่ 5 มีผู้ขอขึ้นทำสัญญาเช่าที่ธรณีสงฆ์มากมาย ส่วนใหญ่จะได้รับการปฏิเสธไม่ให้เช่าควยผา เหตุหลายประการ⁴ และเป็นที่น่าสัง เกตว่า เกิดคดีฟ้องร้อง เกี่ยวกับที่ธรณีสงฆ์และที่กัลปนาสงฆ์อยู่เสมอ⁵

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 เกิดการเปลี่ยนแปลงในคานโครงสร้างของกรมธรรมการ เนื่องจากในปี พ.ศ.2462 กรมธรรมการซึ่งสังกัดอยู่ในกระทรวงธรรมการได้ถูกย้ายใหม่อยู่ในพระราชสำนักหรือกระทรวงวัง โดยแยกเป็นกรมต่าง ๆ

¹เรื่องเดียวกัน.

²เรื่องเดียวกัน.

³หจข, ศธ.7.6/1, เรื่องจีนไฉ่ นายกิจเช่าที่วัดปทุมคงคา (18 มีนาคม 2447 - 20 กรกฎาคม 2448).

⁴ครายละเอียดใน หจข, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.7.6, ที่ธรณีสงฆ์ (พ.ศ.2447 - 2452).

⁵หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.8.3/8, ขออนุญาตเงินพระราชกุศลที่เหลือจ่ายมาสำรองค่าความเรื่องที่ธรณีสงฆ์ (7 - 17 มี.ค. 124), เจ้าพระยาวิศิษฏวงษ์ ถึงกรมขุนสมมตอมรพันธ์.

ดังนี้¹

1. กรมกัลปนา มีหน้าที่เกี่ยวกับขบวนสงฆ์
2. กรมสังฆการี เจ้าทะเบียนสงฆ์และดูแลการพระอาราม
3. กองศาสนสมบัติ เจ้าหน้าที่รักษาสสมบัติสงฆ์
4. กองปริยัติธรรม เจ้าหน้าที่บำรุงการศึกษาในพระพุทธรศาสนา
กับเจ้าพนักงานคดีและนายช่าง

การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ ทำให้ระบบการงานสับสน เพราะแต่เดิมวัด
ไถ่ฝากเงินผลประโยชน์ไว้กับกระทรวงการคลัง แต่เมื่อย้ายมาขึ้นกับกระทรวงวัง
หน้าที่นี้ตกอยู่กับกรมพระคลังข้างที่แทน เป็นที่น่าสงสัย เกตว่า เงินผลประโยชน์ของวัด
ใดก็วัดนั้นไม่ปะปนกัน มีบัญชีเบิกจ่ายเงินของแต่ละวัดอย่างชัดเจน เช่น ในการ
ปฏิสังขรณ์วัด การก่อสร้างอื่น ๆ เพื่อประโยชน์ของวัด หรือให้วัดค่อวัดกั้มเงินกันเอง
แต่ทั้งนี้ต้องได้รับอนุมัติจากสมเด็จพระสังฆราชก่อนจึงจะเบิกได้ นอกจากนี้ยังมีข้อห้าม
ไม่ให้จ่ายเงินให้ลฤทธิสฤทธิควย²

ปรากฏว่าหลังจากที่ย้ายกรมธรรมการมาอยู่ในกระทรวงวังแล้ว ก็มึ
การทุจริตเกิดขึ้น กล่าวคือ พระยาวุฑิการบคี่ ซึ่งเป็นประธานกรมการของศาสน
สมบัติ ไถ่ประพฤตมิชอบในหน้าที่³ ทำให้มีการแตกแยกเกิดขึ้นในกรมธรรมการ

¹ "ประกาศย้ายกรมธรรมการมารวมอยู่ในราชสำนัก", ราชกิจจา-
นุกเบกษา, 36 (18 มกราคม 2462), 220.

² หจข, เอกสารรัชกาลที่ 6 ว.10/35, รายงานประจำปี เล่ม 1
ของกระทรวงธรรมการ พ.ศ.2467.

³ หจข, เอกสารรัชกาลที่ 6 ว.10/15, เรื่องพระยาวุฑิการบคี่เอา
เงินของศาสนสมบัติไปไซ (8 ธ.ค. 2464 - 23 มี.ย. 2465)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2469 ได้โอนกรมธรรมการมาอยู่กับกระทรวง
ศึกษาธิการ และหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กรมธรรมการได้เปลี่ยนมา
เป็นกรมการศาสนาใน พ.ศ. 2484 การจัดการศาสนสมบัติจึงรัดกุมขึ้น "จนมีหลัก
ทรัพย์สินพอกพูนทวีคูณขึ้นทุกปี นับวันแต่จะงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นทุกที"¹

การตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 มีผลเกี่ยวกับการ เปลี่ยน
แปลงการใช้ที่ดินของวัดดังนี้ คือ ที่วัดและที่ธรณีสงฆ์จะมีการโอนกรรมสิทธิ์ได้โดย
พระราชบัญญัติ² และที่กลับนาที่เดิม มีความหมายว่าเป็นที่ซึ่งมีผู้ถือผลประโยชน์
ไว้วัดนั้น หมายถึงไปถึง เป็นของพระศาสนาด้วย เช่น เกี่ยวกับที่พระราชบัญญัติ
คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้ระบุให้กรณีการยุบเลิกวัด ทรัพย์สินของวัดที่ถูกยุบเลิกจะ
ต้องตกเป็นของศาสนสมบัติกลาง³ ซึ่งอยู่ในอำนาจของกรมการศาสนา

ผลจากการออกพระราชบัญญัติ พ.ศ. 2505 ทำให้กรมการศาสนาได้
ปรับปรุงส่วนราชการใหม่ในปี พ.ศ. 2506 เป็นผลให้เกิด แผนกการดูแลและจัดการ
ขึ้น⁴ 4 แผนก คือ 1. แผนกศาสนสถาน 2. แผนกบูรณะวัด 3. แผนกช่าง

¹ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, (พระนคร: โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2507) หน้า 793. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบ 72 ปีของกระทรวง วันที่
1 เมษายน พ.ศ. 2507).

²โชติ ทองประยูร, กฎหมายคณะสงฆ์, (พระราชบัญญัติคณะสงฆ์
พ.ศ. 2505, พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2424, พระราชบัญญัติลักษณะปกครอง
คณะสงฆ์ ร.ศ. 121) และคำบรรยายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2504 พิมพ์
ครั้งที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2506), หน้า 34 - 5. และกฎกระทรวง
ศึกษาออกตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484, (รวบรวมโดย เสถียร วิชัยลักษณ์)

³โชติ ทองประยูร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

4. แผนกประสานงาน และ ฝ่ายกองศาสนสมบัติ โดยมีหน่วยงานที่เกี่ยวกับการจัดการผลประโยชน์ของวัดโดยแบ่งเป็น

1. แผนกทะเบียนทรัพย์สิน
2. แผนกบัญชี
3. แผนกจัดประโยชน์กลาง
4. แผนกจัดประโยชน์ภูมิภาค¹

สภาวะแวดล้อมของวัดและบริเวณใกล้เคียง

การที่วัดต้องจัดการผลประโยชน์แผ่นดินที่ธรณีสงฆ์ ทำให้สภาพแวดล้อมของวัดเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยกรุงเก่า ตอนคนมาก ทั้งสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปก็มีอิทธิพลต่อวัดอย่างยิ่ง เช่น การคมนาคม ถนน รถไฟ และการสาธารณสุขโรคติดต่อจนการเพิ่มของประชากร ทำให้เกิดปัญหาสภาวะแวดล้อมขึ้นดังนี้

1. มลภาวะทางอากาศ ที่สำคัญคือ กลิ่น ใค้ เป็นปัญหาสำคัญของวัดหลายวัดในกรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น วัดสุทัศน์ วัดโบสถ์ วัดนเรนทร วัดราชบูรณะ ฯลฯ สิ่งที่ทำให้วัดมีกลิ่นเน่าเหม็นคือ อุจจาระ ซึ่งปรากฏในเอกสารว่า

"ที่เหม็นสำคัญอยู่ คือ ในกำแพงวัดสุทัศน์ด้านข้างถนนตีทอง มีอุจจาระเรียบร้อยตามเขามอนแลพื้นที่ตลอดถึงมุมวัดที่ตรงกับตลาดมีกลิ่นเหม็นมากกว่าในตลาดหลายส่วน"²

¹ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, หน้า 795 - 796.

² หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5, น.5.12/2, เรื่องจัดการสะอาดที่ตลาดเสาชิงช้าและหน้าวัดสุทัศน์ (7 เมษายน 114 - 11 เมษายน 114), กรมหมื่นศิริรัชสังกาศ ถึง กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขา ไปถึงพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ อธิบดีกรมสาธารณสุข ถึงสภาพสวมของวัดว่า อยู่ในสภาพที่ส่งกลิ่นออกมาแรงมาก เพราะมีผู้ไปโหมมากขึ้น¹

ลักษณะสวมวัด มักจะสร้างอุยริมถนน โดยยกพื้นสูงมีบันไดขึ้นแบ่ง เป็น หองหลายห้อง ถ้าเป็นสวมสำหรับพระภิกษุสามเณรจะมีบานประตูและกลอน แต่ถ้า เป็นสวมสำหรับลูกศิษย์วัดและชาวบ้านทั่วไปจะไม่มีประตู สำหรับสิ่งปฏิภูลทั้งหลาย จะสะอาดขึ้น เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก เพราะน้ำจะพัดพาสิ่งเหล่านี้ที่หมักหมมอยู่ลงคลอง หมด² แต่ยังไม่ถึงหน้าน้ำ สวมวัดจะส่งกลิ่นเหม็นมากจน เป็นที่ลือชื่อ

นอกจากสวมจะทำให้วัดมีบรรยากาศที่ไม่ดีแล้ว เรื่องของตลาดก็ เป็นอิทธิพลอีกประการหนึ่งด้วย เนื่องจากวัดกับตลาดมักจะอยู่ใกล้กัน ในตลาดจะมีซากกบ ปลา เครื่องคอง เป็นต้น ซึ่งมีผลให้เกิดกลิ่นเน่าเหม็นและเป็นส่วนหนึ่ง ที่ทำให้ส่งกลิ่นมาถึงวัด และบริเวณใกล้วัดสกปรก ทั้งนี้เพราะพวกที่ค้าขายอยู่ใน ตลาดจะทิ้งสิ่งโสโครกลงพื้นตลาด ประกอบกับมีน้ำขังและทำให้สิ่งปฏิภูลเหล่านั้น หมักหมม³

ในปี พ.ศ. 2444 ไคมียู เขียนจดหมายลงในหนังสือพิมพ์สยามออฟ เซอร์เวอร์ โดยใช้นามปากกาว่า "นายเหม็นเหลือทน" กล่าวถึงสภาพวัดราชบูรณะ ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ

¹ หจข. เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 5.1/1, เรื่อง เบื้องเสร็จกรมสาธารณสุข (29 พฤษภาคม 114 - 20 สิงหาคม 118), รัชกาลที่ 5 ถึง พระยาเทเวศรวงษ์ วิวัฒน์.

² ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2352 - 2453 กาน สังคม, (พระนคร: โรงพิมพ์กิตติวรรณ, 2514), หน้า 435.

³ หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 น 5.12/2, เรื่อง เกี่ยวกัน.

"คำนำมายังท่าน เอกิ เคอร์หนังสือพิมพ์สยามออฟเซอรวอร์
ถวายที่หลังตึกแถวตำบลหน้าวัดราชินีบรมะมีกลิ่นโสโครกเล็ดลอด แลกกลิ่น
โสโครกที่เกิดขึ้นก็ เพราะมีผู้ไปถ่ายอุจจาระบาง แล เทของโสโครกลงไป
ทางหลังตึกบาง ซึ่งก็เป็นการหวาดเสียวมากกลัวว่าจะทำให้เกิดโรคขึ้นได้
และอีกอย่างหนึ่งก็ เป็นการไม่สมควรแก่ความรู้สึกของบ้าน เมือง

การที่เป็นอยู่เช่นนี้ ชาวเขาเห็นว่า เป็นเพราะคนบางจำพวกที่ไม่
คิดถึงพระ เศษฐระคุณแลความสุขสำราญของบ้าน เมือง เพราะในสมัยนี้ก็ได้
ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งบริษัทสอจขึ้น ทั่วไปแล้วมีพร้อมทั้ง
ถึงทั้งฝุ่นฝอยและเว็จ ควรที่จะประพุกให้เป็นไปตามข้อบังคับกฎหมาย
บ้าน เมือง

ชาวเขาเห็นว่าถ้าเขาพนักงานจัดการ เขาไปไปยังบอก ทามไว้
ที่ตำบลนั้นแล้ว บางที่จะเป็นการ เสื่อมคลายลงไปได้" 1

สาเหตุหนึ่งที่ทำให้สภาพแวดล้อมของวัดไม่ดีขึ้น เพราะผู้ที่อาศัยอยู่
ในตึกแถวมัก เทสิ่งสกปรกโสโครกไปตามหลังตึก และประชาชนมักจะถ่ายอุจจาระ
บัสสาวะ ความที่ลมและที่ที่มีคนไม่รก ถึงแม้ว่าจะได้มีข้อบังคับห้ามปราม แต่ก็
สามารถแก้ไขได้ 2

1 หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 น 5.12/22, ทรงโปรดเกล้าพระราชทานชาวในหนังสือพิมพ์เรื่อง การโสโครกในที่ว่างหลังตึกหน้าวัดราชบุรีบรมะ ขอพระดำริให้ส่งกองตระเวนรักษาเวลากลางวันจับกุมต่อไปแล้ว.

2 หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 น 5.12/23, รักษาความสะอาดเรื่อง การโสโครกในที่ว่างระหว่างวังหน้าวัดราชบุรีบรมะ (11 เมษายน 121 - 22 มีนาคม 123), พระยาเทเวศร์ ฯ กราบทูลรัชกาลที่ 5.

2. ชยะมูลฝอย

ได้พบว่ามีปัญหาจากเรื่องชยะ ถึงผลจากการตรวจสอบของชยะมูลฝอยในพระนคร พ.ศ. 2440 ปรากฏสิ่งของโสโครกและชยะมูลฝอยในวัดต่าง ๆ และบริเวณใกล้เคียงมีสถิติ ดังนี้

รายนามวัด	จำนวนสิ่งโสโครก เป็นคิวบิกเมตร	ลักษณะสิ่งโสโครก
1. วัดราชนัคคา	11	ผักต่าง ๆ กับฝุ่นฝอย
2. ข้างวัดมหาธาตุ	7	โคลนและฝุ่นฝอย
3. ท่าเรือข้างวัดทองปู้	2	ผัก ใบไม้และฝุ่นฝอย
4. วัดโพธิ์	4	ฝุ่นฝอยต่าง ๆ
5. วัดเสียบ	2	ฝุ่นฝอยต่าง ๆ
6. ถนนวัดโพธิ์	1	ฝุ่นฝอยต่าง ๆ
7. วัดโพธิ์ริมแม่น้ำ	30	ฝุ่นฝอยต่าง ๆ
8. วัดสุทัศน์	32	ฝุ่นฝอย ใบไม้ กระดาษ ของต่าง ๆ ¹
9. วัดราชบูรณะ	—	ชยะมูลฝอย น้ำหมาก ²

¹ หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 น 5.1/1, เรื่องวิธีจัดการในกรม
สุขาภิบาล บัญชีตรวจกองมูลฝอยในพระนคร. (21 พฤษภาคม - 18 กุมภาพันธ์ 116).

² หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 น 5.12/54, เจ้าพนักงานได้ไปตรวจ
ชำระthonำหน้าวัดราชบูรณะ เห็นมีชยะมูลฝอยแลสิ่งของต่าง ๆ ตั้งไว้ที่ห้องติดริมถนน
ทั้งชวาน้ำหมาก และเททิ้งชยะมูลฝอยไวบนกันสาดเป็นที่โสโครก.

3. มลภาวะทางน้ำ

โคกแก่ง ปัญหาน้ำเน่าสกปรกตามแหล่งน้ำบริเวณวัด เพราะคลองริมวัด มีกอกคั้งและต้นเขิน เนื่องจากก้าง เศษขยะมูลฝอยและสิ่งของต่าง ๆ ลงใน แม่น้ำลำคลอง อย่าง เช่น กรณีวัดราชบูรณะ แยกชายผ้าที่เขาคีกริมถนนพหลโยธินได้นำขยะมูลฝอยทิ้งลงในคลองริมวัดราชบูรณะ ทำให้คลองต้นเขิน ประกอบกับคลองวัดราชบูรณะเป็นคลองที่มีประตูน้ำ ฉะนั้น ก้างสิ่งโสโครกลงไปและไม่เปิดประตูน้ำตามเวลา น้ำจึง淤หลาย ๆ วันก็จะเน่า²

อย่างไรก็ตามกรมสุขาภิบาลก็ได้พยายามแก้ไขปัญหามลภาวะดังกล่าวข้างต้นโดยวิธีต่าง ๆ ดังนี้

1. การบริการสร้างส้วมให้แก่วัด

เนื่องจากปัญหาที่วัดสกปรก มีกลิ่นเหม็นอันเป็นเพราะผลจากการถ่ายอุจจาระเรี่ยราด รัฐบาลโดยกรมสุขาภิบาลได้พยายามสร้างส้วมขึ้น มีรายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างส้วม คือ

พ.ศ. 2443	สร้างส้วมสำหรับพระสงฆ์และชาววัด	22	หลัง
พ.ศ. 2445	สร้างส้วมสำหรับพระสงฆ์และชาววัด	23	หลัง
พ.ศ. 2446	สร้างส้วมสำหรับพระสงฆ์และชาววัด	21	หลัง ³

¹ หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 น 5.12/27, แยกเขาคีกริมถนนพหลโยธิน เอาขยะมูลฝอยทิ้งในคลองริมวัดราชบูรณะ มีคำสั่งกองตระเวนให้ห้ามแล้ว.

² หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 น5.12/12, ให้พลตระเวนห้ามราษฎร ทิ้งขยะลงในคลองวัดราชบูรณะ (23 ตุลาคม 118 - 6 พฤศจิกายน 118), กรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ ถึงพระยาเทเวศร์ ฯ.

³ หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 น5. 5/7, รายงานประจำเดือน สุขาภิบาลสก 120 (ร.ศ. 120 - 9 กันยายน 121).

แต่การสร้างสวามีใหม่แก้วัดไม่พอเพียง กรมศุขาภิบาลจำเป็นต้องสร้าง
เพิ่มขึ้นอีก เพราะถาหากไม่สร้างสวามีเพิ่มขึ้นใหม่แก้วัดไม่พอ วัดก็จะสะอาดไม่ได้ พิจารณา
จากจำนวนสวามีที่กรมศุขาภิบาลสร้างใหม่แก้วัดอยู่ในอัตราเฉลี่ยที่ไม่เพิ่มขึ้นและมีแต่จะ
น้อยลง อย่างไรก็ตามมีบางวัดที่พระผู้ใหญ่ใจจัดการดีเป็นพระในการสร้างซ่อม
สวามีเอง เช่น วัดเทพศิรินทร์

มีข้อสงสัย เกตว่า วัดใดรายได้จากการให้เช่าที่ธรณีสงฆ์ในการตั้งสวามี
ของกรมศุขาภิบาลควย ¹

2. การจัดตั้งถึงขยะมูลฝอย

รัฐบาลแก้ไขปัญหาคารก่าจัดขยะมูลฝอยในวัดโดยการนำถึงขยะ
มูลฝอยไปทิ้งในบริเวณต่าง ๆ ของวัดและสถานที่ใกล้เคียง จากรายงานประจำ
เดือนของกรมศุขาภิบาล พ.ศ. 2444 ได้มีการจัดตั้งถึงขยะตามสถานที่ต่าง ๆ ทั้ง
ในและนอกวัด² อย่างไรก็ตามจำนวนถึงขยะเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนวัดดูเหมือน
จะไม่สมมูลกัน

3. การรักษาลอง

กรมศุขาภิบาลได้จัดการให้ตำรวจพลตระเวนรักษาหน้าที่โดยเคร่ง
ครัดขึ้นกว่าเดิม เช่น ดูแลรักษาลองโดยห้ามไม่ให้ราษฎร เหยิงโสโครกทิ้งลงใน

¹ หองสมุดวชิรญาณ, หมายเหตุคดี เลขที่ 35 ถู 107 มีคดี 74, พระนิพนธ์
สมเด็จพระสังฆราช (สา) เรื่องห้ามเจ๊ก แซก ไม่ให้แลกในวัด,

² หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 น 5.5/7, รายงานประจำเดือนศุขาภิบาล
ศก 120 (รศ. 120 - 9 กันยายน 121). วัดและสถานที่ใกล้เคียงที่ได้รับการจัดตั้ง
ถึงขยะ 1) วัดราชบพิศ ริมคลองตลาด 2) เิงสะพานวัดราชบพิศ 3) ขางวัดราช-
บูรณะ 4) ริมวัดเทพศิศาและสถานที่ใกล้เคียง 5) ริมวัดและในวัดสุทัศน์ 6) วัด
มหารณพาราม 7) วัดราชประดิษฐ์ 8) วัดมหาธาตุ 9) วัดราชบูรณะ 10) วัด
โบสถ์

แม่น้ำลำคลอง และจัดการปิดเปิดประตูน้ำตามเวลา¹ นอกจากนี้ได้มีคำสั่งให้ก
จอกแพในคลองต่าง ๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2459 เป็นต้นไป เพราะแพทำใ้การคมนาคม
ติดขัดและกีดขวางการเดินเรือ²

นอกจากการจัดการของกรมศุขาภิบาลแล้ว ได้มีการเปลี่ยนแปลง
เกี่ยวกับการอุปถัมภ์กิจศพและสุสานวัด มีการเปลี่ยนค่านิยมถึง เคมีที่ห้ามเผาและฝัง
ศพภายในตัวเมือง วัดต่าง ๆ หลายวัดจึงสามารถมีสุสาน และจัดการอุปถัมภ์กิจศพ
ได้อย่าง เช่น วัดราชบพิธ วัด~~บุญ~~จุมพิตร์ เป็นต้น เคมีสุสานหลวงอยู่ในความ
ดูแลของรัฐบาลในอารักขาของกรมนคราทร แต่ขาดการบำรุงดูแล เป็นเหตุให้
ผุราย เขามาอยู่อาศัยและสุสานวัดก็กรกราง ทางวัดจึงขอเป็นผู้ดูแลสุสานเอง เช่น
วัดเทพศิรินทร์ วาสดอกแลสุสานเอง ในปี พ.ศ.2469 ในทำนองเดียวกับวัดอื่น ๆ³
สำหรับการจัดการศพขึ้นอยู่กับประเภทของศพ ถ้าเป็นศพราษฎรทั่วไปก็ไม่มีปัญหา
แต่ถ้าเป็นศพหลวงก็จะมีพิธีการแตกต่างกันไป คือ ถ้าเป็นศพชั้นเอกที่พระเจ้าแผ่นดิน
ต้องเสด็จไปพระราชทานเพลิงศพก็จะจัดที่วัดเทพศิรินทร์ ถ้าหากเป็นศพชั้นโทพระ
ราชทาน เพลิงศพจัดที่วัดสระเกศ⁴

¹หจข, เอกสารรัชกาลที่ 5 น.5.12/12, ให้พลตระเวนห้ามราษฎร
ทิ้งขยะลงในคลองวัดราชบูรณะ (23 ต.ค.118 - 6 พ.ย. 118), กรมพระยา
นริศรานุวัดติวงศ์ ถึงพระยาเทเวศร์ ฯ

²หจข, เอกสารรัชกาลที่ 6 น.21/31, รายงานประชุมกระทรวง
นครบาลว่าด้วยคลองต่าง ๆ, (19 กันยายน - 4 ธันวาคม 2459).

³หจข, เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ.20/10, เรื่องที่ดินฝังศพและที่สุสาน
วัดเทพศิรินทร์ (10 - 21 ก.พ. 2469), เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยถึงราชเลขาธิการ.

⁴หจข, เอกสารรัชกาลที่ 7 ว.5.4/12, เรื่องค่าเช่าเมรุปูนวัดสระเกศ
(3 - 2 มิถุนายน 2469), อธิบดีกรมพระคลังข้างที่ถึงราชเลขาธิการ อัคราชาเช่า
วัดสระเกศ 1) พระศพหรือศพหลวง ศพละ 200 บาท 2) พระศพหรือศพที่ไม่ใช่
ของหลวง ศพละ 100 บาท เป็นอัตราเช่าสำหรับ 1 วันกับ 1 คืนเท่านั้น.

อย่างไรก็ตาม พระในสมัยแรกของการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ พระยังคงปฏิบัติตนเป็นผู้นำ สั่งสอนประชาชนในทางพระศาสนาให้งดอยู่ในธรรมสุจริต เว้นจาก เบียดเบียนกันและกัน เป็นเจ้าสำนักเลี้ยงดู และเอาพระในการ เคาเรี่ยนของ เด็ก ๆ บุคร รามฎร เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาสุขทุกข์ของชาวบาน เป็นกัลยาณมิตรของอุปกครอง และเป็นผู้ชักโยงในระหว่างอุปกครองกับรามฎรให้สนิทสนมกัน¹

เป็นที่น่าสังเกตว่า การบวชเป็นพระภิกษุสามเณรในตอนนี้ เป็นไปเพื่อประเพณีมิใช่ เพราะศรัทธาอย่างแท้จริง ผู้บวช เขามาอยู่ในเพศบรรพชิตในระยะสั้นตัวผู้บวชเองไม่ใ้สนใจในหลักธรรมในพุทธศาสนา นอกจากนี้พระอุปัชฌาย์ไม่เคร่งครัดในการ เลือคนที่จะบวช ทำให้คนไม่กี่เขามาอยู่อาศัยในวัด เช่น คนสูบฝิ่น คนขี่ลั๊กซี่โซมและคนขี่คูกซี่ตะรวง² เป็นต้น ถึงกับมีชาวต่างประเทศกล่าวถึงวัดว่าเป็นของรับบวชผู้ราย³ อย่างไรก็ตามในวัดหนึ่ง ๆ จะมีเจ้าอาวาสเป็นศูนย์กลางจัดการปกครอง ดูแลพระภิกษุสามเณร ตลอดจนผู้มาอาศัยอยู่ในวัด โดยมื่ออำนาจที่จะให้ผู้อยู่อาศัยอยู่ในวัดหรือขับไล่ออกจากวัด รวมทั้งสามารถลงโทษผู้ที่มาอาศัยในวัดอยู่ได้ ถ้าหากไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของ เจ้าอาวาส⁴ มีผู้กล่าวถึงผู้ที่มาอาศัยอยู่ในวัดว่า เนื่องมาจากสาเหตุดังต่อไปนี้

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระมหาสมณโฆวาท, (พระนคร: โรงพิมพ์มหากรฎราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 3 - 4.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6 - 7.

⁴ โชติ ทองประยูร, กฎหมายคณะสงฆ์ (พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505, พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505), (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2506), หน้า 10 - 12.

1. ออกหัก
2. หลีกลอย
3. คอยงาน
4. สังฆารโหม
5. นิยมทาน ¹

ค่ากลางข้างคนไม่ไกลลาวในท่านองที่ค้างงาม แต่เป็นในทางตรงกันข้าม
อย่างนอยยอมแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่เขาอาศัยอยู่ในวัดก็เหมือนจะไม่มีทางไปทางอื่น
จึงต้องมาพึ่งพิงวัดเป็นแหล่งสุดท้าย

แม่แก่อุบายก อูบาสิดา ที่มีมาหาบุญ รักษาศีล พึ่ง เทศน์ ก็มาอยู่วัดน้อย
ลง หรือไม่ใครมาวัดเลย เพราะต้องรับหน้าที่ดูแลลูกหลานบ้านเรือน เนื่องจากสภาพ
สังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

.....

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ปาฐกถาธรรมของหลวงตา (แพรว เยื่อไม้), สถาบันวิทยุกระจาย-
เสียงแห่งประเทศไทย, 23 สิงหาคม 2522.

บทที่ 4

การใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมของ วัดในปัจจุบัน

การศึกษาส่วนของการใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมของพุทธศาสนสถานในปัจจุบันได้แยกออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทของพุทธศาสนสถานในปัจจุบันที่สัมพันธ์กับลักษณะการใช้ที่ดิน จากข้อมูลของกรมการศาสนาเท่าที่มีอยู่ ส่วนที่สอง เป็นส่วนที่ได้จากการวิเคราะห์แบบสอบถาม และผลจากการสำรวจ ซึ่งเป็นข้อมูลโดยตรง เกี่ยวกับการใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมที่อยู่ในของวัดที่ทำการสำรวจในกรุงเทพฯ อันจะเป็นข้อมูลเสริม ที่ทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการใช้ที่ดินและพุทธศาสนสถานในปัจจุบันสมบูรณ์ขึ้น นอกจากนี้ ผลจากการวิเคราะห์ของทั้งสองส่วนยังนำมาสู่การศึกษาเกี่ยวกับรายได้ของวัด อันเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจ ซึ่งเชื่อว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมของพุทธศาสนสถานในกรุงเทพฯ

ประเภทของกิจกรรมในวัด

บทบาทของ วัดคอสังคมมีความสัมพันธ์กับการใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมทั้งในอดีตและปัจจุบัน ทั้งนี้การได้ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของ วัดคอสังคมในอดีตและปัจจุบัน จะเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงการใช้ที่ดินและสภาวะแวดล้อมที่ได้เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้ได้กล่าวมาตั้งแต่ทราบว่า วัดในอดีตตั้งแต่ก่อนรัตนโกสินทร์ก่อนคนเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของชุมชน เป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นสมบัติร่วมกันของคนในหมู่บ้าน เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของประชาชนในหมู่บ้าน และจากรายละเอียดดังกล่าวข้างต้นแล้วนั้น สรุปได้ว่า วัดมีบทบาทสำคัญคอสังคมมาก ซึ่งแม้บางบทบาทจะไม่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยตรง แต่ก็สนองความต้องการของสังคมในยุคนั้นได้เป็นอย่างดี

บทบาทของวัดในปัจจุบัน เมื่อความเจริญแบบตะวันตกได้เข้ามาใน
ระยะประมาณร้อยปีที่ผ่านมา โดยเริ่มจากกรุงเทพฯ และขยายกว้างไปสู่สังคม
เมืองอื่น ๆ เป็นผลให้บทบาทของวัดเปลี่ยนไป ทั้งนี้เพราะมีสถาบัน หรือผู้เชื่อว่า
ชาวยุโรป เขามารับหน้าที่แทนวัด เช่น ใคมีโรงพยาบาลแทนวัดซึ่ง เคยเป็นสถาน
พยาบาลรักษาคคนเจ็บป่วย ใคมีโรงแรมเกิดขึ้นแทนวัดซึ่ง เคยเป็นสถานที่พักแรม
สำหรับผู้เดินทาง หรือใคมีสโมสรต่าง ๆ แทนวัดซึ่ง เคยใช้เป็นที่บปะสังสรรค์
และใคมีโรงมหรสพสถานเริงรมย์ต่าง ๆ แทน บทบาทของวัดซึ่ง เคยเป็นสถาน
รับรมย์ทุกชนิดในคราว เทศกาลทางศาสนา และใคมีระบบการศึกษา เข้ามาแทนบท
บาทของวัดในการ เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของชาวบ้าน บทบาทที่สำคัญอีกอย่าง
หนึ่ง ซึ่งใคสูญไปเกือบหมดสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดในกรุงเทพฯ คือ บทบาท
ของวัดซึ่ง เป็นสถานพักผ่อนที่รับรมย์ เป็นอุทยานของ เมือง

บทบาทหลักที่ยังคง เหลืออยู่หรือถูกแปรไปบ้าง ตลอดจนบทบาทใหม่
ที่เกิดขึ้น เนื่องจากการปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทาง เศรษฐกิจและสังคมซึ่ง
เปลี่ยนไป จากผลของการวิเคราะห์ข้อมูลของกรมศาสนาของวัดทั้ง 394 แห่ง
ในกรุงเทพฯ พบว่า บทบาทที่สำคัญในปัจจุบัน มีดังต่อไปนี้

1. บทบาทด้านการศึกษา บทบาทด้านการศึกษาแยกเป็น

1.1 บทบาทด้านการศึกษาของสงฆ์ ซึ่งใคแก่โรงเรียนสอน
พระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุและสามเณร อันถือเป็นบทบาทที่สำคัญมาช้านานแล้ว และ
ยังคงมีความสำคัญมากที่สุดในด้านการศึกษา ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลของวัดใน
ปัจจุบัน พบว่า ประมาณร้อยละ 76 ของวัดจำนวนทั้งสิ้น 394 แห่ง มีโรงเรียน
สอนปริยัติธรรม และเนื่องจากวัดในกรุงเทพฯ เพื่อเป็นศูนย์รวมทางคามปริยัติ
ธรรมสมัยใหม่ วิทยาลัยสงฆ์ และเป็นศูนย์กลางของการปกครองสงฆ์ จึงทำให้ภิกษุ
จำนวนมากจากต่างจังหวัดใคเดินทาง เขามาอาศัยอยู่ในวัดกรุงเทพฯ เพื่อศึกษา
พระธรรมวินัย และปริยัติธรรม หรือเพื่อสอบเทียบระดับการศึกษาทางโลก

1.2 บทบาทด้านการศึกษาสำหรับฆราวาส วัดเป็นสถานที่
ศึกษาเบื้องต้นมาตั้งแต่ในอดีตโดยพระเป็นผู้สอน แต่การตั้งโรงเรียนแบบใหม่

คามวัดไค่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อจุดประสงค์ของการให้ประชาชนที่ยากจน
ได้มีโอกาสรับการศึกษาขั้นต้น เช่นเดียวกับเจ้านายหรือข้าราชการ และได้ใช้ที่วัด
เพื่อไม่ให้เปลืองเงินซื้อที่ดิน แต่พระภิกษุไค่มีบทบาทด้านนี้ลดลงจนหมดไปในปัจจุบัน
เพียงแต่อนุญาตให้ใช้ที่ดินของวัดเพื่อกิจกรรมนี้เท่านั้น

การสร้างโรงเรียนในพื้นที่ดินวัดไค่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในระยะหลัง โดย
ที่หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับทางการศึกษาได้เข้ามามีบทบาทด้านการสอนแทนที่พระ
ประเภทของโรงเรียนต่าง ๆ ในวัดที่สำคัญในปัจจุบัน ได้แก่ โรงเรียนเทศบาล
รองลงมาได้แก่ โรงเรียนประชาบาล โรงเรียนมัธยม และโรงเรียนอาชีวศึกษา
ทั้งนี้คิดเป็นร้อยละ 30, 23, 10 และ 3 ของวัดทั้งหมดที่มีโรงเรียนประเภทดัง
กล่าวข้างต้น นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนการศึกษานานาชาติ ฝึกอาชีพสารพัดช่าง และ
โรงเรียนกวดวิชา เป็นต้น

การใช้ที่ดินของวัดเพื่อการศึกษาของชาววาสนี้ ถือว่าเป็นการสงเคราะห์
ของวัด เพราะหาให้ทุนค่าใช้จ่ายในการตั้งโรงเรียนอย่างมาก

1.3 การปฏิบัติธรรม ในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มีการบำรุงการ
ศึกษาด้านวิปัสสนาธุระควบคู่ไปกับการศึกษาด้านปริยัติธรรม แต่โดยขบ เขาไปคงแต่
การศึกษาด้านปริยัติธรรมที่เจริญรุดหน้า ประมาณปี พ.ศ. 2494 ได้มีการฟื้นฟู
การศึกษาด้านวิปัสสนาธุระอีกครั้งหนึ่ง¹ จึงปรากฏสำนักปฏิบัติขึ้นหลายแห่งใน
กรุงเทพฯ เช่น วัดมหาธาตุ วัดเพลงวิปัสสนา วัดสร้อยทอง เป็นต้น

1.4 การจัดตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวินิจฉัย ได้มีการจัดตั้ง
โรงเรียนพุทธศาสนาวินิจฉัยขึ้นหลายแห่งในวัดกรุงเทพฯ เป็นการชดเชยบท
บาทของวัดดั้งเดิมในการให้ความรู้แก่เยาวชนในอดีตที่ไค่หมดไป ตั้งแต่รัฐบาล
ได้จัดการศึกษาขึ้นเป็นระบบและไม่ได้ใช้วัดเป็นผู้นำทางการศึกษาอีกต่อไป การ

¹ ประวัติวัดมหาธาตุ, หน้า 311 - 313.

ให้การศึกษาโดยตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์นี้เพิ่งเริ่มขึ้นมาไม่นานนัก ประมาณปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา ได้ให้การอบรมนักเรียน นิสิต นักศึกษาทั้งชายและหญิงโดยสอนเฉพาะวันอาทิตย์ เนื้อหาของหลักสูตร คือ ส่วนพุทธศาสนา ทั้งภาคพุทธประวัติและธรรมะ สอนความรู้ภาษาอังกฤษทั่วไปและภาษาอังกฤษที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา พร้อมกันนั้นก็สอนภาคปฏิบัติพิธีทางศาสนา ตลอดจนการฝึกอบรมมารยาทและประเพณีไทย¹

1.5 การเผยแพร่ธรรมะ แสดงออกโดยการแสดงธรรมเทศนาในวันธรรมสวนะ และวันสำคัญทางศาสนา จัดการสอนพระอภิธรรม ออกวารสารเผยแพร่ธรรมะ เป็นต้น

2. บทบาทศาสนสังคม ที่สำคัญ ได้แก่

2.1 หอสมุด หอสมุดเป็นกิจกรรมที่เป็นมรดกตกทอดมาจากพระอริยสาวก ผู้สืบอายุพระศาสนา ตั้งแต่เมื่อ 2,000 ปีที่แล้ว โดยจุดประสงค์ของการที่องค์การจาริกพระธรรมวินัยลงในโบราณ เรียกว่า "คัมภีร์พระไตรปิฎก" เพื่อถ่ายทอดการสอนต่าง ๆ นอกจากการท่องจำสืบทอดกัน ทำให้สามารถถ่ายทอดไปได้ยังอารามที่อยู่ไกล

ในประเทศไทย ตามวัดเก่า ๆ หลายแห่งมีการสร้างหอสมุดทางศาสนาไว้เป็นเอกเทศในวันนั้น แต่เป็นหอสมุดที่เชิดชูคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นยอดแห่งบรรณสารทั้งปวง จึงเรียกว่า "หอพระไตรปิฎก" หรือ "หอไตร" โดยสร้างไว้ในเขตพุทธาวาส ซึ่งถือเป็นเขตที่สำคัญที่สุดของวัด แต่ในปัจจุบัน ความสำคัญของหอไตรได้หมดไป จนถึงกับตัดหอไตรออกจากกิจการของหอสมุด และหอสมุดที่สร้างขึ้นใหม่เป็นเอกเทศต่างหากแทนที่จะดำเนินการสืบทอดจากหอไตร จึงได้เสนอแนะให้วัดต่าง ๆ พยายามรักษาหอไตรไว้ เพื่อเป็นหลักฐานในการพัฒนาหอสมุด

¹ เสียงธรรม, หน้า 26 - 27.

ส่งเสริมให้กลับมีบทบาทในลักษณะห้องสมุดทางศาสนา เพื่อก้าวไปสู่จุดหมายในการพัฒนาวัดให้เป็นวิทยาลัยประจำหมู่บ้านอย่างสมบูรณ์

ผลจากการสำรวจจำนวนวัดที่มีห้องสมุดในปัจจุบัน พบว่า มีจำนวนทั้งสิ้น 44 วัด คิดเป็นอัตราร้อยละ 12 ของวัดทั้งหมด โดยที่วัดในเขตเมืองชั้นใน วัดหลวงหรือวัดขนาดใหญ่ มักจะมีห้องสมุดมากกว่าในวัดที่อยู่เขตชั้นนอก ซึ่งเป็นวัดใหม่ ๆ หรือ วัดราษฎร์

2.2 พิพิธภัณฑสถาน แต่ไหนแต่ไรมา วัดเป็นพิพิธภัณฑสถาน เพราะวัดเป็นแหล่งรวมของศิลปวัตถุและของมีค่าต่าง ๆ อันแสดงถึงศิลปวัฒนธรรมไทย เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ ซึ่งสร้างด้วยศิลปสูงส่ง ตลอดจนพระพุทธรูป ตู้กัมภีร์ ธรรมาสถูปภาพแกะสลัก และภาพเขียนต่าง ๆ ตามฝาผนัง หรือโบสถ์ วิหาร เป็นต้น นอกจากนั้นวัดยัง เป็นคลังวัตถุทางศาสนา เพราะได้รวมเอาวัตถุ สิ่งบริจาคร่างต่าง ๆ จากประชาชนเอาไว้ ทำให้วัดเป็นศูนย์กลางงานศิลปวัฒนธรรม เป็นที่รวบรวมศิลปกรรมต่าง ๆ ของชาติ จึงเปรียบเสมือน เป็นพิพิธภัณฑสถานของแต่ละท้องถิ่น

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนี้ วัดซึ่งมีการจัดตั้ง เป็นพิพิธภัณฑสถาน โดยตรงมีอยู่เพียง 3 วัด และเป็นวัดซึ่งอยู่ในเขตพระนคร ทั้ง 3 วัด ได้แก่ อารามหลวง ชั้นเอก 2 แห่ง คือ วัดบวรนิเวศน์วิหาร ซึ่งเป็นวัดพระมยุคล์ วัดพระเชตุพน ส่วนอีกวัดเป็นวัดราษฎร์ คือ วัดอินทรวิหาร

ทั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถาน ถือเป็นการส่งเสริมทางวัตถุ และเป็นบทบาททั้ง เคมี ซึ่งเป็นจารีตประเพณีอันมีมาแต่โบราณที่ท้าวสืบทอดกันมาจนปัจจุบัน โดยการนำมาพัฒนาเข้ากับสังคมปัจจุบัน

2.3 บทบาททางด้านปณิกิจ ถือเป็นการส่งเสริมทางจิตใจ ซึ่งทำกันมาตั้งแต่ในอดีต จนปัจจุบัน พบว่า ประมาณร้อยละ 60 ของวัดจากจำนวน 394 วัด ในกรุงเทพฯ มีสุสาน และประมาณร้อยละ 58 ที่มีเมรุในวัด วัดที่มีเมรุมักจะมีสุสานด้วยวัชร ราษฎร์มีความสำคัญต่อบทบาทนี้มากที่สุด วัดในเขตเมืองชั้นกลางและชั้นนอก มีความสำคัญให้บริการด้านนี้มากกว่าในเขตชั้นใน ส่วนวัดซึ่ง

เป็นอารามหลวงชั้นเอก นอกจากวัดพระศรีมหาธาตุ ที่บาง เชนแล้ว จะไม่มีเมรุ หรือ สถาน ตั้งอยู่ในวัด และวัดใน เขตพระนครจะมีอัตราส่วนของวัดที่มีบทบาท คำนวณน้อยที่สุด

2.4 สถานสงเคราะห์ ผลจากการสำรวจประชากรภายในวัด

จำนวน 394 วัดในกรุงเทพมหานคร พบว่า ประชากรในวัด นอกจากจะประกอบด้วย พระภิกษุ สามเณร ชี แล้วยังมี สงฆ์ และผู้อาศัยอยู่จำนวนไม่น้อย ทั้งนี้ แยกเป็นประชากรก่อนและในพรรษาแล้ว ประชากรในพรรษาจะมีจำนวนมากกว่า ปัจจัยสำคัญซึ่งทำให้ประชากรในพรรษามากกว่าส่วนหนึ่งอาจ เนื่องจากประชาชน ซึ่ง เข้าวางเรียนในพรรษาและพระที่เดินทางกลับจากที่อื่น ๆ เขามาจำพรรษา ไคพบว่า จำนวนพระภิกษุในพรรษาจะสูงกว่าก่อนพรรษาในทุกเขต โดยที่มีจำนวน 16,142 ต่อ 11,180 คิดเป็นอัตราร้อยละ 48.6 และ 39.8 ของประชากรวัด อยางไรก็ตาม อัตราส่วนของภิกษุคังกล่าว เป็นกลุ่มประชากรที่มีอัตราร้อยละ สูงที่สุด อัตราร้อยละของประชากรที่สูงรองลงมาได้แก่ ศิษย์วัด ซึ่งมีอัตราสูง ถึงร้อยละ 23.3 ก่อนพรรษาและ 28.1 ในพรรษา อัตราส่วนของศิษย์วัดจะ สูงเป็นพิเศษในเขตชั้นใน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เขตปทุมวัน พระนคร พญาไท และ บางกอกน้อย โดยคิดเป็นร้อยละ 42.4, 38.4, 35.0 และ 33.5 ของประ- ชากรในพรรษา ศิษย์วัดส่วนหนึ่งนอกจากทำหน้าที่ช่วยปฏิบัติกิจธุระของสงฆ์แล้ว ยังมีจำนวนไม่น้อยที่เป็นบุตรหลานชาวบ้านที่ยากจน ทั้งที่อาศัยในกรุง เทพ ๆ และ ต่างจังหวัด ไคเขามาอาศัยเลี้ยงชีพอยู่ และใช้เป็นที่พักสำหรับการ เข้าศึกษา เล่าเรียนในกรุง เทพ ๆ ทั้งที่เรียนในระดับมหาวิทยาลัยจนถึงชั้นประถมศึกษา จึงถือว่าวัด เป็นสถานสงเคราะห์สำหรับคนจนใหม่โอกาสศึกษาเล่าเรียน

ส่วนประชากรวัดส่วนที่เป็นสามเณร และชี มีอัตราร้อยละไม่สูงนัก และความแตกต่างในระหว่างพรรษาและก่อนพรรษามีไม่มาก โดยคิดเป็นอัตราร้อยละ 11.5 และ 12.8 สำหรับสามเณร และอัตราร้อยละ 3.6 และ 4.3 สำหรับชี และประชากรวัดส่วนที่เหลือประมาณร้อยละ 8.9 ไคแก่ ผู้อาศัยซึ่ง

ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชาย ประชากรวัดกลุ่มนี้เป็นผู้ใหญ่ที่ยากจนและมาอาศัยวัด เลี้ยงชีพโดยช่วยเหลือทำงานวัดเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นการตอบแทนอัครารอยละ ของประชากรกลุ่มนี้จะสูงในเขตเมืองชั้นใน โดยเฉพาะที่เขตป้อมปราบ บางรัก ปทุมวัน คลองสาน และพระนคร

อนึ่ง สถิติตัวเลขที่แสดงถึงความแตกต่างของจำนวนภิกษุในพรรษา และนอกพรรษา น่าจะสามารถนำมาเปรียบเทียบถึงจำนวนภิกษุซึ่งบวชเฉพาะใน พรรษาและลาสิกขาบท หลังจากนั้น ในแต่ละเขตใด ผลจากการสำรวจพบว่า ความแตกต่างระหว่างอัครารอยละของภิกษุในพรรษา และนอกพรรษา คิดเป็นร้อยละ 8.8 และเมื่อเปรียบเทียบระหว่างเขตพบว่า ความแตกต่างดังกล่าวจะสูงสุดใน เขตชั้นนอก คิดเป็นอัครารอยละ 11.8 โดยจะสูงสุดที่ เขตลาดกระบัง บางขุน-เทียน หนองแขม ทั้งนี้คิดเป็นร้อยละ 27.7, 10.4 และ 10.1 ตามลำดับ ส่วน ความแตกต่างของอัครารอยละของภิกษุในพรรษาและนอกพรรษา ของ เขตชั้นกลาง และชั้นใน ไม่ต่างกันนัก คิดเป็นอัครารอยละ 7.5 และ 7.7 แต่ทั้งนี้ความแตกต่างในระดับแต่ละเขตจะเห็นชัดว่า โดยที่จะต่ำสุดในเขตสัมพันธวงศ์ รองลงมา ไกลแก่ ปทุมวัน ราชบุรีบูรณะ และป้อมปราบ โดยคิดเป็นอัครารอยละ 0.8, 2.7 และ 3.0 และ 4.0 ตามลำดับ แต่เขตห้วยขวางซึ่งวัดอยู่ในเขตชั้นใน กลับมาอัครารอยละสูงถึง 21.3

ฉะนั้น หากยังเป็นที่ยอมรับ วัดเป็นศูนย์รวมของหมู่บ้าน เป็นสมบัติ ร่วมกันของคนในหมู่บ้านก็จะหมายถึงว่า เมื่อจะบวชหรือประกอบพิธีกรรมอะไร ย่อมทำกันในวัดที่อยู่ในหมู่บ้าน หรือใกล้บ้านมากกว่าจะออกไปไกล ๆ ในกรณีนี้ ก็ย่อมหมายถึงว่า การบวชเรียนในพรรษา ซึ่งถือเป็นประเพณีนิยมปฏิบัติกันมา เป็นที่นิยมทำกันมากในกลุ่มประชากร ซึ่งอยู่ในเขตเมืองชั้นนอก มากกว่าเขตเมือง ชั้นใน

2.5 ศูนย์สาธารณสุข เป็นบทบาทที่เกิดขึ้นใหม่เพื่อให้เข้ากับ สภาพของสังคม โดยที่วัดให้การสงเคราะห์เรื่องที่ดิน เพื่อกอง เทพมหานครจะ

ได้ใช้สำหรับทำเป็นศูนย์สาธารณสุขุใหม่บริการด้านการแพทย์และสาธารณสุขแก่
ประชาชน อย่างเช่นที่ท่ากันที่ วัดธาตุทอง วัดปากบ่อและวัดลุ่มเจริญศรัทธา
เป็นคน

บทบาทท่านอื่น ๆ ได้แก่ เป็นที่ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา
เป็นสถานที่สอนหัตถศาสตร์ โหราศาสตร์ หรือ เวชศาสตร์ ตลอดจนจากการที่
วัดมักมีที่ดินกว้างขวาง และอยู่ไกลแหล่งชุมชน ประชาชนจึงใช้วัดเป็น ห้างขาย
เป็นที่จอดรถ หรือ จุดเรือ แล้วแต่ที่ตั้งของวัดนั้น ๆ

ถึงแม้ว่าวัดจะพยายามถึงบทบาทของวัดให้เท่าเทียมกับสมัยโบราณ
แต่ความพยายามดังกล่าวจะไม่ค่อยได้ผล เพราะสิ่งที่สำคัญที่สุด คือ พระภิกษุ
สงฆ์ไม่ได้รับความไว้วางใจและเชื่อถือเท่าในอดีต. พระสงฆ์ส่วนใหญ่ในปัจจุบัน
ไม่ได้เป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง ไม่ได้เป็นที่พึ่งพิงของประชาชนใน
แง่ของสติปัญญาอย่างสมัยก่อน เพราะพระภิกษุสงฆ์จำนวนมากหันมาศึกษาวิชา
ทางโลก เพื่อจะได้ลาสิกขาบทมาประกอบอาชีพ ส่วนพระที่ยังคงอยู่ในเพศบรรพชิต
ต่อไป บางองค์ได้ประพฤติเฉไฉไปจากพระธรรมวินัย มีการปลุกเสก ลง เลขยันต์
ทำใหญ่ที่หวัง เขาไปพึ่งกลับใครรับความมั่งงายกลับมา อีกประการหนึ่ง พวกประชา-
ชนที่มีความสามารถไม่ได้เขาไปบวชเพื่อศึกษาธรรมะ แต่จะเขาไปบวชในระยะ
สั้นมากแล้วก็สึกออกมาเป็นพิธี ทำให้วัดไม่ค่อยมีพระที่มีความสามารถและเป็นผู้นำ
ประชาชนในทางจิตวิญญาณที่แท้จริง ส่วนประชาชนก็มองสถาบันสงฆ์ต่ำต้อยลงไป
มากกว่าในสมัยก่อน ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ห่างเหินกันระหว่างพระและประชา-
ชนมากขึ้นทุกที

ตารางที่ 7 ประเภทของกิจกรรมในวัด

ประเภทกิจกรรมในวัด	จำนวนวัด	ร้อยละ	ขาดข้อมูล
1 สุสาน	237	60	16
เมรุ	230	58	16
โรงเรียนทางศาสนา	288	76	16
โรงเรียนประชาบาล	87	23	16
โรงเรียนเทศบาล	113	30	16
โรงเรียนมัธยม	39	10	16
โรงเรียนอาชีวศึกษา	10	3	16
พิพิธภัณฑ์	3	1	16
ห้องสมุด	44	12	16
สเต็มไนบริ เวงโกด เคียง ²	29	8	-
ศูนย์สาธารณะสุข ³	3	1	-

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ข้อมูลจากแบบสำรวจของ กรมศาสนา

²ข้อมูลจาก การ เคหะแห่งชาติ

³ข้อมูลจาก กองส่งเสริมสาธารณะสุข กทม.

ตารางที่ ๘ ประเภทกิจกรรมที่ทำในวัด จำแนกตามเขต

เขตชั้นใน	จำนวน วัด	เมรุ	สุสาน	พิพิธภัณฑ	ห้องสมุด	ประเภทโรงเรียน					ไม่มี ข้อมูล
						ประชาบาล	เทศบาล	มัธยม	อาชีวะ	ร.ร.เกี่ยวกับพระ	
เขตพระนคร	21	2	2	3	6	1	8	3	2	13	6
ป้อมปราบ	10	6	4	-	-	2	3	1	-	6	2
สัมพันธวงศ์	7	4	3	-	4	1	2	1	1	6	-
กุสุต	24	13	13	-	3	-	9	2	1	16	4
บางกอกใหญ่	13	9	8	-	4	1	6	3	1	12	-
ธนบุรี	25	13	13	-	3	-	13	1	-	14	1
คลองสาน	8	6	6	-	1	-	5	-	1	4	1
ยานนาวา	22	17	17	-	-	-	12	2	-	12	-
บางรัก	5	3	2	-	-	-	5	1	-	3	-
ปทุมวัน	6	1	1	-	1	-	5	-	-	4	1
พญาไท	7	7	6	-	-	-	4	-	-	7	-
ห้วยขวาง	2	1	1	-	-	1	-	-	-	2	-
รวม	150	82	76	3	22	6	72	14	6	99	15

ข้อมูลจากกรมศาสนา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เขตชั้นกลาง	จำนวน วัด	เมรุ	สุสาน	พิพิธภัณฑ	ห้องสมุด	ประเภทโรงเรียน					ไม่มี สมุด
						ประถมศึกษา	เทศบาล	มัธยม	อาชีว	ร.ร.เกี่ยวกับพระ	
บางกอกน้อย	55	25	26	-	6	3	18	5	1	25	13
บางเขน	14	13	7	-	5	2	3	1	-	13	-
ภาษีเจริญ	30	17	18	-	2	9	4	4	1	21	3
ราษฎร์บูรณะ	9	7	7	-	2	7	-	2	-	9	-
พระโขนง	22	16	14	-	1	1	5	3	1	18	3
บางกะปิ	15	12	10	-	2	5	2	2	-	15	-
รวม	145	90	82	-	18	27	32	17	3	101	19
<u>เขตชั้นนอก</u>											
ตลิ่งชัน	28	12	20	-	2	13	3	2	1	22	1
หนองแขม	4	4	4	-	1	2	-	2	-	4	-
มีนบุรี	29	6	11	-	-	5	1	-	-	13	-
บางขุนเทียน	13	22	22	-	1	13	4	3	-	24	1
หนองจอก	13	6	12	-	-	12	-	1	-	13	-
ลาดกระบัง	12	8	10	-	-	9	1	-	-	12	-
รวม	99	58	79	-	4	54	9	8	1	88	2
รวมทั้งหก	394	230	237	3	44	87	113	39	10	288	36

การใช้ที่ดินในบริเวณวัด

ผลจากการสำรวจลักษณะการใช้ที่ดินในบริเวณพุทธศาสนสถานของ
กรุงเทพฯ ในปัจจุบัน พบว่ามีการใช้ที่ดินเพื่อประกอบกิจกรรมด้านต่าง ๆ นอก
เหนือไปจากศาสนกิจเป็นส่วนใหญ่ มีวัดเพียงร้อยละ 1 ของวัดที่สำรวจที่พบว่ามี
การใช้ที่ดินเพื่อศาสนกิจอย่างเดียว ลักษณะการใช้ที่ดินอื่นที่พบในบริเวณศาสนสถาน
มีมากมายหลายลักษณะ เพื่อสะดวกแก่การศึกษาได้จำแนกออกเป็นลักษณะต่าง ๆ
เรียงลำดับตามความถี่ที่สำรวจพบดังนี้

1. เพื่อการศึกษา มีอัตราร้อยละ 90
2. เพื่อการพักผ่อน มีอัตราร้อยละ 86
3. เพื่อการพาณิชย์กรรม มีอัตราร้อยละ 85
4. เพื่อการอุตสาหกรรมและคลังสินค้า มีอัตราร้อยละ 10
5. เพื่อการสาธารณูปโภค มีอัตราร้อยละ 3
6. เพื่อการสงเคราะห์

รายละเอียดตามตารางที่ 1 ผลจากการสำรวจพบว่าการใช้ที่ดินของ
บริเวณพุทธศาสนาในกรุงเทพฯ นอกจากประกอบกิจกรรมทางศาสนาโดยตรง
แล้ว ส่วนใหญ่มักประกอบกิจกรรมประเภทอื่น ๆ ด้วย โดยที่เมื่อจำแนกตาม
จำนวนของกิจกรรมที่ทำแล้ว พบว่า วัดที่มีกิจกรรมจำนวน 4 ประเภท มีอัตรา
ร้อยละสูงสุด คือ มีอัตราร้อยละ 42 ของวัดที่ทำการสำรวจ รองลงมาได้แก่วัด
ที่มีกิจกรรม 2 - 3 ประเภท โดยมีอัตราร้อยละ 18 ของวัดทั้งหมด

การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นจะครอบคลุมบริเวณ
บางส่วนของวัด และในการสำรวจได้พบว่าวัดหลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน
เขตชั้นใน ที่มีการใช้พื้นที่จำนวนมากเพื่อกิจกรรมอื่น ๆ เมื่อเทียบกับศาสนกิจ เช่น
วัดเทพศิรินทร์ และวัดบางนาชน พื้นที่วัดใช้เป็นกิจกรรมอื่น ๆ สูงถึงประมาณร้อยละ
50 ของพื้นที่วัดทั้งหมด วัดจันทรมุขมอสร ร้อยละ 45 ส่วนวัดรัชฎาธิษฐาน วัด-
ทัศนารุณสุนทรวิหาราม วัดสัมพันธวงศ์ วัดบุปผาราม ร้อยละ 40

การแบ่งแยกแนวเขตการใช้ที่ดิน

ผลจากการสำรวจวัดตัวอย่าง เพื่อดำเนินการแบ่งแยกแนวเขตการใช้ที่ดินเพื่อการศาสนา ซึ่งได้แก่ เขตสังฆาวาส และพทธาวาส กับบริเวณเขตประโยชน์และบริเวณชุมชนข้างเคียง พบว่าประมาณร้อยละ 80 ของวัด มีการแบ่งบริเวณที่ใช้เพื่อกิจกรรมทางศาสนา และกิจกรรมอื่น ๆ อย่างเห็นได้ชัด เจน ทั้งนี้แนวเขตการแบ่ง อาจจะเป็นถนน คลอง คันไม้ หรือ แนวกำแพง ส่วนวัดประมาณร้อยละ 20 ที่มีการแบ่งแนวเขตไม่ชัด เจน ทั้งนี้เพราะอาจมีการใช้พื้นที่บางส่วนร่วมกัน เช่น ที่จอดรถ อาคารปลูกสร้างที่กระจายและปะปนกัน โดยที่ปรากฏการดังกล่าวมักเกิดขึ้นกับวัดในเขตชั้นในและวัดราษฎร์

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 9 ลักษณะการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมต่าง ๆ

ประเภทวัด เขต	จำนวนวัด ที่สำรวจ	การ ศึกษา	การ พักอาศัย	การพา- ณิชยกรรม	การอุตสาหกรรม	การสาธารณ- ูปโภค
ชั้นใน						
วัดหลวง ชั้นเอก	5	4	4	4	-	-
โท	8	8	7	7	1	-
ตรี	13	12	11	13	1	1
รวม	26	24	21	24	2	1
วัดราษฎร์	24	21	21	20	5	2
รวม	50	45	42	44	7	3
ชั้นกลาง						
วัดหลวง ชั้นเอก	1	1	1	1	-	-
โท	*	*	*	*	*	*
ตรี	5	5	5	5	-	-
รวม	6	6	6	6	-	-
วัดราษฎร์	24	20	22	21	2	-
รวม	30	26	28	27	2	-
ชั้นนอก						
วัดหลวง ชั้นเอก	1	1	1	1	-	-
โท	1	1	1	1	-	-
ตรี	2	2	2	2	-	-
รวม	4	4	4	4	-	-
วัดราษฎร์	16	15	12	10	1	-
รวม	20	19	16	14	1	-
รวมวัดหลวง	36	34	31	34	2	1
รวมวัดราษฎร์	64	56	55	51	8	2
รวมทั้งหมด	100	90	86	85	10	3

* ไม่ได้สำรวจ

ตารางที่ 10 การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมทางศาสนาและกิจกรรมอื่น ๆ

ประเภทวัด-เขต	จำนวนวัดที่สำรวจ	กิจกรรมทางศาสนา	จำนวนกิจกรรมทางศาสนาและกิจกรรมอื่น					
			1	2	3	4	5	6
ชั้นใน								
วัดหลวง ชั้นเอก	5	1	-	-	-	4	-	-
โท	8	-	-	-	1	5	1	1
ตรี	13	-	-	-	4	4	5	-
รวม	26	1	-	-	5	13	6	1
วัดราษฎร์	24	-	-	1	7	7	7	2
รวม	50	1	-	1	12	20	13	3
ชั้นกลาง								
วัดหลวง ชั้นเอก	1	-	-	-	1	-	-	-
โท	*	*	*	*	*	*	*	*
ตรี	5	-	-	-	1	2	2	-
รวม	6	-	-	-	2	2	2	-
วัดราษฎร์	24	-	1	9	3	10	1	-
รวม	30	-	1	9	5	12	3	-
ชั้นนอก								
วัดหลวงชั้นเอก	1	-	-	-	-	1	-	-
โท	1	-	-	-	-	1	-	-
ตรี	2	-	-	-	-	2	-	-
รวม	4	-	-	-	-	4	-	-
วัดราษฎร์	16	-	-	8	1	6	1	-
รวม	20	-	-	8	1	10	1	-
รวมวัดหลวง	36	1	-	-	7	19	8	1
รวมวัดราษฎร์	64	-	1	18	11	23	9	2
รวมทั้งหมด	100	1	1	18	18	42	17	3

* ไม่ไค้สำรวจ

ประเภทของการใช้ที่ดิน

1. เพื่อการศึกษา

นอกเหนือจากการใช้ที่ดินเพื่อศาสนกิจแล้ว พบว่า การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมด้านการศึกษา มีความสำคัญมากที่สุด ดังผลจากการสำรวจพบว่า ร้อยละ 90 ของวัดที่ทำการศึกษาทั้งหมดได้ใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมประเภทนี้ ทั้งนี้เป็นในรูปแบบของการศึกษาของสงฆ์ การศึกษาของฆราวาส หรือโรงเรียนพุทธศาสนาวินิจฉัย

โดยที่พบว่า ร้อยละ 49 ของวัดที่ทำการศึกษา มีโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมและร้อยละ 12 มีโรงเรียนพุทธศาสนาวินิจฉัย ส่วนโรงเรียนสำหรับฆราวาสที่มาใช้ที่ดินของวัด ที่สำคัญได้แก่ โรงเรียนสังกัด กทม. ที่มีถึงร้อยละ 61 และโรงเรียนสังกัดกรมสามัญซึ่งมีร้อยละ 26 ของวัดที่สำรวจ นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนอาชีวศึกษา โรงเรียนราษฎร์อื่น ๆ และโรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่อีกด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 11 การใช้ที่ดินเพื่อการศึกษา

ประเภทวัด เขต	จำนวนวัด ที่สำรวจ	ทาง ศาสนา	พุทธศาสนา วันอาทิตย์	สังกัด กทม.	สังกัด กรมสามัญ	อาชีว ศึกษา	ราษฎร	ศึกษา ผู้ใหญ่	อื่น ๆ
ชั้นใน									
วัดหลวง ชั้นเอก	5	4	1	2	3	-	1	3	1
โท	8	6	4	6	4	3	-	4	3
ตรี	13	6	1	8	2	1	1	3	-
รวม	26	16	6	16	9	4	2	10	4
วัดราษฎร์	24	9	-	15	2	-	3	12	4
รวม	50	25	6	31	11	4	5	22	8
ชั้นกลาง									
วัดหลวง ชั้นเอก	1	1	1	-	1	-	-	-	3
โท	*	*	*	*	*	*	*	*	*
ตรี	5	1	-	2	4	-	2	1	-
รวม	6	2	1	2	5	-	2	1	3
วัดราษฎร์	24	10	3	13	7	-	6	4	2
รวม	30	12	4	15	12	-	8	5	5
ชั้นนอก									
วัดหลวง ชั้นเอก	1	1	-	-	1	-	-	1	-
โท	1	1	1	1	-	-	1	-	-
ตรี	2	1	1	1	1	-	-	-	-
รวม	4	3	2	2	2	-	1	1	-
วัดราษฎร์	16	9	-	13	1	-	1	-	-
รวม	20	12	2	15	3	-	2	1	-
รวมวัดหลวง	36	21	9	20	16	4	5	12	7
รวมวัดราษฎร์	64	28	3	41	10	-	10	16	6
รวมทั้งหมด	100	49	12	61	26	4	15	28	13

* ไม่ได้สำรวจ

2. เพื่อการพักอาศัย

การใช้ที่ดินเพื่อการพักอาศัยในบริเวณวัดนั้น เป็นลักษณะการใช้ที่ดินที่สำคัญรองจากเพื่อการศึกษา ดังได้พบว่าวัดร้อยละ 84 ที่สำรวจไว้มีการใช้ที่ดินเพื่อกิจการประเภทนี้ และมีลักษณะเหมือนกันในแต่ละวัดในทุกเขต ทั้งเขตชั้นในชั้นกลาง และชั้นนอก โดยลักษณะการใช้ที่ดินอยู่ในรูปของอาคารพักอาศัยทั้งที่พักถาวรและพักชั่วคราว รั้วคราว เช่น อาคารพักอาศัย บ้านเดี่ยว บ้านแถว และสลัม อาคารหอพัก แฟลตโรงงาน และสถานที่พักสำหรับผู้เดินทางมาพักชั่วคราว ส่วนใหญ่ที่พักอาศัยมักจะมีความสัมพันธ์กับวัดนั้น หรือพักอาศัยมาเป็นเวลานาน (ตารางที่ 12)

อนึ่ง ได้พบว่า ที่พักอาศัยแบบถาวรมีอัตราร้อยละสูงสุด รองลงมาได้แก่ที่พักอาศัยแบบชั่วคราว ทั้งนี้มีวัดร้อยละ 57 และ 18 ของวัดที่ทำการศึกษาสำรวจทั้งหมด การใช้ที่ดินเพื่อที่พักอาศัยใหม่ลดประโยชน์เล็กน้อยมาก เพราะราคาเช่าเขามักจะต่ำมาก แล้วยังทำให้เกิดแหล่งสลัมใกล้เคียงอีกด้วย บางแห่งเป็นที่วิเศษของนักเลงที่เขามาใช้ประโยชน์ทั้งทางสถานທີ່และของใช้ของวัด

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 12 การใช้ที่ดินเพื่อการพักอาศัย

ประเภทวัด เขต.	จำนวนวัด ที่สำรวจ	ที่พักอาศัย ถาวร	ที่พักอาศัย ชั่วคราว	หอพัก	อื่น ๆ
ชั้นใน					
วัดหลวง ชั้นเอก	5	3	-	1	-
โท	8	4	2	2	-
ตรี	13	7	5	2	-
รวม	26	14	7	5	-
วัดราษฎร์	24	14	5	2	1
รวม	50	28	12	7	1
ชั้นกลาง					
วัดหลวง ชั้นเอก	1	-	-	-	-
โท	*	*	*	*	*
ตรี	5	4	1	1	-
รวม	6	4	1	1	-
วัดราษฎร์	24	14	2	1	1
รวม	30	18	3	2	1
ชั้นนอก					
วัดหลวง ชั้นเอก	1	1	1	1	-
โท	1	1	-	-	-
ตรี	2	2	1	-	-
รวม	4	4	2	1	-
วัดราษฎร์	16	7	1	-	-
รวม	20	11	3	1	-
รวมวัดหลวง	36	22	10	7	-
รวมวัดราษฎร์	64	35	8	3	2
รวมทั้งหมด	100	57	18	10	2

* ไม่ได้สำรวจ

3. เพื่อการพาณิชย์กรรม

ผลจากการสำรวจพบว่ามีการใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชย์สูงถึงร้อยละ 85 ลักษณะการใช้ที่ดินอยู่ในรูปของอาคารขนาดเล็กหรือชั่วคราว ตลอดจนร้านค้าปลีก เพื่อประกอบกิจกรรมนั้น เช่น ร้านแผงลอย ร้านค้าลอย ร้านอาหาร สำนักงาน กิจการต่าง ๆ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น ฌาปนกิจสงเคราะห์ หรือที่ไม่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานคนตรี ละคร ส่วนอาคารถาวรขนาดใหญ่พบว่ามีอาคารพาณิชย์ห้องแถว ตลาด สำนักงาน ร้านอาหาร สำหรับห้องแถวนี้ร้อยละ 38 ของวัดที่สำรวจ มีการก่อสร้างอาคารห้องแถว โดยเฉพาะวัดที่อยู่ในเขตชั้นใน (คูตารางที่ 13) ที่มีประมาณร้อยละ 50 ของวัดที่สำรวจ และที่วัดหลวงของเขตชั้นในสูงถึงร้อยละ 60 ส่วนวัดในเขตชั้นกลางมีอัตราร้อยละ 27 และต่ำที่สุด ในวัดเขตชั้นนอก คือ อัตราร้อยละ 25 ของวัดที่ทำการสำรวจ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 13 การใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชย์กรรมโดยเฉพาะห้องแถว

ประเภทวัด-เขต	จำนวนวัดที่สำรวจ	จำนวนวัดที่มีห้องแถว	%
ชั้นใน			
วัดหลวง ชั้นเอก	5	3	60
โท	8	3	38
ตรี	13	7	54
รวม	26	13	50
วัดราษฎร์	24	12	50
รวม	50	25	50
ชั้นกลาง			
วัดหลวง ชั้นเอก	1	0	0
โท	*	*	*
ตรี	5	1	20
รวม	6	1	17
วัดราษฎร์	24	7	29
รวม	30	8	27
ชั้นนอก			
วัดหลวง ชั้นเอก	1	1	100
โท	1	0	0
ตรี	2	1	50
รวม	4	2	50
วัดราษฎร์	16	3	19
รวม	20	5	25
รวมวัดหลวง	36	16	44
รวมวัดราษฎร์	64	22	35
รวมทั้งหมด	100	38	38

* ไม่ได้สำรวจ

4. เพื่อการอุตสาหกรรมและคลังสินค้า

ผลจากการสำรวจพบว่า การใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมมีอัตรา ร้อยละ 11 ของวัดที่สำรวจเท่านั้น วัดที่มีการใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมนี้ มักจะอยู่ใน เขตชั้นในโดย เฉพาะวัดราษฎร์ ซึ่งจะสัมพันธ์กับการใช้ที่ดินบริเวณ ข้างเคียงของวัดนั้น ประเภทของอุตสาหกรรมแบ่งออกเป็นประเภทโรงงาน ขนาดเล็ก ใดแก โรงน้ำแข็ง โรงพิมพ์ โรงงานเฟอร์นิเจอร์ โรงงานยาหอม โรงกลึงเหล็ก ส่วนโรงงานขนาดใหญ่ ใดแก โรงเลื่อย ฝอย และที่เป็น คลังสินค้า ใดแก โกดังเก็บพวกเสื่อผ้า ผลิตภัณฑ์ทางเกษตร เช่น ข้าวโพด ถั่วเขียว แบ่ง ถาน เป็นต้น

5. เพื่อการสาธารณูปโภค

ผลจากการสำรวจพบว่ามีการใช้ที่ดินเพื่อประกอบกิจกรรมทาง สาธารณูปโภคน้อยมาก คือ ร้อยละ 3 ของวัดที่สำรวจ และกิจกรรมที่พบ ใดแก สถานีไฟฟ้าย่อย สถานีประปา บ่ออากาศ เพื่อบริการน้ำใช้สำหรับวัดและชุมชน ใกล้วัด

6. กิจกรรมอื่น ๆ

6.1 กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพาณิชย์ ใดแก พื้นที่ ๆ ใช้ประโยชน์ ในदार เป็นสุสาน เมรุ และศาลาบำเพ็ญบุญ โดยที่มีอัตรา ร้อยละ 68, 66 และ 20 ของวัดที่ทำการสำรวจ มีกิจกรรมประเภทดังกล่าวข้างต้น เพื่อเปรียบเทียบ ในระหว่าง เขตที่พบเช่น เกี่ยวกับข้อมูลจากกรมศาสนาว่า เขตชั้นนอก และชั้นกลาง มีการใช้ประโยชน์ของที่ดินเพื่อเป็น เมรุ และสุสาน มากกว่าเขตชั้นใน ส่วนศาลา บำเพ็ญบุญนั้นจะพบในวัดหลวงมากกว่าวัดราษฎร์ คิดเป็นอัตรา ร้อยละ 27.8 ต่อ 15.6 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัดหลวงในเขตชั้นใน

6.2 หองสมุดและพิพิธภัณฑ์ ผลจากการสำรวจพบว่า ประมาณร้อยละ 20 ของวัดมีห้องสมุด และร้อยละ 2 ที่มีพิพิธภัณฑ์

6.3 ที่จอดรถ ผลจากการสำรวจพบว่า ประมาณร้อยละ 39 ของวัด ใ้ใช้ที่ดินเป็นที่จอดรถและโคกพบว่า เขตชั้นใน ใ้มีการใช้ที่ดินเพื่อใช้เป็นที่จอดรถ สูงสุด คือ ประมาณครึ่งหนึ่งของวัดที่ทำการสำรวจ ขณะที่มื่อั้ตราร้อยละ 33 และ 25 ในเขตชั้นกลาง และชั้นนอก และเมื่อเทียบกับระหว่างวัดหลวงและวัดราษฎร์ จะไม่ต่างกัน ทั้งนี้ ที่ตั้งของวัด น่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการใช้ที่ดินประเภทนี้มากกว่า ปัจจัยอื่น

6.4 สวนพักผ่อน สนามเด็กเล่น สนามกีฬา เพื่อที่จะใ้วัดยังคง เป็นสถานที่พักผ่อน เป็นอุทยานของเมือง เช่นที่เคยเป็นมาในอดีต ทางวัดหลายแห่ง ในปัจจุบันใ้จัดใ้วัดเป็นสวนพักผ่อน สนามเด็กเล่น และสนามกีฬาของชุมชน ดังเช่น ผลจากการสำรวจพบว่าประมาณร้อยละ 6 ของวัดมีส่วนพักผ่อนร้อยละ 27 มีสนามเด็กเล่น และร้อยละ 14 มีสนามกีฬา เมื่อเปรียบเทียบระหว่างเขตแล้วพบว่า สวนพักผ่อนทั้งหกแห่งที่ทำการสำรวจพบในเขตชั้นในทั้งสิ้น โดยก็เป็นวัดหลวง 5 แห่ง และวัดราษฎร์อีก 1 แห่ง สวนสนามเด็กเล่นจะพบในทุกเขต แต่จะพบในเขตชั้นนอกในอัตรา ร้อยละที่สูงที่สุด และเขตชั้นใน ในอัตรา ร้อยละต่ำที่สุด และวัดราษฎร์ มักมีการใช้พื้นที่เพื่อกิจกรรมนี้มากกว่าวัดหลวง คิดเป็นอัตรา ร้อยละ 22 ต่อ 30 ของวัดที่ทำการสำรวจ

ส่วนการใช้ที่ดินเพื่อเป็นสนามกีฬา ก็พบแต่ในเขตชั้นใน และเขตชั้นกลางเท่านั้น ทั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่า วัดซึ่งอยู่ในเขตชั้นใน หรือชั้นกลาง ที่ตั้งอยู่ในย่านชุมชน มีการใช้พื้นที่เพื่อการพาณิชย์ ประชากรอยู่กันอย่างหนาแน่น ทำให้มีพื้นที่สำหรับใช้ เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจน้อยวัด ซึ่งอยู่ในเขตนั้น บางวัดที่มีพื้นที่กว้างขวาง ซึ่งใ้จัดพื้นที่วัดสำหรับบริการแก่ประชากรในเขตนั้น โดยทำเป็นสวนพักผ่อน หรือสนามกีฬา นอกจากนั้น ยังใ้มีการใช้ที่ดินวัดบางส่วน เพื่อกิจกรรมสาธารณสุข เช่น สถานเอนกมัย

ตารางที่ 14 การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมอื่น ๆ - กิจกรรมเกี่ยวกับฉาปนกิจ

ประเภทวัด-เขต	จำนวนวัด ที่สำรวจ	วัดที่มีกิจกรรม เกี่ยวกับฉาปนกิจ	เมรุ	สุสาน	ศาลา บำเพ็ญบุญ
ชั้นใน					
วัดหลวง ชั้นเอก	8	2	2	2	1
โท	5	5	5	5	2
ตรี	13	9	8	6	4
รวม	26	16	15	13	7
วัดราษฎร์	24	20	20	17	3
รวม	50	36	35	30	10
ชั้นกลาง					
วัดหลวง ชั้นเอก	1	1	1	1	—
โท	*	*	*	*	*
ตรี	5	5	4	4	1
รวม	6	6	5	5	1
วัดราษฎร์	24	16	16	14	0
รวม	30	22	21	19	1
ชั้นนอก					
วัดหลวง ชั้นเอก	1	1	1	1	1
โท	1	1	1	1	—
ตรี	2	2	2	2	1
รวม	4	4	4	4	2
วัดราษฎร์	16	14	8	13	7
รวม	20	18	12	17	9
รวมวัดหลวง	36	26	24	22	10
รวมวัดราษฎร์	64	50	44	44	10
รวมทั้งหมด	100	76	68	66	20

* ไม่ได้สำรวจ

ตารางที่ 15 การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมอื่น ๆ - สถานพักผ่อนหย่อนใจ

ประเภทวัด-เขต	สวน พักผ่อน	สนาม, เล็กเล่น	สนาม กีฬา	ห้อง สมุด	พิพิธภัณฑ์	ที่จอดรถ
ชั้นใน						
วัดหลวง ชั้นเอก	-	-	1	3	2	1
โท	3	2	1	4	-	3
ตรี	2	2	1	2	-	6
รวม	5	4	3	9	2	10
วัดราษฎร์	1	6	3	-	-	14
รวม	6	10	6	9	2	24
ชั้นกลาง						
วัดหลวง ชั้นเอก	-	-	-	-	-	-
โท	-	-	-	-	-	-
ตรี	-	2	1	1	-	2
รวม	-	2	1	1	-	2
วัดราษฎร์	-	8	7	5	-	8
รวม	-	10	8	6	-	10
ชั้นนอก						
วัดหลวง ชั้นเอก	-	1	-	1	-	1
โท	-	1	-	1	-	1
ตรี	-	-	-	2	-	-
รวม	-	2	-	4	-	2
วัดราษฎร์	-	5	-	1	-	3
รวม	-	7	-	5	-	5
รวมวัดหลวง	5	8	4	14	2	14
รวมวัดราษฎร์	1	19	10	6	-	25
รวมทั้งหมด	6	27	14	20	2	39

สภาวะแวดล้อมในบริเวณวัด

การศึกษาสภาวะแวดล้อมในบริเวณศาสนสถานนั้น ผู้ศึกษาได้แยกสำรวจ ออกเป็นหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้ คือ

สภาพอาคารและสิ่งก่อสร้าง, สภาพภูมิทัศน์, สภาพการสัญจร, สภาพ น้ำไหลและไฟแสงสว่าง และปัญหาอื่น ๆ ที่จะแยกกล่าวโดยละเอียดดังนี้ คือ

1. สภาพอาคารสิ่งก่อสร้างได้แบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้ คือ

1.1 โบราณสถาน ผลจากการสำรวจพบว่า สภาพโบราณสถานที่ยัง พบในวัดส่วนใหญ่อยู่ในสภาพที่ค่อนข้างชำรุดทรุดโทรมเป็นร้อยละ 51 ส่วนวัดที่พบโบราณสถานอยู่ในสภาพดี และที่ทรุดโทรมซึ่งต้องมีการซ่อมแซมอย่างมากอีกร้อยละ 32 และ 17 ตามลำดับ วัดที่มีโบราณสถานทรุดโทรม ต้องมีการซ่อมแซมมาก และที่ต้องซ่อมแซมบ้างมักจะเป็นวัดราษฎร์ โดยเฉพาะวัดราษฎร์ในเขตชั้นกลาง และชั้นนอก ส่วนวัดหลวงในเขตชั้นใน โบราณสถานมักมีสภาพที่ดี หรือต้องซ่อมแซมบ้างเท่านั้น

1.2 อาคารทางศาสนา มีลักษณะใกล้เคียงกับโบราณสถาน คือ สภาพวัดที่มีอาคารทางศาสนาดี ที่ควรซ่อมแซม และที่ทรุดโทรมมีอัตราร้อยละ 46, 40 และ 14 ตามลำดับ อนึ่งวัดที่มีอาคารทางศาสนาทรุดโทรมมักจะเป็นวัดราษฎร์ โดยเฉพาะในเขตชั้นกลาง ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า สภาพโบราณสถาน และอาคารทางศาสนาในวัดที่ทรุดโทรมมักพบในวัดราษฎร์ ที่อยู่ในเขตชั้นกลาง และชั้นนอก หรือแม้แต่ในวัดหลวงของเขตชั้นใน ส่วนวัดในเขตชั้นในโดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดหลวง สภาพของโบราณสถาน และอาคารทางศาสนามักอยู่ในสภาพดี ทั้งนี้สาเหตุส่วนหนึ่ง อาจเนื่องมาจากขาดปัจจัยในการจะนำมาทำนุบำรุงสถานที่ดังกล่าว

1.3 อาคารสมัยใหม่ จากการสำรวจไม่พบลักษณะโดดเด่นชัดในวัด ทั้งสองฐานะ คือ วัดหลวง และวัดราษฎร์ และทุกเขตมีการก่อสร้างอาคารใหม่ ประดับกับอาคารเก่า อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่า วัดหลวงในเขตชั้นในและวัดราษฎร์ ในเขตชั้นนอก มักไม่มีการสร้างอาคารใหม่มากนัก สันนิษฐานว่ามาจากสาเหตุที่ พื้นที่วัดในเขตชั้นในมีจำกัด ส่วนวัดราษฎร์ในเขตชั้นนอกขาดปัจจัยในการก่อสร้าง จึงทำให้มีอาคารใหม่จำนวนน้อย

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 16 สภาวะแวดล้อมในบริเวณศาสนสถาน - 1

ประเภทวัด เขต.	วัดที่ สำรวจ	โบราณสถาน			อาคารศาสนา			อาคารสมัยใหม่			รวม
		1	2	3	1	2	3	4	5	6	
ชั้นใน											
-วัดหลวง	26	1	10	15	2	8	16	7	14	5	26
-วัดราษฎร์	24	5	11	8	1	4	19	10	13	1	24
รวม	50	6	11	13	3	12	25	17	27	6	50
ชั้นกลาง											
-วัดหลวง	6	1	4	1	1	4	1	2	2	2	6
-วัดราษฎร์	24	6	12	6	7	10	7	3	19	2	24
รวม	30	7	16	7	8	14	8	5	21	4	36
ชั้นนอก											
-วัดหลวง	4	2	2	-	-	3	1	-	3	1	4
-วัดราษฎร์	16	2	12	2	3	11	2	-	7	9	16
รวม	20	4	14	2	3	14	3	-	10	10	20
รวมทุกเขต											
วัดหลวง	36	4	16	16	3	15	18	9	19	8	36
วัดราษฎร์	64	13	35	16	11	25	28	13	39	12	64
รวม	100	17	51	32	14	40	46	22	58	20	100

1. สภาพทรุดโทรม	4. มีจำนวนมาก
2. สภาพคงขอมแซม	5. มีบ้าง
3. สภาพดี	6. มีจำนวนน้อย

2. สภาพภูมิทัศน์

ผลจากการสำรวจจำนวนและสภาพต้นไม้ สนามหญ้า ใบประดับต่าง ๆ ว่ามีจำนวนมากน้อย และการดูแลรักษาอยู่ในสภาพอย่างไรนั้น พบว่าวัดส่วนใหญ่มีสภาพภูมิทัศน์ร่มรื่น ในระดับปานกลาง ทั้งนี้โดยมีอัตราร้อยละ 57 ของวัดที่สำรวจ และวัดที่มีความร่มรื่นมาก มีอัตราร้อยละ 25 ส่วนที่ร่มน้อยมีอัตราร้อยละ 18 นอกจากนี้ยังพบว่า วัดหลวงมักจะมีสภาพร่มรื่นมากกว่าวัดราษฎร์

3. สภาพการสัญจร

ผลจากการสำรวจสภาพการสัญจรภายในบริเวณศาสนสถานนี้ ผู้วิจัยได้สำรวจสภาพถนน ทางเท้า และปริมาณการจราจรภายในวัดแล้ว พิจารณาตามเฉลี่ยในลักษณะมีสภาพปริมาณการสัญจรปานกลาง และน้อย ตามลำดับ พบว่าวัดส่วนใหญ่มีสภาพการสัญจรปานกลาง โดยมีอัตราร้อยละ 53 ของวัดทั้งหมด รองลงมาได้แก่วัดที่มีการสัญจรมาก โดยมีอัตราร้อยละ 23 ของวัดที่สำรวจ นอกจากนี้พบว่าวัดใน เขตชั้นใน เป็นวัดที่มีปริมาณถนนและทางเท้า และการจราจรมากกว่าวัดในเขตอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นบริเวณจอดรถและทางผ่าน

4. สภาพน้ำใช้และไฟแสงสว่าง

จากการสำรวจว่าการมีไฟฟ้าแสงสว่างในเวลากลางคืน และการมีน้ำใช้ดีในวัด พบว่า วัดส่วนใหญ่มีสภาพน้ำใช้และแสงสว่างในสภาพดี ทั้งนี้อัตราร้อยละ 52 ของวัดในระดับนี้ รองลงมาได้แก่ระดับปานกลาง โดยมีอัตราร้อยละ 40 ของวัดที่สำรวจ และวัดในเขตชั้นในและชั้นกลาง จะมีสภาพดีกว่าวัดในเขตชั้นนอก ทั้งนี้สันนิษฐานว่าน่าจะสัมพันธ์กับระบบบริการน้ำใช้ของการประปา และจัดจำหน่ายของการไฟฟ้านครหลวง

ตารางที่ 17 สภาวะแวดล้อมในบริเวณศาสนสถาน - 2

ประเภทวัด-เขต	สภาพภูมิทัศน์			สภาพการสัญจร			น้ำใจและแสงสว่าง			รวม
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
เขตชั้นใน										
วัดหลวง	10	13	3	12	10	4	17	7	2	26
วัดราษฎร์	4	14	6	8	14	2	13	8	3	24
รวม	14	27	9	20	24	6	30	15	5	50
เขตชั้นกลาง										
วัดหลวง	3	2	1	1	4	1	4	2	-	6
วัดราษฎร์	3	16	5	1	20	3	12	11	1	24
รวม	6	18	6	2	24	4	16	13	1	30
เขตชั้นนอก										
วัดหลวง	1	3	-	-	3	1	1	3	-	4
วัดราษฎร์	4	9	3	1	12	3	5	9	2	16
รวม	5	12	3	1	15	4	6	12	2	20
รวมเขต										
วัดหลวง	14	18	4	13	17	6	22	12	2	36
วัดราษฎร์	11	39	14	10	36	8	30	28	6	68
รวม	25	57	18	23	53	14	52	40	8	100

1. ร่มรื่นมาก	4. ปริมาณมาก	7. การบริการดี
2. ร่มรื่นปานกลาง	5. ปานกลาง	8. ปานกลาง
3. ร่มรื่นน้อย	6. น้อย	9. เลว

5. ปัญหาทางสถานะแวดล้อมอื่น ๆ ได้แก่

5.1 ปัญหามลภาวะทางน้ำ ซึ่งได้แก่การมีน้ำเน่าสกปรกอยู่ตามแหล่งน้ำในวัด เช่น สระ คลอง และ บริเวณที่ลุ่มต่ำในวัดมีน้ำขังเน่าสกปรก ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาแกว้กันอย่างมาก ผลจากการสำรวจพบว่า วัดส่วนใหญ่มีปัญหามลภาวะทางน้ำบาง ทั้งนี้คิดเป็นอัตราร้อยละ 60 ของวัดที่สำรวจ รองลงมาได้แก่วัดที่ไม่มีมลภาวะเลย คิดเป็นอัตราร้อยละ 26 ส่วนวัดที่มีปัญหามลภาวะมาก มีอัตราร้อยละ 14 ของวัดที่สำรวจ และพบว่าวัดในเขตชั้นในมีอัตราร้อยละของวัดที่ไม่มีมลภาวะทางน้ำสูงสุด ทั้งนี้ประมาณร้อยละ 50 ของวัดทั้งหมด ขณะที่วัดในเขตชั้นนอกไม่มีวัดในชายนี้เลย โดยที่วัดในเขตชั้นกลางและชั้นนอกมีปัญหา มาก ทั้งในกรณีน้ำเน่าในคลองหรือสระ รวมทั้งน้ำขังในที่ลุ่มต่ำตามบริเวณวัดที่อยู่ชานเมือง บริเวณวัดยังไม่ค่อยระมัดระวัง ส่วนปัญหาวัดในเขตชั้นในมักเป็นผลจากน้ำเสียที่มาจากชุมชนใกล้เคียงส่วนใหญ่ที่มาของน้ำเสีย ได้แก่ น้ำจากแหล่งน้ำอื่น ๆ เช่น น้ำในคลอง ในแม่น้ำเจ้าพระยา น้ำจากแหล่งชุมชน เช่น จากบ้านพักอาศัยหรือจากโรงงาน เป็นต้น

5.2 ปัญหามลภาวะของเสียง ซึ่งได้แก่ ปัญหาเสียงรบกวนต่าง ๆ และจากการสำรวจพบว่า วัดส่วนใหญ่มีปัญหาเรื่องเสียงบ้าง คิดเป็นร้อยละ 67 ของวัดที่สำรวจ และมีปัญหามากร้อยละ 25 ส่วนอัตราร้อยละ 28 ที่ไม่มีปัญหาคานเสียง โดยวัดที่มีปัญหาเรื่องเสียงมักจะอยู่ในเขตชั้นในและชั้นกลาง อันเนื่องจากเสียงรบกวนจากการจราจร เป็นสำคัญ ทั้งนี้เป็นเสียงจากการจราจรบนถนน เช่น รถยนต์ รถบรรทุก โดยเฉพาะมอเตอร์ไซค์ ยิ่งก่อให้เกิดปัญหามาก รวมทั้งเสียงจากรถไฟ อันเนื่องจากวัดตั้งอยู่ชิดเส้นทางรถไฟ และเสียงจากการจราจรทางน้ำ เสียงเรือ ซึ่งเป็นปัญหาสำหรับวัดที่อยู่ในบริเวณฝั่งธนบุรี เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีเสียงรบกวนมาจากชุมชนข้างเคียง เช่น โรงเรียน โรงงาน โรงเลื่อย และจากบ้านพักอาศัยใกล้เคียง

5.3 ปัญหามลภาวะทางอากาศ ซึ่งใกล้เคียงปัญหาอากาศเสีย ฝุ่นละออง เหมม่า และกลิ่นต่าง ๆ ทั้งจากในบริเวณวัดและบริเวณข้างเคียง ผลจากการสำรวจพบว่า ประมาณครึ่งหนึ่งของวัดที่สำรวจไม่มีปัญหามลภาวะทางอากาศ ส่วนวัดที่มีมลภาวะทางอากาศมาก และมีบางวัดที่ร้อยละ 27 เท่ากัน เมื่อเปรียบเทียบกับปัญหาเรื่องน้ำและเสียงแล้ว ปัญหามลภาวะทางอากาศ เป็นปัญหารองลงมา แหล่งที่ก่อให้เกิดมลภาวะอากาศที่สำคัญ คือ จากการจราจรบนถนน อันเป็นแหล่งใหญ่ที่ก่อให้เกิดปัญหา หรือจากกองขยะในบริเวณวัด และข้างเคียง จากบริเวณแหล่งชุมชนรอบ ๆ วัด เช่น โรงงาน ตลาด เป็นต้น

ผลจากการสำรวจพบว่า วัดในเขตที่เป็นเขตชุมชนหนาแน่นย่านการจราจรคับคั่ง มีอัตราการร้อยละ ของวัดที่มีปัญหามลภาวะทางอากาศสูงสุด คิดเป็นร้อยละ 36 ของวัดที่สำรวจ รองลงมาใกล้เคียงวัดในเขตชั้นกลาง คิดเป็นอัตราการร้อยละ 26 และอัตราการร้อยละ 5 เท่านั้น ในวัดเขตชั้นนอก และพบว่าสาเหตุซึ่งก่อให้เกิดปัญหามลภาวะทางอากาศในเขตชั้นใน และชั้นกลาง มักเกิดจากการจราจร และปัญหาจากกองขยะ ในบริเวณวัด และแหล่งข้างเคียงขณะที่โรงงาน หรือตลาด ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนข้างเคียงของวัด จะทำให้เกิดปัญหามลภาวะทางอากาศแก่วัดในเขตชั้นนอก เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบกับปัญหาเรื่องน้ำและเสียงแล้ว ปัญหามลภาวะทางอากาศมีความสำคัญน้อยกว่า

5.4 ปัญหาขยะ ผลจากการสำรวจพบว่า ปัญหาขยะเป็นปัญหาสภาวะแวดล้อมที่สำคัญ เนื่องจากวัดเป็นสาธารณะและขาดผู้ดูแล ทำให้มีปัญหาเรื่องขยะทั้งขยะของวัดเอง และขยะที่มาจากชุมชนข้างเคียง ผลจากการสำรวจพบว่า วัดเพียงร้อยละ 32 ที่ไม่มีปัญหา อัตราการร้อยละ 52 ที่มีปัญหาบาง และร้อยละ 16 ที่มีปัญหามาก เมื่อเปรียบเทียบกับระหว่างวัดหลวงและวัดราษฎร์ วัดหลวงจะมีปัญหาคานขยะน้อยกว่าวัดราษฎร์

5.5 ปัญหาสัตว์เลี้ยง วัดในกรุงเทพฯ ๖ รอยละ 62 มีสัตว์เลี้ยง
ในวัดโดยที่แยกเป็นวัดที่มีสัตว์เลี้ยงมากประมาณรอยละ 11 และที่มีบ้างประมาณ
รอยละ 51 มีวัดเพียงรอยละ 38 ที่ไม่มีสัตว์เลี้ยง สัตว์เลี้ยงที่พบในวัดมาก
โค แกะ สุนัข แมว ปลา เต่า นก เป็ด ไก่ และบางแห่งมีห่าน จระเข้
ลิง และหะนี อีกด้วย วัดมักได้สัตว์เลี้ยงดังกล่าวจากการนำมาถวายของชาวบ้าน
หรือจากการที่ชาวบ้านนำมาปล่อยทิ้งไว้ หรือ จากการที่พระนำมาเลี้ยงเองด้วย
คิดเมตตา ปัญหาที่มักเกิดขึ้น คือ การที่สัตว์เลี้ยงดังกล่าวก่อให้เกิดบริเวณวัดบาง
แห่งสกปรก และเกิดกลิ่นเหม็น ไม่ว่าจะ เป็นเพราะอาหารหรือปฏิกูลสัตว์ เนื่อง
จากขาดการดูแลที่ทั่วถึง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 18 ปัญหาสภาวะแวดล้อม - 1

ประเภทวัด-เขต	มลภาวะของน้ำ			มลภาวะของอากาศ			มลภาวะของเสียง			รวม
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	
เขตชั้นใน										
วัดหลวง	3	13	10	10	8	8	7	16	3	26
วัดราชมณี	2	11	11	8	12	4	11	9	4	24
รวม	5	24	21	18	20	12	18	25	7	50
เขตชั้นกลาง										
วัดหลวง	1	5	-	2	2	2	1	5	-	6
วัดราชมณี	2	17	5	6	5	13	5	14	5	24
รวม	3	22	5	8	7	15	6	19	5	30
เขตชั้นนอก										
วัดหลวง	1	3	-	1	-	3	-	4	-	4
วัดราชมณี	5	11	-	-	-	16	1	9	6	16
รวม	6	14	-	1	-	19	1	13	6	20
รวมทุกเขต										
วัดหลวง	5	21	10	13	10	13	8	35	3	36
วัดราชมณี	9	39	16	14	17	33	17	32	15	64
รวมทั้งหก	14	60	26	27	27	46	25	67	28	100

1. มีปัญหามลภาวะมาก
2. มีปัญหามลภาวะบ้าง
3. ไม่มีปัญหามลภาวะ

ตารางที่ 19 ปัญหาสภาวะแวดล้อม - 2

ประเภทวัด - เขต	วัดที่สำรวจ	ขยะ			สัตว์เลี้ยง		
		1	2	3	1	2	3
เขตชั้นใน							
วัดหลวง	26	3	16	7	3	20	3
วัดราษฎร์	24	10	8	6	6	8	10
รวม	50	13	24	13	9	28	13
เขตชั้นกลาง							
วัดหลวง	6	-	4	2	1	4	1
วัดราษฎร์	24	2	15	7	1	11	12
รวม	30	2	19	9	2	15	13
เขตชั้นนอก							
วัดหลวง	4	-	2	2	-	2	2
วัดราษฎร์	16	1	7	8	-	6	10
รวม	20	1	9	10	-	8	12
รวมทุกเขต							
วัดหลวง	36	3	22	11	4	26	6
วัดราษฎร์	64	13	30	21	7	25	32
รวมทั้งหมด	100	16	52	32	11	51	38

1. ปัญหามาก
2. มีปัญหาบาง
3. ไม่มีปัญหา

การใช้ที่ดินภายนอกบริเวณพุทธศาสนสถาน

ลักษณะชุมชนหรือการใช้ที่ดินภายนอกหรือรอบ ๆ บริเวณศาสนสถาน มักมีสัมพันธ์กับการใช้ที่ดิน และสถานะแวดล้อมในบริเวณพุทธศาสนสถาน ทั้งนี้ ซึ่งใดทำการสำรวจการใช้ที่ดินบริเวณรอบ ๆ บริเวณพุทธศาสนสถานนั้น ๆ ผลจากการสำรวจพบว่า การใช้ที่ดินบริเวณรอบ ๆ พุทธศาสนสถานส่วนใหญ่จะใช้เพื่อ กิจกรรมพาณิชยกรรม และที่พักอาศัย ทั้งนี้คิดเป็นอัตราร้อยละ 87 และ 86 ตามลำดับ รองลงมาได้แก่ การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมอื่น ๆ ทั้งนี้คิดเป็นอัตราร้อยละ 24 ส่วนที่ใช้ที่ดินเพื่ออุตสาหกรรมมีเพียงร้อยละ 11 ดังรายละเอียดดังนี้ คือ

1. การใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชยกรรม การใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชยกรรมได้แก่ การใช้ที่ดินทั้งที่เป็นในลักษณะอาคารพาณิชย์ หองแถว และตลาด ได้พบว่าวัดในชั้นในและชั้นกลาง มีการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมนี้ประมาณร้อยละ 90 ในขณะที่วัดชั้นนอกมีการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมประเภทนี้ต่ำกว่า โดยที่มีเพียงร้อยละ 75 เท่านั้น และการใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชยกรรมในเขตนอกพุทธศาสนสถานของวัดหลวงทั้งสาม เขตจะสูงกว่าวัดราษฎร์อย่างเห็นชัด
2. การใช้ที่ดินเพื่อที่พักอาศัย ซึ่งได้แก่ หองแถว บ้านพักอาศัย และสลัม เป็นการใช้ที่ดินที่สำคัญของบริเวณภายนอกพุทธศาสนสถานที่สำคัญรองจากการพาณิชยกรรมในเขตชั้นใน แต่สำคัญที่สุดในเขตชั้นกลาง และชั้นนอก
3. การใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรม การใช้ที่ดินภายนอกพุทธศาสนสถานเพื่อการอุตสาหกรรมจะปรากฏสูงสุดในเขตชั้นใน รองลงมาได้แก่ เขตชั้นกลาง และต่ำสุดในเขตชั้นนอก นอกจากนี้การใช้ที่ดินภายนอกพุทธศาสนสถานของวัดราษฎร์ เพื่อกิจกรรมนี้จะสูงกว่าวัดหลวงอย่างเห็นชัด
4. การใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมอื่น ๆ ซึ่งได้แก่ สถานศึกษา สถานราชการ สถานที่ตั้งระบบสาธารณูปโภค และการสาธารณูปโภค ตลอดจนสถานีรถไฟ ทารวจประจำทาง หงา และสวน จะมีอัตราร้อยละสูงสุดในบริเวณเขตชั้นนอก ซึ่งมักเป็นการใช้ที่ดินที่เป็นทุ่งนา และสวน รองลงมาได้แก่ เขตชั้นใน ซึ่งเป็นเขตที่มีการใช้ที่ดินวัดเพื่อ การอื่น ๆ นอกจากทุ่งนา และสวน

ตารางที่ 20 การใช้ที่ดินภายนอกบริเวณศาลากลาง

ประเภทวัด-เขต	จำนวนวัด ที่สำรวจ	เพื่อการ พาณิชย์กรรม	เพื่อการ พักอาศัย	เพื่อการ อุตสาหกรรม	กิจกรรมอื่น ๆ
เขตชั้นใน					
วัดหลวง ชั้นเอก	8	4	3	-	2
โท	5	7	7	1	1
ตรี	13	14	11	1	5
รวม	26	25	21	2	8
วัดราษฎร์	24	20	21	5	5
รวม	50	45	42	7	13
เขตชั้นกลาง					
วัดหลวง ชั้นเอก	1	1	1	-	1
โท					
ตรี	5	5	5	-	1
รวม	6	6	6	-	2
วัดราษฎร์	24	21	22	3	3
รวม	30	27	28	3	5
เขตชั้นนอก					
วัดหลวง ชั้นเอก	1	1	1	-	1
โท	1	1	1	-	-
ตรี	2	2	2	-	-
รวม	4	4	4	-	-
วัดราษฎร์	16	11	12	1	5
รวมทั้งหมก	20	15	16	1	6
รวมวัดหลวง	36	35	31	2	11
รวมวัดราษฎร์	64	52	55	9	13
รวมทั้งหมก	100	87	86	11	24

รายได้ของวัด

จากการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทาง เศรษฐกิจและสังคม อันเนื่อง
จากอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตก เป็นผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับฆราวาส
ลดลง คนหนุ่มสาวน้อยคนนักที่จะไปวัด จะไปที่แต่เฉพาะกราวงาน เทศกาล เท่านั้น
ไม่เพียงแต่ฆราวาส เท่านั้นที่รับอิทธิพลดังกล่าว พระสงฆ์ก็ตกอยู่ใต้อิทธิพลนี้ด้วย
จึงทำให้วัดใดเขามามีบทบาททางโลกมากขึ้น ทั้งนี้เหตุผลส่วนหนึ่ง อาจเนื่องจาก
การที่พระสงฆ์ต้องช่วยตนเองมากขึ้น เพราะจะอาศัยแต่เพียงการอุปถัมภ์ของฆราวาส
ย่อมไม่พอเพียง และสาเหตุอีกอย่างหนึ่ง อาจเนื่องจากวิทยาการตะวันตกซึ่งทำให้
พระหันไปยึดหลักคานวณนิยมแทนหลักธรรมะ

รายได้ประเภทต่าง ๆ ของวัด วัดนอกจากจะต้องใช้จ่ายเงินเพื่อ
ซ่อมแซมบำรุง เสนาสนะต่าง ๆ ภายในวัด ยังต้องเลี้ยงดูประชากรในวัดอีกด้วย
รายได้ต่าง ๆ ที่สำคัญของวัดที่นำมาใช้จ่ายเพื่อการนี้ ได้แก่

1. รายได้จากการทำบุญของฆราวาส ผลจากการสำรวจแบบสอบถาม
ถามเกี่ยวกับศาสนูปถัมภ์ จากจำนวนวัด 356 แห่ง ซึ่งมีข้อมูลนี้ พบว่ามีผู้ทำ
บุญทอดกฐินต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต่ำสุด 5 คน ถึงสูงสุด 3,000 คน วัดที่มีผู้ไป
ทำบุญน้อยมัก เป็นวัดที่มีขนาดเล็ก ซึ่งมีการให้บริการในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ
น้อยกว่าที่อื่น ๆ และมักจะปรากฏในเขตซึ่งมีวัดอยู่กันมาก ๆ เช่น เขตบางกอกน้อย
ภาษีเจริญ หรือ คลองตัน เป็นต้น ส่วนวัดที่มีผู้ไปทำบุญมาก มักเป็นวัดขนาดใหญ่
ที่มีชื่อเสียง หรือ เจ้าอาวาสมีชื่อเสียง

สำหรับอาชีพของผู้ที่มาทำบุญนั้น พบว่า มีความสัมพันธ์กับที่ตั้งของวัด
และสภาพแวดล้อมข้างเคียงวัด โดยที่วัดซึ่งอยู่ในเขตชั้นใน ซึ่งเป็นย่านการค้า
ธุรกิจและสถานที่ราชการ ผู้ที่ไปทำบุญมักจะเป็นพ่อค้า และข้าราชการ เช่น ในเขต
พระนคร ป้อมปราบ สัมพันธวงศ์ ปทุมวัน บางกอกใหญ่ ธนบุรี คลองสาน
หรือดุสิต เป็นต้น อาจจะมีคนอาชีพอื่นที่ไปทำบุญด้วย หากเขตนั้นมีการประกอบ

อาชีพอื่น ๆ เช่น มีโรงงาน ก็จะมีคนรับจ้างไปร่วมทำบุญด้วย ถ้ามีการทำสวน ก็จะมีคนที่อาชีพทำสวนไปร่วมทำบุญด้วย ส่วนวัดซึ่งอยู่ในเขตชั้นกลางและชั้นนอก ผู้มีส่วนในการอุปถัมภ์ทำบุญวัดก็จะขึ้นอยู่กับที่ตั้งของวัดเช่นกัน ว่าใกล้บริเวณซึ่งทำสวน ทำนา หรือโรงงานอุตสาหกรรม ก็จะมีคนอาชีพนั้น ๆ ทำบุญมาก หนึ่งในเขตชั้นกลางที่ บาง เช่น บางกอกน้อย ภาษีเจริญ ราษฎร์บูรณะ พระโขนง บางกะปิ ส่วนหนึ่งของผู้นำบุญจะเป็นพ่อค้าหรือข้าราชการ ที่มาทำบุญในบางวัดด้วย หากเป็นวัดที่มีชื่อเสียง หรืออยู่ใกล้ชุมชน เช่น วัดนิมมานรดี วัดพระศรีมหาธาตุ วัดธาตุทอง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ผู้นำบุญในเขตชั้นนอกเกือบทั้งหมดจะเป็นเกษตรกร โดยที่อยู่ในเขตลาคกระบัง หนองจอก มีนบุรี หนองแขม จะเป็นผู้มีอาชีพทำนาเสียเป็นส่วนใหญ่ ส่วนที่บางขุนเทียน และคลองตัน เป็นผู้มีอาชีพทำสวนและเป็นกรรมกรรับจ้าง

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น อาจสรุปได้ว่า วัดส่วนใหญ่ยังคงได้รับการอุปถัมภ์จากประชาชนซึ่งอาศัยอยู่ในละแวกนั้น มากกว่าที่มาจากละแวกไกลอื่น ๆ

2. รายได้จากการประกอบการพาณิชย์และสุสาน ถือเป็นรายได้หลักที่แน่นอนที่สุดของวัดในกรุงเทพฯ ไม่ว่าเป็นรายได้ที่ใดจากการให้เช่าศาลาสวดศพ ให้เช่าเมรุเผาศพ และที่เก็บศพ หรือที่เรียกว่า สุสาน แต่ทั้งนี้รายได้ดังกล่าวขอมตต่างกันในแต่ละวัดของแต่ละเขต อาจจะกล่าวได้ว่า ค่าเช่าในเขตชั้นใน และชั้นกลาง จะไม่ต่างกันนัก แต่ในเขตชั้นนอก การบริการด้านนี้จะให้ผลประโยชน์ต่อวัดไม่มาก ทั้งนี้จุดประสงค์เพื่อบริการแก่ชุมชนโดยตรงมากกว่าหวังผลกำไร

อัตราค่าเช่าสุสานในวัดเขตชั้นในและชั้นกลาง ไม่ต่างกันนัก ประมาณปีละ 200 - 300 บาทต่อปี ส่วนค่าเช่าเมรุเผาศพ ราคาประมาณ 500 บาท แต่บางวัดก็แล้วแต่ศรัทธาว่าจะบริจาคเท่าไร นอกจากนั้นวัดใหญ่ ๆ ยังมีศาลาสวดศพ บางวัดมีถึง 10 ศาลา อัตราค่าเช่าศาลาก็ต่างกัน ราคาจะหว่าง 150-

350 บาทต่อกัน¹ และจากผลของการสำรวจข้อมูลของกรมศาสนาซึ่งพบว่า รอยละ 60 ของวัดในกรุงเทพฯ มีสุสาน และรอยละ 58 มีเมรุ ทั้งนี้ถ้าจะอนุโลมค้ำอัตราส่วนของ เมรุ และสุสาน ในเขตชั้นนอก ซึ่งถือว่ามิใช่ทำเพื่อการค้าออกเสีย พบว่า ประมาณรอยละ 43 ของวัดในกรุงเทพฯ มีรายได้จากการให้เช่าเมรุ และประมาณรอยละ 40 ของวัดในกรุงเทพฯ มีรายได้จากการให้เช่าสุสาน ซึ่ง เมื่อรวมเอารายได้ของศาลาสวดศพซึ่งผลจากการสำรวจ พบว่า ประมาณรอยละ 11 ของวัดมีศาลาสวดศพ จะเป็นรายได้จำนวนไม่น้อย

3. รายได้จากการจัดสรรประโยชน์ในที่ดินของวัด เนื่องจากวัดมักตั้งใกล้แหล่งชุมชนและมีเนื้อที่กว้างขวาง เมื่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคมและสภาพแวดล้อมรอบวัดเปลี่ยนแปลงไป มีผลทำให้การใช้ที่ดินของวัดเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ทั้งนี้เพื่อปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและสภาพทางคานเศรษฐกิจสังคม วัดจำนวนมากยิ่งกว่าเกิน และวิธีหนึ่งซึ่งจะทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น คือ การหารายได้จากที่ดินของวัดซึ่งมีอยู่แล้วโดยวิธีการต่าง ๆ กัน ทั้งการให้เช่าเอกชนเช่าที่เพื่อที่อยู่อาศัย การพาณิชย์ อุตสาหกรรม หรือ สาธารณูปโภค เป็นต้น ดังจะแยกกล่าวเป็นหัวข้อดังนี้

3.1 การให้เช่าที่ดินเพื่อที่อยู่อาศัย มักได้แก่การให้เช่าที่วัดเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งก็ได้ทำกันมานานแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และในปัจจุบันนี้ที่เห็นชัด คือ ที่อยู่อาศัยในรูปของแหล่งสลัมในที่ของวัดต่าง ๆ ดังที่พบว่าประมาณ รอยละ 8 ของวัดในกรุงเทพฯ จะมีสลัมในบริเวณข้างเคียง ซึ่งเป็นที่ของวัดและอนุเคราะห์ให้คนจนอยู่ เช่นที่ดินวัดราชสิทธิาราม วัดดาวดึงษาราม วัดอัมพวา วัดราชาธิวาส วัดสามพระยา วัดญวน วัดโสมนัส วัดสุนทรธรรมทาน วัดชนะสงคราม วัดทองธรรมชาติ เป็นต้น สลัมดังกล่าวมีส่วนในการทำลายสภาพแวดล้อมที่ดีของวัดด้วย ความจริงแล้ว เป็นประเภทการใช้ที่ดินที่ไ้หลายไ้คนอยมาก

¹ วัด แหล่งเงินฝากธนาคาร

และผู้ซึ่งอาศัยในแหล่งเสื่อมโทรมบางครั้งยังทำให้วัดต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมจากการเข้ามาใช้บริการและทรัพย์สินบางอย่างของวัด ตลอดจนก่อความวุ่นวายขึ้นภายในวัดอีกด้วย จากรายงานของมรรคทายกเรื่องผลประโยชน์ของวัดในกรุงเทพมหานคร ประมาณปี พ.ศ. 2453 พบว่า จากวัดจำนวนทั้งสิ้นที่มีขอมูล 37 แห่ง จะมีรายได้จากการให้เช่าที่ดิน 23 แห่ง ที่ให้รายได้มาก เช่น ที่วัดยานนาวา วัดราชบูรณะ วัดทองนพคุณ เป็นต้น ที่ดินซึ่งให้เช่าในครั้งนั้น นอกจากใช้เป็นที่พักอาศัยแล้ว บางส่วนอาจใช้ทำเกษตรกรรมด้วย จากแหล่งขอมูลเดียวกันยังพบว่า มีการสร้างเรือนให้เช่าด้วย เช่น ที่ให้รายได้สูงกว่าที่อื่น ๆ คือ ที่วัดกัลยาณมิตร วัดเทพธิดาราม และวัดมพิตรภิรมย์ นอกจากนั้นวัดที่มีเงิน ยังมีการสร้างโรงและโรงแถว และห้องแถว ให้เช่าอีกด้วย ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 14 จาก 37 วัด และวัดที่ได้รับรายได้สูง ได้แก่ วัดราชบูรณะ วัดสามจีนโต วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดเทพธิดาราม วัดมหาธาตุ และวัดมหาพฤฒาราม เป็นต้น ซึ่งตามความเป็นจริงแล้วโรงแถวหรือห้องแถวดังกล่าวข้างต้น อาจใช้เพื่อการค้าขายร่วมกัน

3.2 การให้เช่าที่ดินเพื่อสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ การให้เช่าที่ดินเพื่อกิจกรรมนี้มีหลายประเภท ขึ้นอยู่กับที่ตั้งและสภาพแวดล้อมของบริเวณข้างเคียงวัด และโดยมีการเปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงด้วย โดยที่ในอดีต ซึ่งเคยเป็นที่จอดรถของกองเกวียน และในสมัยรัชกาลที่ 5 ตามการรายงานของมรรคทายก 37 วัด ประมาณปี พ.ศ. 2453 พบว่ากิจกรรมที่สำคัญ ได้แก่ เป็นสถานที่จอดรถเรือจ้าง ที่จอดเรือ ที่จอดแพ ทั้งนี้จะสำคัญในวัดที่อยู่ใกล้กับแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ เช่น วัดอรุณราชวราราม ซึ่งมีรายได้จากเป็นท่าเรือจ้างสูงสุด นอกจากนั้นได้แก่ วัดกัลยาณมิตร วัดเศวตฉัตร วัดระฆังโฆสิตาราม เป็นต้น

กิจกรรมประเภทนี้ ปัจจุบันก็พบอยู่ทั่วไปตามวัดแถบริมแม่น้ำและคลอง เช่น วัดสังข์กระจายวรวิหาร วัดเวฬุราชัน ซึ่งใช้เป็นที่ขนทรายด้วย บางวัดให้เช่าที่เป็นจุดจอดเรือ เช่น ที่ของวัดยานนาวา

จากแหล่งข้อมูลเดียวกัน พบว่า วัดบพิตรพิมุข เป็นวัดที่มีรายไคจากการให้เช่าที่ท่าเป็นที่จอดรถยนต์ ท่าทางรถราง และโรงรถรางอีกด้วย

ปัจจุบันกิจการรถรางไคเลิกไป การคมนาคมทางน้ำไคลดความสำคัญลงไป สิ่งที่มีความสำคัญขึ้นมาแทนที่ คือ การคมนาคมทางบกโดยรถยนต์ ซึ่งก็มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของวัดเช่นกัน ทำให้วัดหารายไคโดยการทำเป็นลานจอดรถยนต์แทนที่ สำหรับวัดซึ่งอยู่ในเขตชั้นในซึ่งที่ดินราคาแพง และหาที่จอดรถยนต์ เป็นวัดที่มีรายไคจากการทำลานจอดรถส่วนบุคคลสูงกว่าในเขตอื่น ๆ เช่น วัดสัมพันธวงศ วัดจักรวรรดิ ปทุมคงคา วัดมหาพฤฒาราม วัดคอน วัดชัยชนะสงคราม เป็นต้น บางแห่งมีการสร้างโรงจอดรถเป็นห้อง ๆ สำหรับให้เช่าอีกด้วย เช่น วัดราชมงคลรัตนาราม นอกจากนั้นมีการทำเป็นที่จอดรถสำหรับรถรับจ้างด้วย เช่น วัดนก ในเขตภาษีเจริญ โดยที่รายไคอาจจะเก็บเป็นรายวันหรือรายเดือนก็ได้

นอกจากนั้น ยังมีการใช้ที่ดินหลายแห่ง เพื่อเป็นที่ขุดบ่ออากาศสำหรับให้ราษฎรละแวกนั้นใช้ อย่างไรก็ตามมีวัดจำนวนไม่น้อย ซึ่งใช้เป็นที่จอดรถโดยมิได้เก็บค่าจอดเพื่อบริการแก่ผู้มาวัด

3.3 การให้เช่าที่ดินเพื่อกิจกรรมคานอุตสาหกรรม และโกดังสินค้า การให้เช่าที่ดินของวัด เพื่อกิจกรรมคานอุตสาหกรรมและโกดังสินค้า ไคเริ่มตั้งแต่อดีต ดังจากข้อมูลของมรรคทายกในปี พ.ศ. 2453 และ 2467 ซึ่งพบว่ามีวัดที่ไครับรายไคจากการให้เช่าที่ท่าโรงเลื่อย ที่วัดเทพศิคาราม และโรงสีที่วัดยานนาวา

ผลจากการสำรวจในปัจจุบัน ไคพบว่า ยังมีโรงเลื่อยหลายแห่งที่ตั้งอยู่ในที่ของวัด เช่น ที่วัดจุฬามณี และวัดจันทรสโมสร เป็นต้น และวัดในเขตชั้นในหลายแห่งที่ไคโรงงานเล็ก ๆ เช่าที่ท่าอุตสาหกรรมขนาดย่อม เช่น โรงกลิ้งเหล็ก โรงงานทำมุงลวด เหล็กคัต โรงงานทำวงกบประตูหน้าต่าง โรงงานทำเฟอร์นิเจอร์ โรงงานทำยาหอม แป้งผัดหน้า ยาสีฟัน เป็นต้น เช่นที่ปรากฏในวัดสระเกศ วัดนวลแข วัดใหม่พิเรนทร์ วัดมณฑลนคิการาม วัดชัยชนะสงคราม

เป็นต้น นอกจากนั้น วัดบางแห่งไครายไคจากการให้เช่าที่เป็นโกดังสินค้า เช่นที่
วัดบางน้าชน เป็นโกดังเก็บถ่าน วัดมณฑลศิการาม เป็นโกดังเก็บน้าปลา เป็นต้น
การให้เช่าอาคารและที่ดินเพื่อการพาณิชย์

ข้อมูลจากรายงานของมรรคทายกในปี พ.ศ. 2453 และ 2467 พบว่า
รายไคจากวัดส่วนหนึ่งไคจากการให้เช่าที่เพื่อการพาณิชย์ ซึ่งไคแก่ เพื่อการทำสวน
วัดที่สำคัญซึ่งไครับรายไคสูง เช่น วัดทองธรรมชาติ วัดบางโคก วัดเศวตฉัตร
ที่ไคที่ปลูกตึกเพื่อการไค ไคแก่ วัดจักรวรรดิราชาธิวาส วัดราชบูรณะ วัด
ยานนาวา และเป็นที่ยอมมะเกลือ เช่น วัดอรุณราชวราราม วัดบุปผาราม วัด
กัลยาณมิตร และวัดประยูรวงศาวาส และเป็นที่ทำการยาเรือที่วัดปทุมคงคา เป็นต้น
นอกจากนั้นก็มีร้านค้าอยู่ในคราวนักช้ตฤกษ์ แฉงลอยต่าง ๆ

ผลจากการสำรวจในปัจจุบัน พบว่า ตึกแถวหรือห้องแถวหรือที่ดิน เพื่อ
การพาณิชย์ ตลาด จะเป็นรายไคหลักของวัดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขต
ชั้นใน ทั้งนี้ไคพบว่าวัดที่มีรายไคสูงสุด 10 วัด จากจำนวนวัด 81 วัด ซึ่งกรม
ศาสนาเขาไปจัดผลประโยชน์คน การเช่าที่ดินจากข้อมูลเกี่ยวกับการจัดประโยชน์
ของวัดในกรุงเทพฯ ไคแก่ วัดสระเกศ วัดสัมพันธวงศ วัดยานนาวา วัดไตรมิตร
วิหาราม วัดนราดสุนทรการาม วัดราชบูรณะ วัดเทพราชกุฎชร วัดมังกร-
กมลาวาส วัดนอยนพคุณ วัดจันทรสโมสร อนึ่ง พบว่าปีหนึ่ง ๆ เก็บกาเขาไค
ถึง 5,690,626 บาท จากผู้เช่าทั้งหมด 7,106 ราย จากวัดทั้ง 81 วัดนั้น
ทั้งนี้ไม่ไครวมเอาวัดอีก 313 วัด ที่กรมศาสนาไม่สามารถเขาไปจัดการตามผล-
ประโยชน์คนการเช่าที่ดินและอาคาร

จากการที่รายไคซึ่งไคจากการเช่าที่และอาคาร เป็นรายไคที่สูง
ถึงกลาวข้างตน จึงทำให้วัดต่าง ๆ ในระยะหลังนิยมลงทุนกับกิจการนี้มากขึ้น แมแต่
วัดซึ่งอยู่ในเขตชั้นกลางหรือชั้นนอก เช่น วัดพระศรีมหาธาตุ ก็มีการลงทุนสร้าง

ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดประโยชน์ของวัดในกรุงเทพฯ ฝ่ายวิจัยและ
กองแผนงานกรมศาสนา จากการสำรวจเมื่อ กรกฎาคม - สิงหาคม 2516.

เป็นศูนย์การค้าทันสมัยควยในบางแห่ง และผู้ที่มักมีส่วน เข้ามารัฐกิจ วัด เจ้าอาวาส
ไ้หน้าเงินมาลงทุนในธุรกิจ ซึ่งเป็นเรื่องทางโลก มักเป็นฆราวาสที่อยู่ใกล้วัด
เช่น กรรมการวัด โยมอุปัฏฐาก ตลอดจนมรรคทายก มรรคทายิกา โดยชักจูง
ให้ร่วมลงทุนกับกิจการ ซึ่งเป็นของกรรมการวัดเอง หรือ กิจการที่รู้จักมักคุ้นกับวัด
หรือกรรมการวัด โดยอ้างจุดประสงค์ของการนำเงินไปออกดอกออกผล เป็นผล
ประโยชน์ต่อวัด ซึ่งการก่อสร้างดังกล่าวไ้มีมากขึ้นไ้เพียงแต่ทำกันในที่ถ้ำถ้ำ
หรือที่ธรณีสงฆ์เท่านั้น ยังทำกันในเขตวัด จึงทำให้อาณาบริเวณของวัดไ้ถูกบีบให้
เล็กลง ทำให้วัดบางวัดถูกกลืนหาย เขาไปในย่านการค้า ศักดิ์พาศัยต่าง ๆ ไ้
สร้างขึ้นรุกรานศูนย์ทรัพย์สินของวัด และวัดไ้โบราณซึ่งบรรพบุรุษสร้างขึ้น คนไ้
ใหญ่ซึ่งเคยไ้ให้ความร่มไ้ไ้ถูกตัดทิ้ง พื้นที่ซึ่งเคยกว้างขวาง เป็นสนามให้เด็กวิ่ง
เล่นก็หายไป เพื่อจุดประสงค์ของการจัดประโยชน์เท่านั้น

4. รายไ้อื่น ๆ รายไ้อื่น ๆ ที่มีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
หากเป็นวัดมีชื่อเสียงหรือที่ระ เป็นผู้ที่รู้จักกันทั่วไปแล้ว รายไ้จากการหล่อเหรียญ
พิมพ์พระจะสูงมากและมักมีการประกาศโฆษณาเกี่ยวกับคุณต่าง ๆ เพื่อหวังผลทางการ
ค้า ทั้งนี้ผู้มีส่วนร่วมในผลประโยชน์ก็มักจะเป็นผู้อยู่ใกล้วัดและพระอีก เช่นกัน

นอกจากนั้น ยังมีรายไ้ส่วนหนึ่งจากการจัดงานประจำปี งานมหรสพ
ต่าง ๆ และบางวัดยังไ้เงินอุดหนุนบูรณะวัด เพื่อสัมพันธ์กับโครงการพัฒนาวัดตาม
นโยบายรัฐบาล จากเงินงบประมาณแผ่นดิน แต่จะต้องมีคุณสมบัติตามที่กำหนดไว้
ตามระเบียบกรมการศาสนา ทั้งนี้วัดที่ไ้รับการจัดลำดับไ้รับก่อน ไ้แก่ วัดที่
ประสพวินาศภัย วัดที่มีคดีทางประวัติศาสตร์ การปกครองของประเทศ และวัด
ที่ประชาชนไ้รวมใจกันก่อสร้างจนจะแล้วเสร็จ แต่มีเหตุจำเป็น ไ้มาอาจดำเนินการ
ก่อสร้างต่อไปไ้ ส่วนวัดทั่ว ๆ ไป อยู่ในลำดับหลัง

ฉะนั้น ในการที่จะหวังเงินบูรณะอุดหนุนจากกรมศาสนาจึงไม่ใช่สิ่งที่
เพียงพอ ทั้งนี้โอกาสที่จะโดยอมไม่ง่ายนัก ดังเช่น ผลจากการจัดสรรเงินอุดหนุน
บูรณะวัดทั่วราชอาณาจักร ครั้งที่ 1 งวดที่ 2 ประจำปีงบประมาณ 2520 วัดที่ไ้
รับการอุดหนุนในกรุงเทพฯ มีจำนวน 14 วัด คิดเป็นเงินทั้งสิ้น 1,430,000 บาท
และงบประมาณปี พ.ศ.2521 งวดที่ 2 จำนวน 10 วัด เป็นเงิน 440,000 บาท
และประจำปีงบประมาณ 2521 งวดที่ 3 จำนวน 3 วัด เป็นเงิน 625,000 บาท
ทั้งรายละเอียดภาคผนวก จึง เป็นผลทำให้วัดต่าง ๆ ส่วนใหญ่พยายามหาทางออกโดยการ
หารายได้จากแหล่งอื่น ๆ

.....

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาในด้านต่าง ๆ ทั้งที่กล่าวมาแล้วถึงลักษณะทั่วไปของวัด
ในกรุงเทพมหานคร สภาวะแวดล้อมของวัดในอดีต และปัจจุบันสามารถสรุปผลการ
ศึกษาได้ดังนี้

ประวัติความเป็นมาของการสร้างวัดในกรุงเทพฯ

ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีว่า แถบเมืองบางกอก (คือบริเวณกรุงเทพฯ
และธนบุรี) เป็นที่ตั้งของวัดจำนวนมากมายังแต่สมัยอยุธยา ในสมัยกรุงธนบุรีก็ไม่มี
การสร้างวัดขึ้นใหม่ เพียงแต่มีการปฏิสังขรณ์ซ่อมสร้างวัดแถบกรุงธนบุรี ต่อมาใน
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นรัชกาลที่ 1 ได้ทรงสร้างวัดขึ้นสองวัด คือ วัดพระศรีรัตน-
ศาสดาราม และวัดสุทัศน์เทพวราราม ต่อมารัชกาลที่ 2 ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดอรุณ-
ราชวรารามขึ้นเท่านั้น เพิ่งปรากฏมีการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดอย่างมากมายใน
สมัยรัชกาลที่ 3 นอกจากพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดแล้ว บรรดา
เจ้านาย ชุนนาง ผู้มีอันจะกินก็ได้ทำตามพระราชศรัทธาด้วยการชวนช่วยกันสร้าง
วัดแล้วถวายแด่พระมหากษัตริย์ โดยถือว่าเป็นราชการบ้านเมืองอย่างหนึ่งด้วย วัด
ที่สร้างใหม่ในกรุงเทพฯ ได้แก่ วัดเทพศิรินทราวาส และวัดราชนันทน์ แนวความคิด
เรื่องการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด โดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ปลงกฐินได้มีต่อมาจน
ถึงสมัยรัชกาลที่ 4

พระอารามหลวงในกรุงเทพฯ ซึ่งได้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้แก่
วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดประทุมวนาราม วัดราชประดิษฐ์ และวัดมกุฏ-
กษัตริย์าราม ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้สร้างวัดสำคัญหลายวัด ได้แก่ วัดเบญจมบพิตร
วัดราชบพิธ วัดเทพศิรินทราวาส วัดราชาธิวาส จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 6
ทรงพระราชดำริว่า วัดที่มีอยู่แล้วมีจำนวนมากจนเหลือกำลังที่จะทำนุบำรุงให้ทั่วถึง

จึงมีใ้โปรดให้สร้างวัดเพิ่ม เต็มขึ้นอีก แต่หันมาสร้างโรงเรียนขึ้นแทน และนับแต่นั้นมาประ เเพ้การสร้างวัดประจำรัชกาลก็ไ้เลิกลงไป อยางไรก็ตามก็ยังคงมีการสร้างวัดขึ้นอีก หลังจากนั้นส่วนใหญ่จะเป็นวัดราษฎร์

ที่ตั้งของวัด

พื้นที่บริเวณกรุงเทพมหานคร อันใดแก่ กรุงเทพฯ ฯ และธนบุรี อยู่ใกล้ปากอ่าว เป็นบริเวณที่ลุ่มเป็นส่วนใหญ่ และการคมนาคมอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลองอื่น ๆ เป็นเส้นทางจราจรที่สำคัญ บ้านเรือนราษฎรก็อยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำลำคลอง ดังนั้นจึงมักมีการสร้างวัดขึ้นที่ริมสองฝั่งแม่น้ำลำคลอง ดังนั้นจึงมักมีการสร้างวัดขึ้นที่ริมสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และริมฝั่งคลองต่าง ๆ เช่น คลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย คลองดาวคะนอง คลองบางขุนเทียน ซึ่งอยู่ในแถบกรุงเทพฯ และธนบุรี ด้วยเหตุนี้ในระยะก่อนการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงปรากฏมีวัดอยู่ทางฝั่งกรุงเทพฯ อยู่มากมาย ส่วนวัดในเขตกรุงเทพฯ ฯ นั้นก็มีบางแห่งน้อยกว่าเขตกรุงเทพฯ และธนบุรี เห็นปรากฏว่ามีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในเขตกรุงเทพฯ ฯ อย่างจริงจัง ในสมัยรัชกาลที่ 3 ในขณะที่เดียวกันก็ไ้มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในเขตกรุงเทพฯ และธนบุรี เช่นเดียวกัน เพราะบรรดาขุนนางตระกูลใหญ่ ๆ มักตั้งถิ่นฐานอยู่ในแถบนี้ อยางไรก็ตามอาจสรุปไ้ได้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไ้มีการก่อสร้าง และปฏิสังขรณ์วัดขึ้นมากมาย ทั้งในเขตกรุงเทพฯ ฯ และธนบุรี ซึ่งรวมเป็นกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน และส่วนใหญ่มักสร้างวัดขึ้นริมฝั่งแม่น้ำลำคลองทั้งกล่าว

ดังนั้นในปัจจุบัน วัดส่วนใหญ่ของกรุงเทพฯ ฯ กระจายไปตามเส้นทางคมนาคมทางน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตชานเมือง ส่วนในเขตชั้นในของกรุงเทพฯ การตั้งถิ่นฐานอยู่กันหนาแน่นตามเส้นทางถนน ตลอดจนการสัญจรส่วนใหญ่ก็อาศัยเส้นทางถนน คลองส่วนใหญ่ถูกลบไป วัดต่าง ๆ จึงดูเหมือนตั้งอยู่ริมถนนต่าง ๆ

การเปลี่ยนแปลงค่านิยมของวัด

บทบาทของวัดมีความสัมพันธ์กับการใช้ที่ดิน และสภาพแวดล้อมของวัด ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ดังนั้นการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของวัดของสังคม จึงมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของการใช้ที่ดิน และสภาพแวดล้อมของวัดด้วย

ตั้งแต่สมัยพุทธกาล วัดเป็นศูนย์กลางของสังคม เป็นศูนย์รวมทางจิตใจ ของประชาชนในหมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านจะมีวัดเป็นศูนย์กลาง เป็นสมบัติร่วมกันของคนในหมู่บ้าน ดังนั้นการสร้างวัดจึงถือว่าเป็นมหากุศล

บทบาทของวัดในอดีตไม่ว่าจะเป็นในกรุงเทพฯ หรือตามชนบท ไม่แตกต่างกัน โดยที่อาจสรุปได้ว่า บทบาทของวัดนอกจากจะเป็นที่อบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนแล้ว ยังเป็นสถานศึกษาอบรมทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ เป็นสถานสงเคราะห์สำหรับผู้ยากจน เป็นสถานพยาบาลสำหรับผู้เจ็บป่วย เป็นที่พักเดินทาง เป็นสโมสรของชาวบ้าน เป็นสถานบันเทิงในคราวนักชกติฤกษ์ เป็นที่ไกลเกลียดชังพิพาท เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรม เป็นคลังพัสดุสำหรับเก็บของใช้ต่าง ๆ เป็นศูนย์กลางการบริหารหรือปกครอง และเป็นที่ประกอบพิธีกรรม หรือให้บริการด้านพิธีกรรม อันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะเวลาต่าง ๆ ของชีวิต

เมื่อความเจริญแบบตะวันตกได้เข้ามาในระยะประมาณร้อยปีที่ผ่านมา โดยเริ่มจากกรุงเทพฯ และขยายไปสู่สังคมเมืองอื่น ๆ บทบาทของวัดได้เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรุงเทพฯ การที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น เนื่องจากมีสถาบันหรือผู้เชี่ยวชาญโดยตรงไ้มาทำหน้าที่แทนวัด เช่น โรงเรียนตามระบบ การศึกษาของชาติ โรงพยาบาล โรงแรม สโมสร และโรงแรมหรู สถานเริงรมย์ต่าง ๆ ตลอดจนระบบการศาล เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม บทบาทเดิมบางอย่าง เช่น คงเหลืออยู่ รวมทั้งบทบาทใหม่เกิดขึ้น อันเนื่องจากการปรับให้เข้ากับลักษณะทางเศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปโดยยึดเอาหลักการเดิม ทั้งจากผลของการวิเคราะห์ข้อมูลจากกรมศาสนาของวัด

ทั้ง 394 วัด ในกรุงเทพฯ พบว่าบทบาทที่สำคัญในปัจจุบันได้แก่

1. บทบาททางการศึกษา แบ่ง เป็นบทบาททางการศึกษาของสงฆ์ ซึ่งได้แก่ โรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมแก่วัดและสามเณร ส่วนบทบาททางการศึกษาของฆราวาส เปลี่ยน เป็นในรูปแบบที่วัดให้ใช้ที่ดินของวัดเพื่อกิจกรรมนี้ แต่พระภิกษุไม่ได้มีหน้าที่สอนโดยตรง นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เพื่อสอนพุทธศาสนา และพิธีกรรมต่าง ๆ ของพุทธศาสนาแก่ฆราวาส
2. บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์ที่สำคัญได้แก่ หอสมุด พิพิธภัณฑสถาน การพาณิชย์ สถานสงเคราะห์ ศูนย์สาธารณสุข และสถานพักผ่อนหย่อนใจ สนามเด็กเล่น
3. บทบาทอื่น ๆ เช่น เป็นที่ประกอบพิธีกรรมแบบต่าง ๆ ทางศาสนา และใช้เป็นที่จอดรถ จอดเรือ ทารถ ของชุมชนบริการข้างเคียง กิจกรรมทางการพาณิชย์ เช่น อาคารพักอาศัย อาคารพาณิชย์ อุตสาหกรรม ฯลฯ

ดังนั้นจะเห็นว่าวัดได้พยายามปรับบทบาทของวัดให้เท่าเทียมกับในอดีต อย่างไรก็ตาม ความพยายามดังกล่าวไม่ค่อยได้ผลนัก เพราะสถาบันสงฆ์ไม่ได้รับความไว้วางใจ และเชื่อถือ ดังในอดีต ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนทางเห็นกันมากขึ้นทุกที

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของวัด

ที่ดินวัดมักได้จากการอุทิศ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นการอุทิศที่ดินทำไร่ไถนา เพราะที่ดินไม่มีราคามากนัก และประชากรยังมีน้อย การอุทิศที่ดินอาจเป็นการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของวัด เพื่อเป็นผลประโยชน์บำรุงวัดทั้งหมด ซึ่งเรียกว่า "ถวายที่ดินสงฆ์" หรืออาจจะไม่โอนกรรมสิทธิ์ในที่ดิน แต่อุทิศผลประโยชน์อันเป็นส่วนที่เกิดจากที่ดินให้วัด เรียกว่า "ถวายกัลปนา"

การใช้ที่ดินของวัดตามหลักฐานที่ปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สำคัญ หรือการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมไม่ว่าจะเป็นที่สวนหรือที่นา โดยที่จำทำบน

ที่ธรรมสังฆี ผู้เขาไปทำผลประโยชน์จะทอง เสียค่า เขาและค่านาทั้งสองส่วนให้กับวัด แต่ที่ดินแปลงนั้น ไม่ต้อง เสียภาษีให้รัฐบาลเลย แต่ถาเป็นที่ดินกัลปนา วัดจะไคเฉพาะ ค่าเขาเท่านั้น เพราะผู้เขาจะทอง เสียภาษีอากรให้แก่รัฐบาล การไช่ที่ดินที่สำคัญ อีกประเภทหนึ่ง คือ ไช่ เป็นที่อยู่อาศัย ทั้งนี้จะไม่เก็บค่า เขาจากผู้อยู่อาศัย เพราะ ถือว่าเป็นการ เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน อัน เป็นนโยบายที่จะให้ มีผู้อยู่ปลงพระและวัดด้วย ปัจจุบันนี้

การ เปลี่ยนแปลงของการไช่ที่ดินและนโยบายของวัด เริ่มขึ้นในสมัย รัชกาลที่ 5 อัน เนื่องจากการ เปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจ และสังคม โดยเฉพาะ อยางยิ่ง ผลจากการ เลิกระบบทาสและไพร่ ซึ่งเป็นผลให้ขาดแรงงานสำหรับทำ หน้าที่กึ่งกลางบางคน คือ พวกชาวพระ เลกวัดและโยมสงฆ์ วัดจึงประสบปัญหา การ เงินในการ จ้างผู้ดูแลปฏิสังขรณ์วัด และไครอง เรียบตอรัฐบาลให้ช่วยเหลือ แต่รัฐบาล เองก็ไม่สามารถให้ค่าตอบแทนการ เลิกการ เกณฑ์แรงงานแก่วัด เป็น เงินไค หมด จึงแนะให้มีการทำประโยชน์ในที่ของวัด คั้งนั้นจึงมีการ ตื่นตัวในค่านการหา รายไคจากที่ของวัด โดยการให้เขาที่ของวัดเพื่อทำธุรกิจต่าง ๆ เช่น ให้เขา เป็นโรง เลื่อยไม้ ทำสวน ทำเรือจ้าง ที่จอกแพ ที่ปลูกโรง เรียบน ปลูกเรือนแถว หรือในกรณีที่วัดมีทุนก็มักจัดการ ปลูกโรงแถวขึ้นเอง เพราะไครรับผลประโยชน์ มากกว่าใหญ่อื่นทำ แมแต่ธุรกิจ เกี่ยวกับการ ฌาปนกิจศพ ก็ไคเริ่มขึ้นในสมัยนี้โดย ที่ผลประโยชน์ที่ไคนั้นอาจจะนำไปบำรุงศาสนวัตถุส่วนหนึ่ง ซึ่งไคแก่ การไช่จ่าย เพื่อซื้อดอกไม้ ธูป เทียนและไช้ซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ปูชนียวัตถุ ส่วนที่สองไช่ในการ บำรุงพระธรรม เช่น สร้างพระไตรปิฎก อรรถดถาฎีกาหรือทำกุพระธรรม และ ส่วนสุดท้ายนำไปบำรุงพระสงฆ์ ไม่ว่าจะ เป็นค่านอาหาร หรือเงินเคื้อนสำหรับอาจารย์ สอนปริยัติธรรม

จากการ เปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทาง เศรษฐกิจ และสังคม อัน เนื่อง จากอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตก คั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ไม่เพียงแต่ฆราวาส เท่านั้น พระสงฆ์ก็ตกอยู่ใต้อิทธิพลนี้ด้วย จึงทำให้วัด เขามีบทบาททาง โลกมากขึ้น ทั้งนี้ สาเหตุหนึ่ง ก็เพราะความจำเป็นทาง เศรษฐกิจ อีกสาเหตุหนึ่งอาจเป็น เพราะพระ

ไ้เห็นไปยัคหลักคานวักถุณิยมแทนหลักธรรมะ วัคต่าง ๆ ไ้พยายามหารายไ้
เพื่อแกไขปัญหา โดยการท่าประโยชน์บนที่ของวัค ท่าให้วัคส่วนใหญ่ นอกจาก
ประกอบกิจกรรมทางศาสนาโดยตรงแล้ว มักประกอบกิจกรรมประเภทอื่นควย กั้ที่
พบว่า ประมาณเกือบครึ่งหนึ่งของวัคที่ทำการสำรวจประกอบกิจกรรมถึง 4 ประเภท
และการใช้ที่ดินที่สำคัญไ้แก การใช้ที่ดินเพื่อการศึกษา เพื่อการพักอาศัย เพื่อการ
พาณิชย์ เพื่อการอุตสาหกรรมและคลังสินค้า เพื่อการสาธารณูปโภค และเพื่อการ
สงเคราะห์ ซึ่งไ้แก ฌาปนกิจ ที่จอดรถ หองสมุด พิพิธภัณฑ์ และสวนพักผ่อน สนาม
เด็กเล่น สนามกีฬา ทั้งนี้การใช้ที่ดินของวัคเพื่อกิจกรรมไ้คังกล่าวข้างตน ยอม
ขึ้นอยู่กับที่ตั้งของวัคซึ่งสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของวัคนั้น เช่น วัคในเขตชานไ้ ซึ่ง
เป็นเขตที่ประชากรอยู่กันหนาแน่น เป็นเขตพาณิชย์ ก็พยายามไ้มีการใช้ประโยชน์
จากพื้นที่สูงสุด โดยการไ้ใช้ที่ดินวัคเพื่อการพาณิชย์กรรม และที่จอดรถ อยางไร
ก็ตาม วัคบางแห่งที่มีพื้นที่กว้างขวางก็ไ้แบ่ง เป็นพื้นที่สำหรับท่าเป็นส่วนพักผ่อนหรือ
สนามกีฬา ไ้บริการ แกชุมชนในบริเวณไ้ลเคียง ที่มีความต้องการที่ดินเพื่อกิจกรรม
นี้มากที่สุด เพื่อไ้เป็นปอดหายใจ ซึ่งท่าจะเป็นแบบอยางที่ดี แทนที่จะมุ่งแคไ้ใน
คานผลประโยชน์แต่เพียงอยางเดียว เท่านั้น

ในอนาคต ความหนาแน่นของประชากรยอมสูงขึ้นกว่าเกม และถ้าวัค
ยังคงคานึงถึงผลประโยชน์รายไ้ที่ไ้จะไ้รับมากกว่าเหตุผลอื่นไ้ การใช้ที่ดินเพื่อ
กิจกรรมอื่นก็ไ้จะมากขึ้น จนในที่สุดการใช้ที่ดินเพื่อกิจกรรมทางศาสนาโดยตรงจะ
ลดลงโดยปริยาย เพื่อการใช้ที่ดินประเภทอื่นจะก่อให้เกิดความวุ่นวาย ความไม่
เป็นระเบียบเรียบร้อย และวัคจะมีอาคารสิ่งก่อสร้างมากจนกลายเป็นป่าคอนกรีต
ขาดความร่มรื่น และความสงบอันเป็นสภาพแวดล้อมที่ไ้เอื้ออานวยต่อการ เป็นสถาน
ที่พึ่งทางใจ ซึ่งเป็นบทบาทหลักของวัคที่ท่าสงวนเอาไว้

การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของ วัดและบริเวณใกล้เคียง

สมัยรัตนโกสินทร์ก่อนต้น วัดมีพื้นที่กว้างขวาง และบริเวณวัดเงียบสงบ ทั้งนี้เพราะในการสร้างวัดสมัยก่อน มักมีคูน้ำที่คั่นให้วัดเป็นคันใหญ่ ๆ และวัดมักสร้างเป็นเขตเฉพาะแยกออกจากเขตของชาวบ้านอย่างเห็นชัด กล่าวคือ วัดมักมีคู คลองรอบวัด ข้างในวัดจะมีกำแพงวัดอีกชั้นหนึ่ง คูคลองนี้นอกจากกันไม่ให้บริเวณ "ชาน" ของธรรวาส เขามาปลูกในเขตวัดแล้ว ยังใช้เป็นทางคมนาคมสัญจรอีกด้วย วัดจึงเป็นที่สงบสงัด เหมาะสำหรับเป็นที่ศึกษาปริยัติธรรม หรือแม้จากการบันทึกของสังฆราชบาล เลอแก้ว ก็ให้ความความงดงาม และความใหญ่โตของวัดว่า เปรียบเสมือนอุทยานใหญ่

นอกจากนี้ วัดยังได้รับการดูแลเอาใจใส่ให้สะอาดอยู่เสมอ และมีการทำอย่าง เข้มแข็ง ถึงปรากฏหลักศิลาในวัด ประกาศห้ามผู้คนนำลายลงในวัด ทำให้วัดสกปรก ถ้าฝ่าฝืนก็จะถูกเจ้าพนักงานรักษาพระอารามจับตัวไปขังตามความผิดมากหรือน้อย (1)

ในสมัยการปรับตัว เขาสุยุคนใหม่ สภาพแวดล้อมของวัดได้มีการเปลี่ยนแปลง อันเนื่องจากการใช้ที่ดินของวัด และชุมชนข้างเคียง เปลี่ยนไป ทำให้เกิดปัญหามลภาวะต่าง ๆ ขึ้น ปัญหามลภาวะที่สำคัญ ได้แก่ ปัญหามลภาวะทางอากาศ ที่สำคัญคือ กลิ่น คัน เหตุคือ กลิ่นซึ่งมาจากส้วม และตลาดซึ่งอยู่ใกล้วัด และจากการทิ้งสิ่งสกปรกใส่โครกของพอดคาแมคาในตลาด หรือคูน้ำในตึกแถวของวัด ซึ่งรวมทั้งขยะมูลฝอยต่าง ๆ และจากการที่มีการทิ้งขยะมูลฝอยต่าง ๆ ลงในแม่น้ำลำคลองยังทำให้เกิดปัญหาน้ำเน่าสกปรกตามแหล่งน้ำในบริเวณวัดขึ้นด้วย นอกจากนี้ จากการหาผลประโยชน์บนที่ของวัด เพื่อกิจกรรมใหม่ต่าง ๆ เป็นผลให้มีการตัดถนนที่มีอยู่และที่โล่งต่าง ๆ ใกล้กันลดลง

(1) กรมศิลปากร, ประวัติวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (เรียบเรียงโดย เบญจมาศ เกตุแก้ว เอกสารพิมพ์ที่ ๓), หน้า 4.

สภาพแวดล้อมของบริเวณวัดในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงในทางลบมากขึ้น ในส่วนที่เกี่ยวกับอาคาร ส่วนใหญ่โบราณสถาน และอาคารทางศาสนา ซากการ tàn พัง รุ่ย ไร้ที่ เหนือที่ควรจำต้องมีการซ่อมแซม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของวัดราชนครินทร์ เขตชั้นนอก และชั้นกลาง ส่วนสภาพภูมิทัศน์นั้นพบว่า วัดส่วนใหญ่มีความร่มรื่นปานกลาง นอกจากนั้นยังพบว่าวัดใน เขตชั้นในส่วนใหญ่มีปริมาณถนน และทางเท้า และการจราจรมากกว่าวัดในเขตอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใช้เป็นบริเวณจอดรถและทางผ่าน ซึ่งเป็นสิ่งสาธารณูปโภคที่เกินความจำเป็น และก่อกวนความสงบภายในวัดควย ส่วนสภาพน้ำไหลและไฟ แสงสว่างนั้นไม่ไค้เป็นปัญหา นอกจากวัดใน เขตชั้นนอก เท่านั้น

ส่วนที่เกี่ยวกับปัญหามลภาวะนั้น ไค้พบว่า วัดส่วนใหญ่มีปัญหามลภาวะทางน้ำไม่ว่าจะเป็นวัดใน เขตไหนก็ตาม มักมีปัญหारेื่องน้ำเน่าสกปรกตามแหล่งน้ำในวัด โดยที่วัดชั้นนอกและชั้นกลางมีปัญหามากที่สุด ทั้งนี้แหล่งกอบปัญหามักมาจากสภาพแวดล้อมภายในวัด ในกรณีน้ำขังในที่ลุ่มต่ำ หรือน้ำเน่าในคลองหรือสระ ส่วนในเขตชั้นในถามีก็เพราะมาจากชุมชนข้าง เคียง ไม่ว่าจากโรงงานหรือบ้านพักอาศัย ตลอดจนน้ำในคลองหรือแม่น้ำ ส่วนปัญหามลภาวะทาง เสียงและทางอากาศมักจะมีเกิดในเขตชั้นในและชั้นกลาง อันเป็นเสียงและอากาศเค็ยจากการจราจร หรือเสียงจากชุมชนข้าง เคียงที่เป็นโรงงาน ตลาด หรือ บ้านพักอาศัย ตลอดจนโรงเรียน และที่เป็นอากาศเค็ย จากโรงงาน ตลาด หรือถึงขยะ เป็นต้น ปัญหามลภาวะทาง เสียงและอากาศ เป็นปัญหามลภาวะที่เกิดขึ้นใหม่ ส่วนปัญหาที่ยังคง เป็นอยู่ อย่าง เค็ม ไค้แก่ ปัญหาคนขยะ ไม่ว่าจะเป็นขยะของวัดเองหรือจากชุมชนข้าง เคียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวัดราชนครินทร์ อันก่อให้เกิดปัญหามลภาวะทางคาน้ำและอากาศในวัด นอกจากนั้นยังไค้พบปัญหาเกี่ยวกับสัตว์ เค็ยภายในวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งปฏิกูลที่เกิดขึ้นจากสัตว์ ซึ่งไม่ไค้ได้รับการรักษาความสะอาดไค้ทั่วถึง ทำให้เกิดกลิ่นเหม็นขึ้นภายในวัด

ปัญหาสภาพแวดล้อมดังกล่าวไค้เพิ่มขึ้นตามกาล เวลา อันเนื่องจากการไหลที่คินของวัดและสภาพแวดล้อมของชุมชนข้าง เค็ยควย และแนวโนมของมัยยอมเพิ่มขึ้น หากไม่มีมาตรการที่เหมาะสมที่จะใช้ เป็นแนวทางปฏิบัติ เพื่อจะสงวนรักษา สภาพแวดล้อมของวัด และคุณค่าทางโบราณสถานและศิลปกรรม

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

ก. เอกสารยังไม่ได้อัปเดต

1. เอกสารของสมควชิรญาณ กรมศิลปากร

ก) จกหมายเทศรัชกาลที่ 3

- จ.ศ. 1190 เลขที่ 2 รายงานสมเด็จพระราชอาณัติ และพระราชอาณัติ พระกรุทานา
เปรียบยวักต่าง ๆ ที่ได้รับนิกายภัก.
จ.ศ. 1193 เลขที่ 24 เรื่อง เณตไม่สักปฏิสังขรวัก และซ่อมแซมพระนคร.
จ.ศ. 1201 เลขที่ 320 พระราชกฤษฎีการาชานุสาสน์จารีกลง เสาศิลาวักพระเชตุพน.

ข) หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3

- จ.ศ. 1203 เลขที่ 3 ตอนที่ 6 และ 7 เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคไปผูก
พัทธสีมา ณ พระอุโบสถ วัดนางนอง ธนบุรี.

ค) เอกสารอื่น ๆ

- หมุ่กรรมคดี เลขที่ 35 ฎ 107 มัดที่ 74, เรื่องห้ามแจกแซก ไม่ให้แลกในวัด.
หมุ่อักษรศาสตร์ เลขที่ 160 ฎ 113 ชั้น 4/5, ประณมกดา.

2. เอกสารหอจกหมายเทศแห่งชาติ กรมศิลปากร

ก) เอกสารกระทรวงนครบาล

- ร.5 น 5. 1/1 เรื่อง เบ็จเสร็จกรมสุขาภิบาล 28 พฤษภาคม 114 -
20 สิงหาคม 118.

- ร.5 น.5. 5/7 รายงานประจำเดือนศุขชาติบาล ตก 120 ร.ศ.120-ร.ศ.121.
- ร.5 น.5.12/2 เรื่องจัดการสวดที่ตลาดเสาชิงช้า และหน้าวัดสุทัศน์ 7 เมษายน 114 - 11 เมษายน 114.
- ร.5 น.12/12 โทฬตระเวนห้ามราษฎรทิ้งขยะลงในคลองวัดราชบูรณะ 23 ตุลาคม 118 - 6 พฤศจิกายน 118.
- ร.5 น.5 12/12 ทรงโปรดเกล้าพระราชทานข้าวในหนังสือพิมพ์ เรื่องการไล่โครก ในที่ว่างหลังคึกหน้าวัดราชบูรณะ ขอพระดำริให้ส่งกองตระเวน รักษาจากดาวจับกุมต่อไปแล้ว
- ร.5 น.12/23 รักษาความสะอาด เรื่องการไล่โครกในที่ว่างระหว่างวังหน้าวัดราชบูรณะ 11 เมษายน 121 - 22 มีนาคม 123.
- ร.5 น.5 12/27 แยกเขาศึกกริมถนนพาทูร์ค เอาขยะ ฝุ่นผุยทิ้งในคลองริมวัดราชบูรณะ มีคำสั่งกองตระเวนไต่ห้ามแล้ว
- ร.5 น.5 12/28 ทหารเรือเรื่องอ้วกแฉะละมอม คนในบังคับอังกฤษเอาจากชั้นมุงหลังคาครัวไฟนอกกำแพงพระนคร ฯ หน้าวัดรังษี ขอพระดำริที่ 11 พฤศจิกายน 121.
- ร.5 น.5 12/54 เจ้าพนักงานได้ไปตรวจชำระที่หน้าหน้าวัดราชบูรณะ เห็นมีขยะมูลฝอยแลสิ่งของต่าง ๆ ตั้งไว้ที่ห้องศึกกริมถนน ทั้งบนหน้าหมากและเทียงขยะมูลฝอยไวบนกันสาดเป็นที่ไล่โครก
- ร.6 น.21/31 รายงานประชุมกระทรวงนครบาลว่าควยคลองต่าง ๆ 19 กันยายน - 4 ธันวาคม 2459.

ข) กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

- ร.5 ค.4.5/5 เรื่องที่เขตวัดโสมนัสวิหาร 23 มีนาคม 118 - 7 มิถุนายน 119
- ร.5 ค.4.5/7 เรื่องที่กัลปนาหรือธรณีสงฆ์ วัดสุทิวราราม 17 กรกฎาคม 119.
- ร.5 ค.9.5/4 ที่วัด 4 วัดในบริเวณสวนกุหลาบ 28 กันยายน 118.

ค) กระทรวงวัง

- ร.6 ว.10/15 เรื่องพระยาวุฒิศการบคี่เอาเงินของศาสนคมบคี่ไปใช้
8 ธันวาคม 2464 - 23 มิถุนายน 2465
- ร.6 ว.10/35 รายงานประจำปี เล่ม 1 ของกระทรวงธรรมการ พ.ศ.2467
- ร.7 ว.5.4/12 เรื่องกาเซาเมรุบุญวัดสระเกศ มิถุนายน 2469.

ง) กระทรวงศึกษาธิการ

- ร.5 ศ.4.5/2 เรื่องของเซาที่ธรณีสงฆ์ในวัดต่าง ๆ และมีสัญญาเซา 11 ฉบับ
23 มีนาคม 114 - 15 ตุลาคม 115
- ร.5 ศ.8.3/8 ขออนุญาตเงินพระราชกุศลที่เหล็ดจ่ายมาด้ารองด้าว่าความเรื่อง
ที่ธรณีสงฆ์ 7 - 17 มีนาคม 124
- ร.5 ศ.25/1 ขอม้งคืบสำหรับมรรคนายกวัด เรื่องกัลปนา 16 พ.ค. 121 -
23 พ.ค. 127
- ร.5 ศ.25/3 รายงานมรรคนายก ร.ศ.122 - ร.ศ.129
- ร.7 ศ.20/3 ที่ธรณีสงฆ์วัดโสมนัสวิหาร
- ร.7 ศ.20/10 เรื่องที่ธรณีสงฆ์และที่สุสานวัดเทพศิรินทร์ 10 - 21 กุมภาพันธ์
2469
- ศธ. 7.6 ที่ธรณีสงฆ์ พ.ศ. 2447 - 2452
- ศธ. 7.6/1 เรื่องเงินไผ่ นายกิจเซาที่วัดปทุมคงคา 18 มีนาคม 2447 -
20 กรกฎาคม 2448
- ศ. 8.3/2 เงินบำรุงพระอาราม เลข ขาพระ 11 มกราคม 120 -
17 พฤษภาคม 125
- ศ. 29/2 กระทรวงธรรมการถวายเลกวัด ขาพระวัดสุทัศน์ และจะขอเบิก
เงินคตอกระทรวงพระคลังไปใช้ในการรักษาวัด ร.ศ.117 และ
ร.ศ.118

ข) เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, 4. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขา. พระนคร:
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521.

ชินวรสิริวัฒน์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง. วัชรราชพิพิธสถิตมหาสีมาราม
พ.ศ.2412. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2492.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1.
พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503.

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3.
2 เล่ม พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศิwap, 2517. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ปุ่น ปุณณศิริ ณ วัดเทพศิรินทราวาส 23 เมษายน 2517.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาค 5 (ประกาศปีมะแม พ.ศ.2402, ปีวอก พ.ศ.2403, ปีระกา พ.ศ.2404). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง สรรพสิทธิประสงค์ ณ เมรุท้องสนามหลวง ธันวาคม 2466).

ประชุมประกาศ รัชกาลที่ 4 ภาค 6 (ประกาศปีจอ พ.ศ.2405, ปีกุน พ.ศ.2406, ปีชวด พ.ศ.2407) พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนขมพงศ์ สิริพิพัฒน์ ณ เมรุท้องสนามหลวง เมื่อเดือน ธันวาคม พ.ศ.2466).

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาคปริณิตะ ส่วนที่ 1 และ 2. พระนคร: โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, 2469. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ กิติยากร ๗ เมรุวัดเทพศิรินทร์,
ปีชวด พ.ศ.2469).

ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
(พิมพ์เป็นเทีระลักในวันครบ 72 ปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507).
ปาดเดกัวัช. เลกเรื่องเมืองไทย. 2 เลม. แปลโดย สันต์ ก.โกมลบุตร.
พระนคร: สำนักพิมพ์กวางหนา, 2516.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรส. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ-
พิพรรฒธนากร, 2472.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. พระมหาสมณโฆวาท. พระนคร:
โรงพิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, 2518.

เอกสารชี้แจง

ก. ภาษาไทย

1. หนังสือ

ควอริช เวลส์. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย
กาญจณี สมเกียรติกุล และ ยุทธา ชุมจันทร์. กรุงเทพมหานคร:
เจริญวิทยการพิมพ์, 2519.

คำบรรยายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2504. พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร:
โรงพิมพ์การศาสนา, 2506.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 คำนวณพระกิจ.
(เอกสารพิมพ์คัด).

..... ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 คำนวณ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กวีวรรณ, 2519.

โชติ ทองประยูร. กฎหมายคณะสงฆ์. (พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505; พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2424, พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121).

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานเรื่องสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464.

..... มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471.
(พิมพ์แจกในงานพระกรุณาพระราชทาน พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา คำทรงราชานุภาพ).

..... "อธิบายตำนาน พระอารามหลวง", ตำนานพระอารามหลวง, กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, 2515. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางสาวเรื่อวรรณกิจ ณ เมรุวัดธาตุทอง 23 เมษายน 2515.

น. ๓ ปากน้ำ. ศิลปกรรมในบางกอก. พระนคร: โรงพิมพ์เพื่อสังคม, 2514.

น. ๓ ปากน้ำ. ศิลป์ในกรุงเทพมหานคร ภาคแรก. กรุงเทพมหานคร: โอเคียนส์โตร์, 2521.

ประสาร ทองภักดี, พ.ท. "การเผยแพร่ศาสนาโดยอาศัยพระสงฆ์และโรงเรียน." ในพระพุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน. พระนคร: ศิวพร, 2513.

ระแบบ ฐิติธำโน, พระมหา. พระวินัยปิฎกย่อ เล่ม 1. พระนคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2519.

- ศิลปากร, กรม. ประวัติวัดสังฆการีกระจาย. พระนคร: โรงพิมพ์ศิลาพร, 2510.
- สมสมัย ศรีสุทรพรรณ. โฉมหน้าศักดินาไทย. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2517.
- เสถียร วิชยลักษณ์. กฎกระทรวงศึกษาออกตามพระราชบัญญัติศึกษาสงฆ์ พ.ศ. 2484.
- เสถียร วิชยลักษณ์. ประวัติศาสตร์ไทยฉบับพัฒนาการ. พิมพ์ครั้งที่ 8. พระนคร: อักษรเจริญทัศน์, 2513.
- อนรรณี 25 พุทธศตวรรษ ประวัติวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์. พุทธศักราช 2500. (ม.ป.ท.), 2500.
- เอกสารประกอบนิทรรศการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยครบรอบ 32 ปี วันที่ 4-5 สิงหาคม พ.ศ. 2522.

2. บทความ

- "ประกาศย้ายกรมธรรมการมารวมอยู่ในราชสำนัก," ราชกิจจานุเบกษา 36 (18 มกราคม 2462) : 220.
- เริง อรรถวิบูลย์. "พระเถร เถร ดี". วารสารวัฒนธรรมไทย 7 (มกราคม 2511) : 30.
- สุชีพ ปุณฺณภาพ. "การปฏิบัติธรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์". ราชประกิจธุระ-ศึกษานานสารณ 15 (นวกะ 2508) : 180 - 181.

ค. สัมภาษณ์

- เริง อรรถวิบูลย์. เจ้าหน้าที่กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา, 16 พฤษภาคม 2522.

ข. ภาษาต่างประเทศ

- Reynolds, Craig James. "Monastery Land and labor Endowments in Thailand: Some Effects of Social and Economic Change, 1868-1910." Journal of The Economic and Social History of the Orient, Vol XXII, Part II,

๒๕๖๓

ภาคผนวก

สถาบันวิจัยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เลขที่	ชื่อวัด	แนว	ที่ตั้ง	ประเภท	ข้อมูลทั่วไปของวัดจากกรมการศาสนา	ประเภทของโรงเรียน					บอกรับไป โดยไม่มี เงื่อนไข
						ที่ตั้งวัด	ประเภท	มัธยม	อาชีวศึกษา	โรงเรียน ในวัด	
เขตพระนคร 1 - 21											
1	อินทรวินัย										
2	มงกุฎกษัตริยาราม (ช)										+
3	ปรีณายกวรวิหาร									+	
4	โสมนัส	+									+
5	เอี่ยมวรมุข										+
6	ศรีเทพ (ช)	+	+							+	
7	สังเวชวิทยาราม										+
8	สามพระยา										+
9	นเรนทรสุนทรिकาราม (ช)										+
10	ชนะสงคราม					+					+
11	ราชนัคคาราม										+
12	บวรนิเวศวิหาร (ช)			+	+					+	
13	มหารณพาราม				+						+
14	เทพธิดาราม				+						+
15	พระเชตุพน			+	+					+	+
16	มหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์										+
17	สุทัศน์เทพวราราม				+						+
18	ราชประดิษฐสถิตมหาราม (ช)										+
19	ราชบูรณะราชวรวิหาร									+	+
20	บูรณศิริมาตยาราม (ช)										+
21	ราชบพิธสถิตมหาสีมาราม (ช)		+								+
		2	2	3	6	1	8	3	2	13	6

เลขที่	ชื่อวัด	แม่	สุลลาม	พิพิธภัณฑ	ของสมุท	ประเภทของโรงเรียน				โรงเรียน เกี่ยวกับพระ	ไม่ยอม ไม่แตก
						ประชาบาล	เทศบาล	มัธยม	อาชีวะ		
เขตป้อมปราบ 22 - 31											
22	คณิกาผล	+									
23	พัฒนพลารักษ์	+	+			+				+	
24	เทวีวงษาคี										+
25	ศิลาเนกราม						+				
26	เทพศรีนทรवास (๗)	+						+		+	
27	สิตาราม						+			+	
28	พระพิเรนทร	+	+				+			+	
29	สระเกษ										+
30	สุนทรธรรมทาน	+	+							+	
31	โสมนัสวิหาร (๗)	+	+			+				+	
		6	4			2	3	1		6	2
เขตสัมพันธวงศ์ 32 - 38											
32	จักรวรรดิราชवास	+								+	
33	บพิตรพิมุข								+	+	
34	ปทุมคงคา	+	+		+		+			+	
35	ชยชนะสงคราม	+	+								
36	กัณมาตุยาราม (๗)				+					+	
37	สัมพันธวงศ์อาราม (๗)				+		+			+	
38	ไตรมิตรวิทยาราม	+	+		+	+		+		+	
		4	3		4	1	2	1	1	6	

เลขที่	ชอวค	โรง	นบช	พิภพภค	นภชงน	ประเภทของโรงเรียน					บรณภคใน ชคณคณค
						นบชระบร	นบชทท	นบชค	นบชจ	นบชคณค นบชงน	
เขตคคคค 39 - 62											
39	เบญจนบคค						+	+		+	
40	โบสถ										+
41	เทวราชคค	+	+				+		+	+	
42	ประสทนบคค										+
43	ราชคคคคคค (ค)				+			+		+	
44	ราชคคคคคค (ค)										+
45	ศคคคคคค	+	+		+						
46	คคคคค									+	
47	นบคคคคค	+	+							+	
48	คคคคคคค									+	
49	คคคคคคค										+
50	ศคคคคคคคคคคค	+	+				+			+	
51	คคคคคคคคค	+	+							+	
52	คคคคคคคคคคค									+	
53	คคคคคคคคคคค	+	+				+			+	
54	คคคคคคคคค	+	+								
55	คคคคคคคคค	+	+				+			+	
56	คคคคคคคคค	+	+				+				
57	คคคคคคคคคคค									+	
58	คคคคคคคคคคค	+	+				+				
59	คคคคคคค	+	+				+			+	
60	คคคคคคคคคคค	+	+							+	
61	คคคคคคคคคคค									+	
62	คคคคคคคคคคค (ค)	+	+		+		+			+	

เลขที่	ชื่อวัด	แนว	ฐาน	พิพิธภัณฑ	ห้องสมุด	ประเภทของ เวง เรือน				โรงเรียน	หอสมุด	หอสมุด
						ประชาบาล	เทศบาล	มัธยม	อาชีว			
เขตบางกอกน้อย 63 - 117												
63	ระฆังโฆสิตคาราม	+	+		+					+		
64	อมรินทร์าราม	+	+							+		
65	ชีโนรสาราม	+	+		+					+		
66	อมรทาศึกการาม											+
67	สีห์ไกรสร											+
68	สุทธาวาส	+	+		+							
69	พระยาทำ	+	+			+	+			+		
70	กมุลเหล็ก						+			+		
71	ฉิมทายกาวาส											+
72	วิเศษการ						+					
73	อัมพวา	+	+									
74	ครุฑ									+		
75	โพธิ์เรียง											+
76	ลครทำ											+
77	ยางสุทธาราม	+	+				+					
78	สุวรรณาราม	+	+							+		
79	ศรีสุคาราม		+				+					
80	สุวรรณคีรี	+	+				+					
81	ภาวนาภิรตาราม									+		
82	บวงชุนนต						+					
83	เจวอาม	+	+				+					
84	โหม (ยายแปน)											+
85	ไชยทิศ									+		

เลขที่	ชื่อบุคคล	โรงเรียน	ตำบล	อำเภอ	จังหวัด	ประเภทของโรงเรียน				รวม	หมายเหตุ
						ประถมศึกษา	มัธยมศึกษา	อาชีวศึกษา	วิทยาลัย		
86	รวกส์ทรารม										
87	มะลิ		+					+			
88	บางเสาชิง		+					+			
89	เพลงวิไลสนา				+					+	
90	ควาคิ่งธาราม									+	
91	กุสิดการาม							+		+	
92	กฤษมณี		+		+			+			
93	อมรศิริ										+
94	จตุรมิตรประภิชราราม		+								
95	บางยี่ขัน										+
96	พระยาศิริไศศวรรมย์		+							+	
97	นอยนางหงษ์		+							+	
98	ภคินีนาถ									+	
99	นายโรง									+	
100	เทพนารี		+						+		
101	เทพากร							+		+	
102	โสมเทพมิมิตร										+
103	เปาโรหิตย์							+			
104	ทอง										+
105	สิงห์										+
106	กาญจนา		+							+	
107	บางพลัด		+							+	

เลขที่	ชื่อกวัก	แม่	พี่สาว	พี่ชาย	ห้องสมุด	ประชาชน	เทศบาล	มัธยม	อาชีว	โรงเรียน	เกี่ยวกับพระ	ไม่โตกรอก	
												ไม่โตกรอก	ไม่โตกรอก
108	เพลง	+	+							+			
109	สุวรรณคีรี												+
110	ชาววิถีสถิตาราม (๓)	+	+				+			+			
111	บวรมงคล (๓)												+
112	บางบำหรุ		+							+			
113	ปฐมบรมศรีวาราม	+	+			+							
114	รวกบางบำหรุ	+	+					+		+			
115	นิคมแถวจงกลณี	+	+		+			+		+			
116	วิมตยาราม	+	+					+	+	+			
117	สามัคคีสหประชาส (๓)	+	+			+				+			
		25	26		6	3	18	5	1	25		13	
เขตบางกอกใหญ่ 118 - 130													
118	อรุณราชวราราม	+	+							+			
119	หงส์รัตนาราม								+	+			
120	โมลีโลกยาราม				+					+			
121	สังกระจายวรวิหาร	+	+		+								
122	นาคกลาง	+	+				+	+		+			
123	ราชสุทธินาราม	+	+				+		+	+			
124	ใหม่พิเรนทร	+	+		+		+			+			
125	เครีวัดยวรวรวิหาร (๓)	+	+							+			
126	ประยูรนิมิต				+		+			+			
127	เจามูล									+			
128	ท่าพระ	+	+				+			+			
129	กักวก	+	+			+	+			+			

เลขที่	ชื่อกิจกรรม	เมรุ	สุสาน	จิตพิทักษ์	ห้องสมุด	ประเภทของโรงเรียน					โรงเรียน เกี่ยวกับพระ	ไม่ชอบ ไม่	ไม่ ไม่
						ประถมศึกษา	มัธยมศึกษา	อาชีวศึกษา	โรงเรียน	เกี่ยวกับพระ			
130	ประทีป	+								+			
	เขตถนนบุรี 131 - 155	9	8		4	1	6	3	1	12			
131	ประยูรวงศ์วาสาวิหาร	+	+				+			+			
132	กัลยาณมิตร						+			+			
133	บปณาราม (ธ)									+			
134	ทิพย์บุรี	+	+							+			
135	ใหญ่ศรีสุพรรณ	+	+							+			
136	ประภัสสราราม						+			+			
137	บางไผ่											+	
138	จันทารามวิหาร	+	+										
139	อินทาราม							+		+			
140	โพธิ์นิมิตร	+	+		+		+			+			
141	ราชคฤห์				+								
142	เทพาราม	+	+				+						
143	สุทิวาส	+	+										
144	บางน้ำสน	+	+										
145	บุคคโล		+				+						
146	กวางคณอง		+				+			+			
147	กระจัดพิณิจ	+					+			+			
148	ราชวรินทร์	+	+		+		+			+			
149	สันติธรรมาราม									+			
150	กลางดาวคณอง											+	

เลขที่	ชื่อกิจกรรม	ประเภทของโรงเรียน											
		แม่	สุสาน	วัด	ห้องสมุด	ประถมศึกษา	เทศบาล	มัธยม	อาชีว	โรงเรียน เกี่ยวกับพระ	ไม่รวม ไม่เลือก		
151	ก้นตุงาราม												
152	ยายนุย	+	+						+				
153	บางสะแกใน	+							+				
154	บางสะแกนอก	+	+										
155	วรามาศยภักตคาราราม								+				
		13	13		3				13	1		14	1
เขตคลองสาน 156 - 163													
156	พิชัยญาติการาม	+	+						+				
157	ฉนงคาราม												+
158	ทองธรรมชาติ								+		+		
159	ทองนพคุณ	+	+		+				+			+	
160	เสวตรฉนตร	+	+										
161	สพฐาราม	+	+						+			+	
162	สววรรณ	+	+										
163	ทองเพอง	+	+						+				
		6	6		1				5		1	4	1
เขตยานนาวา 164 - 185													
164	ยานนาวา	+	+						+			+	
165	สพฐวาราม	+	+							+		+	
166	สมเจริญศรฐฐา	+	+										
167	คณ	+							+				
168	ราชฉนง								+			+	
169	วรจรยยาวาส	+	+									+	

เลขที่	ชื่อบริษัท	เมรุ	สถานที่	ลักษณะ	ที่ตั้ง	ประเภทของโรงเรือน				โรงเรือน เก็บเกี่ยว	ไม่รวม ไม่เก็บเกี่ยว
						ประเภท	เขต	มรสุม	อาศัย		
170	ลาดบัวขาว	+	+				+			+	
171	จันทร์โน	+	+							+	
172	อินทรมุข	+									
173	บางโคล่นอก (ใหม่บางโคล)	+	+				+			+	
174	เวียงยศสุทธาราม	+	+								
175	ไทร	+	+				+				
176	จันทร์นอก						+				
177	ไผ่เงินโชตนาราม		+				+			+	
178	ปรีวาษ	+	+				+			+	
179	ทุ่งบน		+							+	
180	กาน	+	+					+		+	
181	คูอกไม้						+			+	
182	ชองลม	+	+								
183	ชองนนทบุรี	+	+				+				
184	คลองภูมิ	+	+				+				
185	คลองใหม่	+	+								
	เขตบางรัก 186 - 190	17	17				12	2		12	
186	มหาพฤฒาราม	+	+				+			+	
187	แก้วแจ่มฟ้า	+					+			+	
188	หัวลำโพง	+	+				+	+			
189	สวนพฤ						+			+	
190	ม่วงแค						+				
		3	2				5	1		3	

เลขที่	ชอวก	เม	สถาน	พิภพ	ทอง	ประเภทของโรงเรียน						
						ประชา	เทศ	มั	อา	โรงเรียน	ไม่	ไม่
เขตปทุมวัน 191 - 196												
191	สระบัว							+			+	
192	ช่างตัดการ							+			+	
193	ชัยมงคล							+				
194	ควงแข (ท)	+	+		+			+			+	
195	บรมนิวาส (ท)							+			+	
196	ปทุมนากรม (ท)											+
		1	1		1			5			4	1
เขตพญาไท 197 - 203												
197	ไผ่ตัน	+	+					+			+	
198	พรหมวงศากรม	+									+	
199	อภัยทายาราม	+	+					+			+	
200	คิสีนหาราม	+	+					+			+	
201	ทัศนารุณสุนทรการกรม	+	+					+			+	
202	กุนนทีรุณธาราม	+	+								+	
203	พระยาบั (ท)	+	+					+			+	
		7	6					4			7	
เขตบางเขน 204 - 217												
204	เทวสุนทร	+	+					+			+	
205	เสมิมณาร	+	+		+			+			+	
206	ไทรวิคณารกรม	+						+			+	
207	บางบัว	+									+	

เลขที่	ชื่อวัด	แนว	ปลาย	แนวพระพิมพ์	ทิศเหนือ	ประเภทของโรงเก็บ				ประเภทของโรงเก็บ	ชนิดของไม้	ขนาดของไม้
						ประเภท	ขนาด	ชนิด	ราคา			
208	พระศรีมหาธาตุ (๓)	+	+		+			+		+		
209	เกาะสุวรรณาราม	+								+		
210	ราชฐานนิมิตธรรม	+				+				+		
211	คอนเมือง	+			+	+				+		
212	หลักสี่	+	+		+					+		
213	เวฬุวนาราม	+								+		
214	หนองใหญ่	+	+							+		
215	ศิริพงษ์ธรรมนิมิต	+	+		+					+		
216	อัญมณีบำรุงธรรม									+		
217	พรพระวางประสิทธิ์	+	+							+		
เขตคลังหิน 218 - 245		13	7		5	2	3	1		13		
218	รัชฎาภิษฐาน	+	+		+		+			+		
219	กาญจนสิงหาสน									+		
220	คลังหิน	+	+				+			+		
221	ไร่ไร		+							+		
222	ช้างเหล็ก	+	+		+		+			+		
223	ชัยพดกมมาลา	+	+			+				+		
224	นอยใน	+	+					+				
225	สมรโกฏิ									+		
226	นครป่าพาก									+		
227	ไถ่เตย	+	+			+				+		
228	มณฑป		+									

เลขที่	ชื่อยาว	ประเภทของโรงเรียน										
		แม่	ชาย	พิเศษ	ทอง	ประถมศึกษา	เทศบาล	มัธยม	อาชีว	โรงเรียน	รวม	รวม
229	ทอง		+			+						
230	กระจัง											+
231	สะพาน									+		
232	กระจังทอง		+			+				+		
233	เพลง									+		
234	แก้ว	+	+							+		
235	เทพพล		+							+		
236	อินทราวาส		+			+				+		
237	จำปา	+	+			+				+		
238	โพธิ์		+			+				+		
239	มะกอก	+	+			+				+		
240	ปากน้ำฝั่งเหนือ					+	+	+	+	+		
241	เกาะ					+	+					
242	ประสาธ		+			+						
243	พิบูล	+	+			+				+		
244	ทอง	+	+							+		
245	ปทุมมาวาส	+	+			+				+		
		12	20		2	13	3	2	1	22	1	
เขตภาษีเจริญ 246 - 275												
246	นวลบุรฉัตร	+						+		+		
247	ปากน้ำ									+		
248	อัสสัมชัญ	+	+					+		+		
249	นางสี	+	+							+		

เลขที่	ชื่อยาว	แม่	สุสาน	พิธีศพ	ทองสุม	ประเภทของโรงเรียน						
						ประถมศึกษา	เทศบาล	มัธยม	อาชีว	โรงเรียน เอกชน	ไม่ขอ เปิด	ไม่ เปิด
250	นาคปรก					+				+		
251	เพลงเกษียณ									+		
252	ทองศาลางาม						+			+		
253	กำแพง				+					+		
254	คูหาสวรรค์	+	+							+		
255	นก	+	+									
256	บางแวก								+			
257	วิจิตรกฤตนิมิตร	+	+				+					
258	ปากน้ำฝั่งใต้	+	+									
259	บุ่งบางจาก	+	+							+		
260	อางแก้ว	+	+			+				+		
261	นิมมานรดี	+	+			+				+		
262	โคกอน						+			+		
263	รางบัว	+	+							+		
264	ประทุมบางจาก	+	+		+		+			+		
265	จันทร์ประภัสร์าราม	+	+			+		+		+		
266	ตะโน											+
267	โตนค											+
268	กำแพง		+			+						
269	ชัยนิมพลี		+			+		+		+		
270	โบสถ์อนทรสาราพร	+	+							+		
271	ศาลาแดง	+	+			+				+		
272	บุญประภัสร์		+			+				+		

เลขที่	ชื่อวัด	หมู่	ตำบล	พื้นที่ พิภพ	ห้องสมุด	ประเภทของโรงเรียน				โรงเรียน เกี่ยวกับพระ	ไม่มีชนิด ไม่ได้บอก
						ประชาบาล	เทพบาล	มัธยม	อาชีว		
273	พรหมสุวรรณสามัคคี										+
274	ตะลอม	+				+					
275	มะพร้าวเตย	+	+			+				+	
เขตหนองแวม 276 - 279		17	18		2	9	4	4	1	21	3
276	ม่วง	+	+		+	+		+		+	
277	ราษฎรบำรุง (ธ)	+	+							+	
278	หนองแวม	+	+			+		+		+	
279	อุดมรังสี	+	+							+	
เขตบางขันเทียน 280 - 308		4	4		1	2		2		4	
280	นางนอง	+	+					+		+	
281	ท่ง	+	+							+	
282	มงคลวาราม	+						+		+	
283	ศาลาครัน									+	
284	ราชโอรสาราม	+	+		+			+		+	
285	นาคนิมิตร	+	+			+				+	
286	บางขันเทียนนอก	+	+							+	
287	บางขันเทียนใน	+	+							+	
288	โพธิ์แก้ว	+				+				+	
289	กก	+	+			+				+	
290	สิงห์	+	+					+		+	
291	แก้วไพฑูรย์	+	+								
292	ไทร	+	+					+		+	

เลขที่	ชื่อกิจกรรม	แม่	สถานที่	กิจกรรมพิเศษ	ห้องสมุด	ประเภทของโรงเรียน				โรงเรียน เกี่ยวกับพระ	ในเขต ไม่ไกล	ไม่ไกล
						ประถมศึกษา	เทศบาล	มัธยม	อาชีว			
293	บางประทุนนอก	+	+			+				+		
294	บางบอน	+	+							+		
295	นินสีขาราม									+		
296	ท้าวกระป๋อง		+				+			+		
297	ประชาบำรุง		+									
298	บัวผัน	+	+			+				+		
299	เลว		+			+				+		
300	ทาชาม (๕)	+				+				+		
301	กำแพง	+	+			+				+		
302	สะแกงาม	+	+			+				+		
303	แสมคำ		+			+				+		
304	บางดูระก	+				+						
305	ยายรม	+	+			+				+		
306	สีสุก	+	+					+		+		
307	โพธิทอง	+	+			+				+		
308	บางขุนเทียนกลาง											+
		22	22		1	13	4	3		24		1
เขตราชฎมูรณะ 309 - 317												
309	สน	+	+			+				+		
310	สารอูค	+	+		+	+				+		
311	แจรงรอน	+	+			+				+		
312	ราชฎมูรณะ	+								+		
313	บางปะกอก	+	+			+		+		+		
314	เกียรติประภิมู									+		

เลขที่	ชื่อย่อ	ประเภทของโรงเรียน											
		โรงเรียน	สถานศึกษา	วิทยาลัย	ห้องสมุด	ประถมศึกษา	เทศบาล	มัธยม	อาชีวศึกษา	โรงเรียน	เกี่ยวกับพระ	ไม่ชัดเจน	ไม่ทราบ
315	ประเสริฐสุททาวาส	+	+		+	+					+		
316	พจนานุกรม		+			+					+		
317	พจนานุกรม (๕)	+	+			+		+			+		
		7	7		2	7		2			9		
เขตประจวบ 318 - 339													
318	มหาชัย	+	+								+		
319	สะพาน	+	+								+		
320	โต	+	+								+		
321	ธานี							+			+		
322	คลองเตยนอก	+									+		
323	คลองเตยใน											+	
324	กระพวน	+	+								+		
325	จันทน์ขาว	+	+			+					+		
326	พจนานุกรม								+		+		
327	บางนาใน	+	+								+		
328	บางนาออก	+	+					+			+		
329	บุญรอดธรรมาราม										+		
330	วชิรธรรมสาริต	+								+	+		
331	รามเกียรติ์พิศาธรรม	+	+								+		
332	ขจรศิริ	+	+								+		
333	ยูง	+	+								+		
334	คนไทรย	+	+								+		
335	ทองใน (ท้าวทอง)	+	+					+			+		

เลขที่	ชื่อกวี	แม่	สุสาน	พิพิธภัณฑ์	ห้องสมุด	ประเภทของโรงเรียน					ไม่ชัดเจน ไม่แตกออก
						ประถมศึกษา	เทศบาล	มัธยม	อาชีว	โรงเรียน เดี่ยวพิเศษ	
336	ปากมอ	+	+				+			+	
337	ตะกล้า										+
338	ซากทอง (๒)	+	+		+		+	+	+	+	
339	ธรรมมงคลเดาบุญญานนท์ (๒)										+
		16	14		1	1	5	3	1	18	3
เขตหวายขวาง 340 - 341											
340	อภัยสุราษฎร์	+	+			+				+	
341	โหมของลม									+	
		1	1			1				2	
เขตบางกะปิ 342 - 356											
342	เทพลดา	+	+		+		+	+		+	
343	ศรีบุญเรือง	+				+	+			+	
344	พระไกรสิทธิ์	+	+							+	
345	บึงทองหลาง	+	+							+	
346	สามัคคีธรรม				+					+	
347	จันทวงศ์อาราม	+	+							+	
348	ลาดพร้าว	+	+			+				+	
349	สาครสันประชาสรรค์	+								+	
350	สิริกมลาวาส (๒)									+	
351	พิชัย	+	+			+				+	
352	บางเคย	+	+							+	
353	นวลจันทร์	+	+			+				+	
354	สุวรรณประสิทธิ์									+	

เลขที่	ชื่อวัด	ประเภทของโรงเรียน									
		เบญ	สุสาน	พิพิธภัณฑ์	ทองสมเด็จ	พระธาตุ	เทพบาล	มณฑป	อาวาส	โรงเรียน แยกพระ	ไม่มีขอบ ไม้ไผ่กรอก
355	ราษฎร์พิชิตธรรม	+	+							+	
356	ลากปลาเคา	+	+			+		+		+	
		12	10		2	5	2	2		15	
เขตมัญรี 357 - 369											
357	บำเพ็ญเหนือ	+	+							+	
358	แสนสุข	+				+				+	
359	บำเพ็ญใต้	+	+							+	
360	โหมล้านกแขวก		+							+	
361	ทองสัมฤทธิ์		+				+			+	
362	คบบน	+	+							+	
363	บำเพ็ญธรรม	+	+			+				+	
364	ศรีสุข		+							+	
365	สุขใจ		+			+				+	
366	สุทธิสะอาด	+	+							+	
367	ลากกระดาน		+							+	
368	พระยาสุเรนทร					+				+	
369	แม่ทอง		+			+				+	
		6	11			5	1			13	
เขตหนองจอก 370 - 382											
370	หนองจอก	+	+			+		+		+	
371	สีชมพู		+			+				+	
372	ใหม่เจริญราษฎร์	+	+			+				+	

เลขที่	ชอวก	แม่	สถานที่	พิภพภพ	ทองคำ	ประเภทของโรงเรียน				โรงเรียน เกี่ยวกับพระ	ไม่มีทองคำ ไม่โตกรอก
						ประเภท	เทศา	นรม	อาชวะ		
373	แสนเกษม					+				+	
374	นารีราษฎร์ประคินฐ์	+	+			+				+	
375	ทรัพย์สโมสรนกร เกษม		+			+				+	
376	ลำพะอง	+	+			+				+	
377	อุตะเกอ	+	+			+				+	
378	สำงาม		+			+				+	
379	ลำคอยคิง	+	+			+				+	
380	ราษฎร์บำรุง		+			+				+	
381	ลำวงศ์าศหาวาส		+							+	
382	ใหม่กระหม่อม		+			+				+	
		6	12			12		1		13	
เขตลาคกระบ้ง 383 - 394											
383	ลาคกระบ้ง	+	+							+	
384	สังฆราชา	+	+				+			+	
385	ถานบุญ	+	+			+				+	
386	ปลุกศรทอง	+	+			+				+	
387	ปากบ้ง	+	+							+	
388	บำรุงริน					+				+	
389	สุทธาโกชน	+	+			+				+	
390	พลมานัย	+	+			+				+	
391	ราชโกษา		+			+				+	
392	ชมทอง		+			+				+	
393	บงบัว		+			+				+	
394	พิศหาวาส (๕)	+				+				+	
		8	10			9	1			12	

ผนวก ข.

บัญชีจัดสรร เงินอุดหนุนบูรณะวัดที่วัดราชอาณาจักร
ครั้งที่ 1 งวด 2 ประจำปีงบประมาณ 2520

กรุงเทพมหานคร จำนวน 14 วัด เป็นเงิน 1,430,000 บาท
(71 จังหวัดที่กรมการศาสนาแบ่งเงินช่วย เป็นจำนวน 1,203 วัด เป็นจำนวนเงิน
23,357,000 บาท)

สำหรับกรุงเทพมหานคร 14 วัด มีดังนี้

1. วัดมหาธาตุ (แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร)
จำนวนเงิน 150,000 บาท
(ก่อสร้างอาคาร เรือนมหาธาตุวิทยาลัย)
2. วัดพระเชตุพน (แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร)
จำนวนเงิน 300,000 บาท
(บูรณะพระวิหารพระพุทธไสยาสน์)
3. วัดสุทัศน์เทพวราราม (แขวงวัดราชบพิธ เขตพระนคร)
จำนวนเงิน 300,000 บาท
(บูรณะพระอุโบสถ)
4. วัดประสารมัยธรรม (แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต)
จำนวนเงิน 100,000 บาท
(ต่อเติมกุฏิ)
5. วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร (แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบ-
ศัตรูพ่าย) จำนวนเงิน 300,000 บาท
(ก่อสร้างหอพระไตรปิฎก)

6. วัดบูรณาวาส (แขวงศาลาธรรมสพน์ เขตคลองชั้น)
จำนวนเงิน 25,000 บาท
(บูรณะกุฏิ)
7. วัดมณฑป (แขวงฉิมพลี เขตคลองชั้น)
จำนวนเงิน 30,000 บาท
(บูรณะอุโบสถ)
8. วัดกามัญสิงหาสน์ (แขวงคลองซึกพระ เขตคลองชั้น)
จำนวนเงิน 30,000 บาท
(ก่อสร้างศาลาการเปรียญ และกุฏิ)
9. วัดนางนอง (แขวงบางกอก เขตบางขุนเทียน)
จำนวนเงิน 45,000 บาท
(บูรณะอุโบสถ)
10. วัดนายโรง (แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย)
จำนวนเงิน 35,000 บาท
(ก่อสร้างศาลาการเปรียญ)
11. วัดสุวรรณาราม (แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย)
จำนวนเงิน 35,000 บาท
(ก่อสร้างศาลาการเปรียญ)
12. วัดสามัคคีธรรม (แขวงวังทองหลาง เขตบางกะปิ)
จำนวนเงิน 30,000 บาท
(ก่อสร้างอุโบสถ)
13. วัดประคิษฐาราม (แขวงหิรัญบุรี เขตธนบุรี)
จำนวนเงิน 30,000 บาท
(บูรณะศาลาการเปรียญ)
14. วัดประคัมจาก (แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ)
จำนวนเงิน 20,000 บาท
(บูรณะอุโบสถ)

บัญชีจัดสรร เงินอุดหนุนบูรณะวัดทั่วราชอาณาจักร ประจำปีงบประมาณ 2521 งวดที่ 2
กรุงเทพมหานคร จำนวน 10 วัด เป็นเงิน 440,000 บาท

วัด	แขวง	เขต	จำนวนเงิน	เงื่อนไขที่อนุมัติ
1. ประดิษฐานาราม	หิรัญบุรี	ธนบุรี	30,000	บูรณะเสนาสนะ
2. ทองธรรมชาติ	คลองสาน	คลองสาน	50,000	ก่อสร้างกุฏิ
3. บางแวก	คูหาสวรรค์	ภาษีเจริญ	30,000	ต่อเติมอุโบสถ
4. อมรทศปการาม	บ้านช่างหล่อ	บางกอกน้อย	30,000	ต่อเติมศาลาการเปรียญ
5. มะลิ	บางขุนศรี	"	30,000	" "
6. ลครท่า	บ้านช่างหล่อ	"	100,000	ก่อสร้างกำแพงวัด
7. วัดชัยพฤกษ์มาลา	คลองตัน	คลองตัน	30,000	ก่อสร้างกุฏิ
8. วัดใหม่ เจริญราษฎร์	คลองสิบสอง	หนองจอก	30,000	ก่อสร้างอุโบสถ
9. ทรัพย์สโมสรนิกร เกษม	โคกแฝด	หนองจอก	80,000	สร้างกุฏิและศาลาการเปรียญ
10. สยามคีรีธรรม	วังทองหลาง	บางกะปิ	30,000	ต่อเติมอุโบสถ

บัญชีจัดสรร เงินอุดหนุนบูรณะวัดทั่วราชอาณาจักร ประจำปีงบประมาณ 2521 งวดที่ 3
กรุงเทพมหานคร จำนวน 3 วัด

1. ราชบพิตร	ราชบพิตร	พระนคร	300,000	บูรณะพระอุโบสถ
2. สุกตน์เทพวราราม	"	"	200,000	"
3. ประคัมบางจาก	ปากคลอง	ภาษีเจริญ	25,000	"
4. พิษณุภาคการาม	สมเด็จพระยา	คลองสาน	100,000	บูรณะเสนาสนะ

ร.ศ. ๖๖๖ ก จำนวนประชากรในวัยรวมทั้งกรุงเทพมหานคร

ลำดับที่	ชื่อเขต	จำนวน ครัว	ภิกษุ				สามเณร				ภริ		ศิษย์		บวชเณร				รวม ก่อนพรรษา	รวม ในพรรษา	
			ก่อนพรรษา	กลาง	ในพรรษา	ก่อนพรรษา	ในพรรษา	(ก่อนพรรษา)	(ก่อนพรรษา)	ชาย (ก่อนพรรษา)	หญิง (ก่อนพรรษา)										
1	เขตพระนคร	21	990	30.71	6.69	1363	37.40	343	10.64	391	10.73	68	1.87	1398	38.36	360	9.88	64	1.76	3223	3044
2	เขตป้อมปราบ	10	414	29.55	3.98	504	33.53	129	9.10	129	2.58	31	2.06	488	32.47	286	18.63	71	4.93	1418	1503
3	เขตสัมพันธวงศ์	7	319	43.17	0.77	326	43.94	123	17.86	128	17.25	-	-	240	32.35	37	4.98	711	1.48	739	742
4	เขตดุสิต	24	885	34.45	9.9	1369	44.35	322	12.54	356	11.53	219	4.09	1018	32.98	99	5.21	26	.84	2569	3081
5	เขตบางกอกน้อย	55	1151	39.78	8.36	1655	48.19	390	13.48	427	13.43	86	2.98	970	33.52	258	8.92	38	1.32	2894	3434
6	เขตบางกอกใหญ่	13	518	39.36	7.6	732	46.95	208	15.80	237	15.20	26	1.67	508	32.58	40	2.57	16	1.20	1316	1559
7	เขตธนบุรี	25	665	40.16	7.3	943	47.48	308	18.24	354	17.83	34	1.71	475	23.92	146	7.35	34	1.71	1656	1986
8	เขตคลองสาน	8	333	39.74	8.5	483	48.25	121	14.43	134	13.39	11	1.10	248	24.77	112	11.19	13	1.30	838	1001
9	เขตยานนาวา	22	576	49.74	9.5	882	59.20	237	20.47	263	7.65	34	2.28	283	18.99	24	1.61	4	.27	1158	1490
10	เขตบางรัก	5	147	31.74	5.6	192	37.35	29	6.26	35	6.81	-	-	120	23.35	78	15.18	89	17.31	463	514
11	เขตปทุมวัน	6	223	26.73	2.7	252	29.41	77	4.23	71	8.28	51	5.95	363	42.36	120	14	-	-	834	857
12	เขตพญาไท	7	375	41.03	6.6	508	47.61	71	7.79	91	8.53	43	4.03	373	34.96	36	3.37	16	1.50	914	1067
13	เขตบางเขน	14	431	35.13	8.7	631	43.85	139	11.33	151	10.49	74	5.14	502	34.89	65	4.52	16	1.11	1227	1439
14	เขตคลองจั่น	28	390	48.51	9.6	581	57.75	84	10.45	95	9.44	43	4.28	208	20.67	61	6.06	18	1.79	804	1006
15	เขตภาษีเจริญ	30	933	43.99	8.5	1368	52.49	215	10.13	264	10.13	297	11.40	451	17.31	161	6.18	65	2.49	2122	2606
16	เขตหนองแขม	4	176	53.66	10.14	243	63.80	34	10.73	20	5.25	16	4.20	95	24.93	5	1.31	2	.53	328	381
17	เขตบางซื่อ	29	591	54.72	10.4	965	65.15	123	11.39	150	10.13	9	.61	260	17.56	89	6.01	8	.54	10.81	14.81
18	เขตราชพฤกษ์	9	157	60.78	2.96	327	63.74	32	9.58	41	7.89	9	1.76	109	21.25	23	4.48	4	.98	334	513

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับที่	ชื่อเขต	จำนวนวัด	ภิกษุ				สามเณร				จี		ศิษย์		ผู้อาศัย				รวม กอนพรรษา	รวม ในพรรษา	
			กอนพรรษา	ผลต่าง	ในพรรษา		กอนพรรษา	ในพรรษา			กอนพรรษา	ในพรรษา	ชาย (กอนพรรษา)	หญิง (กอนพรรษา)	ชาย (กอนพรรษา)	หญิง (กอนพรรษา)					
19	เขตพระโขนง	22	698	50.80	10.9	1060	61.73	129	9.39	110	6.41	56	3.26	431	25.10	46	2.68	14	.82	1374	1717
20	เขตห้วยขวาง	2	51	33.55	21.3	118	54.89	26	17.11	21	9.77	-	-	75	34.88	-	-	-	-	152	215
21	เขตบางกะปิ	15	582	42.11	6.6	726	48.69	255	18.42	220	14.75	31	2.07	349	23.41	161	10.80	4	.27	1382	1491
22	เขตสัมบุรี	13	202	53.29	7.8	288	60.63	26	6.86	36	7.58	18	3.79	102	21.48	25	5.26	6	1.26	379	475
23	เขตหนองจอก	13	236	57.28	5.3	293	62.61	26	6.31	25	5.34	25	5.34	121	25.85	4	.85	-	-	412	468
24	เขตลาดกระบัง	12	137	28.90	27.7	326	56.60	149	11.44	62	10.76	9	1.56	158	27.43	21	3.65	-	-	474	576
	รวม	284	11180	39.80	8.8	16142	48.55	3590	12.78	3811	11.46	1190	3.58	9345	28.11	2257	6.28	519	1.56	28091	33246

สถาบันวิทยบริการ

กองส่งเสริมและพัฒนาระบบงาน